PROJEKTAS "MOKYMOSI VISĄ GYVENIMĄ GEBĖJIMŲ UGDYMAS APLINKOS INŽINERIJOJE IR KRAŠTOTVARKOJE"

TRUMPAS PROJEKTO ESMĖS APIBŪDINIMAS

Sudaryti sąlygas kiekvienam jaunam žmogui įsigyti jo sugebėjimus ir poreikius atitinkančias studijų paslaugas bei plėtoti mokslo ir studijų žmoniškąjį kapitalą. Aplinkos inžinerijos ir kraštotvarkos studijų krypties studijų programos apima įvairius hidrotechnikos inžinerijos, vandens apsaugos inžinerijos ir valdymo, kraštotvarkos ir žemės kadastro klausimus.

Pagrindiniai laukiami rezultatai įgyvendinus projektą bus:

- atnaujintos trys bakalauro studijų programos
- atnaujinti 49 studijų dalykų aprašai
- pritaikytos 267 metodinės priemonės atnaujintiems studijų dalykams
- apie 50 dėstytojų pakels kvalifikaciją
- 75 bakalaurai atliks profesinės veiklos praktiką
- įsigyta ar sukurta 14 kompiuterinių programų;
- 49 studijų dalykų metodinė medžiaga pritaikyta nuotoliniam mokymui;

SFMIS numeris
BPD2004-ESF-2.4.0-03-05/0032

BPD priemonė
2.4 priemonė „Mokymosi visą gyvenimą sąlygų plėtojimas"

Vykdytojas
Lietuvos žemės ūkio universitetas

Skirta paramos suma
1 234 978 Lt

Projekto pradžia
2006 m. birželis

Projekto pabaiga
2008 m. balandis

Detali informacija:
http://www.lzuu.lt/projektai

PRANAS ALEKNAVIČIUS

APLINKOSAUGOS IR APLINKOTVARKOS TEISĖ

MOKOMOJI KNYGA

LIETUVOS ŽEMĖS ŪKIO UNIVERSITETAS
Vandens ūkio ir žemėtvarkos fakultetas
Žemėtvarkos katedra

Pranas Aleknavičius

APLINKOSAUGOS IR APLINKOTVARKOS TEISĖ

MOKOMOJI KNYGA

Kaunas, Ardiva
2008

UDK 349.6(075.8)
A1-69

Pranas Aleknavičius

APLINKOSAUGOS IR APLINKOTVARKOS TEISĖ
Mokomoji knyga

Leidinyje pateikta teisinė medžiaga, reikalinga studijuojant žemės bei kitų gamtos išteklių naudojimą ir teritorijų planavimą reglamentuojančius norminius teisės aktus.
Leidinys skiriamas Technologijos mokslo studijų srities aplinkos inžinerijos ir kraštotvarkos studijų programų studentams.

Recenzavo:
doc. dr. Arvydas Povilaitis (LŽŪU Vandentvarkos katedra)
doc. dr. Virginija Gurskienė (LŽŪU Žemėtvarkos katedra)

Aprobuota:
Žemėtvarkos katedros posėdyje, 2007 09 24 d., protokolo Nr. 3
Vandens ūkio ir žemėtvarkos fakulteto tarybos studijų komisijos posėdyje, 2007 10 04 d., protokolo Nr. 18

Kalbą redagavo Marytė Židonienė
Maketavo
Viršelio dailininkas
Nuotraukos

ISBN 978-9955-760-91-7

TURINYS

PRATARMĖ

Aplinkotvarkos ir aplinkosaugos teisės dalykas apima gamtos išteklių racionalaus naudojimo organizavimo reglamentavimą remiantis galiojančiais teisės aktais. Tai svarbi visuomenės gyvenimo sritis, kadangi gamtos ištekliai yra žmonijos egzistavimo pagrindas. Nuo jų priklauso materialinės gamybos sąlygos ir valstybės ekonominis vystymasis. Lietuvos Respublikos Konstitucija įpareigoja gamtos išteklius saugoti, tausoti ir tinkamai, racionaliai naudoti. Racionalus naudojimas yra gamtos išteklių naudojimas, pagrįstas ne tik ekonomiškai, bet ir ekologiškai, tai yra užtikrina gamtoje nusistovėjusios pusiausvyros išsaugojimą.

Žmonių visuomenės ir gamtos tarpusavio santykius reguliuoja įstatymai ir įstatymų lydimieji teisės aktai. Žemėtvarkos ir kraštotvarkos specialistams būtina turėti aplinkosaugos teisės pagrindus. Aplinkosaugos teisė – tai kompleksinė, integruota teisės šaka, reguliuojanti visumą visuomeninių santykių, susijusių su gamtos objektų ir išteklių (žemės, vandens, oro, augmenijos ir gyvūnijos) racionaliu naudojimu, apsauga ir atkūrimu, švarios ir saugios socialinės aplinkos užtikrinimu, aplinkosaugos pažeidimų prevencija ir teisinės atsakomybės pažeidėjams taikymu. Aplinkosaugos teisė apima teisės normų, reguliuojančių aplinkos, kaip vieningos visumos, ir atskirų jos sudėtinių dalių apsaugos ir naudojimo santykius, sistemą. Šiame leidinyje išdėstytos pagrindinės jų nuostatos, atitinkančios studijų modulio VŽŽT B25 turinį.

Aplinkos apsaugos teisinių pagrindų skyriuje pateiktos pagrindinės sąvokos. Pateikiamos teisės aktų nuostatos aplinkos apsaugos klausimais, apibūdinamos žmonių santykių, susijusių su aplinkos apsauga, teisinį reglamentavimą ir saugomų teritorijų administravimą vykdančios institucijos, taip pat aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės organizavimas.

Aplinkos apsaugos politikos strateginių nuostatų skyriuje pateiktos tarptautinių strateginių dokumentų nuostatos aplinkos apsaugos klausimais (Rio deklaracija apie aplinką ir plėtrą; Johanesburgo darnaus vystymosi deklaracija ir kt.). Apibūdinami nacionaliniai strateginiai dokumentai ir juose numatomos priemonės pagrindiniams aplinkos apsaugos uždaviniams spręsti (Valstybinė aplinkos apsaugos strategija; Žemės ūkio ir kaimo plėtros strategija; Valstybės ilgalaikės raidos strategija ir kt.). Pateikiami pagrindiniai aplinkos apsaugos principai.

Gamtos išteklių ir jų apsaugos teisinio reglamentavimo skyriuje apibūdinami šie gamtos ištekliai: 1) atmosferos oras ir jo apsaugos nuo užterštumo organizavimas; 2) vandens ištekliai, jų racionalaus naudojimo organizavimas, Nitratų direktyva ir jos reikalavimų įgyvendinimas, vandens telkinių naudojimas žvejybai; 3) dirvožemio ištekliai ir jų savybės, dirvožemius veikiantys procesai, dirvožemio apsauga nuo degradacijos; 4) žemės gelmių ištekliai ir jų apsauga, leidimai naudoti naudingąsias iškasenas, pažeistų žemių rekultivavimas.

Saugomų teritorijų naudojimo ir tvarkymo teisinio reglamentavimo skyriuje apibūdinama saugomų teritorijų sistema ir jų tvarkymą reglamentuojantys teisės aktai. Šios teritorijos – tai rezervatai, draustiniai, paveldo objektai, nacionaliniai parkai, regioniniai parkai, biosferos rezervatai, ekologinės apsaugos zonos, buferinės apsaugos zonos ir kitos saugomos teritorijos. Pateikti saugomų teritorijų planavimo reikalavimai. Aprašomas gamtinių buveinių ir laukinės gyvūnijos bei augalijos apsaugos direktyvos įgyvendinimas.

Kraštovaizdžio apsaugos teisinio reglamentavimo skyriuje išnagrinėtas Europos kraštovaizdžio konvencijos įgyvendinimas: Vyriausybės patvirtintos Lietuvos

kraštovaizdžio politikos kryptys, kraštovaizdžio formavimo metodai, žemės naudmenų sudėties reguliavimas, gamtinio karkaso ir rekreacinių teritorijų naudojimo režimas.

Agrarinės aplinkosaugos priemonių skyriuje pateikiama Žemės ūkio ir kaimo plėtros planuose numatomos aplinkos gerinimo priemonės (vandens kokybės, bioįvairovės, dirvožemio, natūralaus kraštovaizdžio, žemės ūkio buveinių išsaugojimo) ir sveiko maisto gamybos, šių priemonių įgyvendinimo teisinis reguliavimas ir valstybės rėmimo priemonės. Apibūdinama Paviršinio vandens telkinių pakrančių apsaugos juostų įrengimo pievoje bei ariamoje žemėje ir apsaugos nuo erozijos programa, Kraštovaizdžio tvarkymo programa, Ekologinio ūkininkavimo programa. Išdėstomi geros žemės agrarinės būklės ir Geros ūkininkavimo praktikos reikalavimai.

Miškų išteklių ir jų apsaugos teisinio reglamentavimo skyriuje pateikiami teisės aktai, nustatantys miškų paskirtį, miškingumo didinimo poreikį ir miškų naudojimo, priežiūros, apsaugos ir atkūrimo reikalavimus.

Laukinės augalijos naudojimo ir apsaugos skyriuje pateikti Laukinės augalijos įstatymo reikalavimai ir jų įgyvendinimas Lietuvos Respublikoje, o Gyvūnijos naudojimo ir apsaugos skyriuje – Laukinės gyvūnijos įstatymo, Medžioklės įstatymo ir kitų įstatymų laukinės gyvūnijos naudojimo reikalavimai, taip pat gyvūnų laikymo gerovės reikalavimai.

Ūkinės veiklos poveikio aplinkai ir jo vertinimo skyriuje pateikti Planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo įstatymo reikalavimai. Apibūdinama planų ir programų strateginio poveikio aplinkai vertinimo tvarka rengiant teritorijų planavimo dokumentus.

Aplinkos apsaugos stebėsenos (monitoringo) skyriuje pateikti Aplinkos monitoringo įstatymo reikalavimai ir apibūdinta valstybinė aplinkos monitoringo programa 2005 - 2010 m. bei jos įgyvendinimo priemonės.

1. APLINKOS APSAUGOS TEISINIAI PAGRINDAI

1.1. Biosferos ir aplinkos apibūdinimas

Biosfera – tai erdvė, kurioje egzistuoja gyvybė. Daugiausia gyvųjų organizmų yra 0,2 – 1,0 m dirvožemio sluoksnyje, taip pat vandenyse. Gyvųjų organizmų biocheminių funkcijų dėka atsirado atmosferos oras, susiformavo derlingasis dirvožemis. Panaudodami Saulės energiją, augalai (producentai) fotosintezės būdu sukuria organines medžiagas. Ši energija užsikonservuoja potencine biomasės forma, ir ją naudoja gyvūnai (konsumentai). Produktyviai sunaudojama tik apie 20 proc. biomasės, kita dalis mineralizuojasi. Energijos ir medžiagų apykaita vyksta visoje biosferoje. Gamtoje nusistovėjusi mitybos ciklo (producentai gamina organinę masę, konsumentai ją vartoja, reducentai perdirba atliekas į neorganinę masę) pusiausvyra gali būti pažeista mažėjant augmenijos ir dėl to – anglies dioksido ir deguonies santykiui.

Gyvųjų ir negyvųjų aplinkos elementų, kuriuos jungia tarpusavio ryšiai, medžiagų apykaitos bei energijos pasikeitimo procesai, sistema vadinama **ekosistema.** Tai – apibrėžtoje sausumos, vandens ar erdvės dalyje esantys augalai, gyvūnai ir negyvieji komponentai (dirva, vanduo, atmosferos oras), teikiantys energiją, mineralines medžiagas, dujas ir vandenį gyvųjų komponentų mitybai.

Visi gyvieji komponentai (organizmai), tarp savęs bendradarbiaudami, sudaro sambūrį, vadinamą **biocenoze.** Pirminės biocenozės susidarė evoliucijos keliu. Antrinės biocenozės gamtoje susidarė dėl antropogeninių veiksnių. Kiekviena augalų ar gyvūnų rūšis biocenozėje užima jai patogiausias mitybos ir gyvenimo būdui teritorijas – ekologines nišas.

Pagrindinės sąvokos, apibūdinančios aplinkos komponentus

Aplinka – tai gamtoje funkcionuojanti tarpusavyje susijusių elementų visuma (juos sudaro žemės paviršius ir gelmės, oras, vanduo, dirvožemis, augalai, gyvūnai, organinės ir neorganinės medžiagos, antropogeniniai komponentai) bei juos vienijančios natūralios ir antropogeninės sistemos.

Aplinkos apsauga – aplinkos saugojimas nuo fizinio, cheminio, biologinio bei kitokio neigiamo poveikio ar pasekmių, atsirandančių vykdant ūkinę veiklą ar naudojant gamtos išteklius.

Gamtos ištekliai – gyvosios ir negyvosios gamtos elementai, kuriuos žmogus naudoja arba gali naudoti savo poreikiams. Jie skirstomi į atkuriamuosius – augaliją ir gyvūniją, kintančiuosius – dirvožemį, vandenį, atmosferos orą, Saulės energiją, ir neatkuriamuosius – naudingąsias iškasenas.

Dirvožemis – tai Žemės plutos viršutinis purusis sluoksnis, susidaręs iš dirvodarinės uolienos, veikiant dirvodaros procesams, ir turintis potencialųjį derlingumą.

Vanduo – vandenilio oksidas, Žemėje labiausiai paplitęs mineralas, be kurio neįmanoma gyvybė.

Požeminis vanduo – žemės gelmėse natūraliai susikaupęs ar dirbtinai infiltruotas šių rūšių vanduo: geriamasis gėlas, mineralinis, pramoninis ir gamybinis.

Aplinkos oras – gamtinis dujų mišinys, sudarantis Žemės atmosferą.

Naudingosios iškasenos – žemės gelmėse esančios gamtinės mineralinės medžiagos, kurias galima naudoti gamyboje ar kitoms reikmėms: angliavandeniliai, metalų rūdos, nemetalinės naudingosios iškasenos ir vertingieji mineralai.

Laukinė augalija – gamtoje natūraliai augantys augalai, grybai ir jų bendrijos.

Laukinė gyvūnija – laisvėje arba nelaisvėje gyvenančių laukinių bestuburių ir stuburinių gyvūnų visuma.

Pažeistų žemių rekultivavimas – tai techninių, inžinerinių, statybos ir biologinių darbų, kuriuos atliekant siekiama pažeistą žemę padaryti tinkamą žmogaus ūkinei veiklai, visuma.

Rekreaciniai ištekliai – gamtinės ir kultūrinės aplinkos savybės, tinkamos žmonių visaverčiam fiziniam bei dvasiniam poilsiui organizuoti.

Saugomos teritorijos – tai sausumos ir (ar) vandens plotai su nustatytomis aiškiomis ribomis, turintys pripažintą mokslinę, ekologinę, kultūrinę ir kitokią vertę, kuriems teisės aktais nustatytas specialus apsaugos ir naudojimo režimas (tvarka).

1.2. Žmogaus ir gamtos santykių reguliavimas

Aplinkos apsauga laikoma valstybės reguliuojama funkcija, kurią vykdo valdymo institucijos. Valstybės politikos aplinkos apsaugos srityje pagrindinės nuostatos išdėstytos **Lietuvos Respublikos Konstitucijoje** [1]:

- *valstybė rūpinasi natūralios gamtos aplinkos, gyvūnijos ir augalijos, atskirų gamtos objektų ir ypač vertingų vietovių apsauga, prižiūri, kad su saiku būtų naudojami ir gausinami gamtos ištekliai. Įstatymas draudžia niokoti žemę, jos gelmes, vandenis, teršti vandenį ir orą* (54 straipsnis);
- *įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis savo laisvėmis, žmogus privalo laikytis Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir įstatymų, nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių* (28 straipsnis);
- *valstybė remia visuomenei naudingas ūkines pastangas ir iniciatyvą. Valstybė reguliuoja ūkinę veiklą taip, kad ji tarnautų bendrai tautos gerovei* (46 straipsnis).

Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo nutarimuose [80] pažymėta, kad žemės, kaip riboto ištekliaus, tinkamas naudojimas yra žmogaus ir visuomenės išlikimo ir raidos sąlyga, tautos gerovės pagrindas; jos, kaip gamtos ištekliaus, racionalaus naudojimo užtikrinimas yra viešasis interesas, kurį garantuoti yra valstybės konstitucinė priedermė:

„Valstybės pareiga užtikrinti, kad žemė būtų naudojama racionaliai, kad ji būtų saugoma, kyla iš Konstitucijos 54 straipsnio nuostatų. Iš Konstitucijos kyla galimybė ir būtinybė su žemės, kaip ypatingo nuosavybės teisės objekto (ir vienos iš verslo sąlygų – ūkinės veiklos vykdymo prielaidų), įsigijimu bei valdymu, taip pat su perleidimu susijusius santykius teisiškai reguliuoti taip, kad nebūtų sudaryta prielaida pakenkti žemei kaip ypatingai Konstitucijos ginamai ir saugomai vertybei, pažeisti kitų konstitucinių vertybių“.

Žmonių santykius, susijusius su gamtos išteklių naudojimu, reglamentuoja įstatymai: bendrasis įstatymas (Aplinkos apsaugos įstatymas) ir specialieji įstatymai, skirti konkrečių gamtos išteklių rūšių (žemės, miško, vandens, oro, žemės gelmių, augalijos, gyvūnijos ir kt.) naudojimui reglamentuoti.

Aplinkos apsaugos įstatyme [3] numatyta aplinkos apsaugos objektas, aplinkos apsaugos principai, aplinkos apsaugos valdymo sistema, fizinių ir juridinių asmenų teisės ir pareigos naudojant gamtos išteklius. Įstatymas numato šiuos privalomus reikalavimus:

1) planuojant vykdyti ūkinę veiklą, privaloma parengti jos ekologinį pagrindimą (15, 23 str.);
2) rengiant ūkinės veiklos projektus, privaloma atlikti poveikio aplinkai vertinimą (27 str.);
3) nustatomi gamtos išteklių naudojimo limitai ir už juos privaloma mokėti mokesčius (26, 28 str.);
4) informaciją apie aplinkos apsaugos būklę būtina pateikti visuomenei (4, 7 str.);
5) būtina derinti administracinius ir ekonominius valdymo metodus (28, 30 str.).
6) piliečiai, visuomeninės organizacijos, kiti juridiniai ir fiziniai asmenys privalo saugoti aplinką, tausoti gamtos išteklius ir nepažeisti kitų gamtos išteklių naudotojų teisių bei interesų (9 str.).

Valstybės aplinkosauginė funkcija – tai kompleksas tikslingų ir tarpusavyje susijusių valstybės įgyvendinamų priemonių, siekiant užtikrinti racionalų gamtos išteklių naudojimą, apsaugoti gamtinę aplinką nuo neigiamo antropogeninio poveikio ir garantuoti žmonėms teisę gyventi švarioje ir sveikoje aplinkoje. Vykdydama šią funkciją valstybė:

- nustato aplinkos apsaugos principus;
- nustato gamtos išteklių naudojimo tvarką, jų naudotojų teises ir pareigas;
- numato gamtos išteklių apsaugos priemones;
- suformuoja aplinkos apsaugos valdymą ir kontrolę įgyvendinančių institucijų sistemą;
- nustato atsakomybę už gamtos išteklių naudojimo ir aplinkos apsaugos teisės pažeidimus.

Valstybinė aplinkos apsaugos politika remiasi pagrindinėmis nuostatomis

1. Aplinkos apsauga Lietuvos Respublikoje yra visos valstybės bei kiekvieno jos gyventojo rūpestis ir pareiga.
2. Aplinkos apsaugos valdymo politika ir praktika turi nukreipti visuomeninius bei privačius interesus aplinkos kokybei gerinti, skatinti gamtos išteklių naudotojus ieškoti būdų ir priemonių, kaip išvengti arba sumažinti neigiamą poveikį aplinkai bei ekologizuoti gamybą.
3. Gamtos ištekliai turi būti naudojami racionaliai ir kompleksiškai, atsižvelgiant į aplinkos išsaugojimo bei atkūrimo galimybes ir Lietuvos Respublikos gamtos bei ekonomikos ypatumus.
4. Aplinkos apsauga grindžiama visapusiška, teisinga ir laiku sukaupta informacija apie aplinką.

1.3. Aplinkos apsaugos valstybinio valdymo institucijos

Valstybinį aplinkos apsaugos valdymą vykdo Lietuvos Respublikos Vyriausybė, Lietuvos Respublikos aplinkos ministerija (toliau – Aplinkos ministerija), apskričių viršininkai, savivaldybės ir kitos institucijos.

Lietuvos Respublikos Vyriausybė Aplinkos ministerijos teikimu tvirtina aplinkos apsaugos strategijos įgyvendinimo priemones, gamtos išteklių naudojimo programas; formuoja valstybės institucijų sistemą; koordinuoja valstybės institucijų ir savivaldybių

veiklą aplinkos apsaugos ir gamtos išteklių naudojimo srityse; sudaro ir įgyvendina Lietuvos Respublikos tarpvalstybines sutartis šiose srityse.

Pagrindinės **Aplinkos ministerijos** funkcijos yra nustatytos Vyriausybės patvirtintuose ministerijos nuostatuose [46]. Šiuose nuostatuose apibrėžti tokie Aplinkos ministerijos uždaviniai aplinkos apsaugos, teritorijų planavimo ir gamtos išteklių naudojimo srityse:

- formuoti aplinkos apsaugos, kraštovaizdžio ir biologinės įvairovės apsaugos, racionalaus gamtos ir rekreacinių išteklių naudojimo, geologijos, miškų ūkio, teritorijų planavimo valstybės politiką;
- užtikrinti aplinkos formavimą pagal darnaus vystymosi principus;
- rūpintis sveika ir švaria aplinka, išsaugoti Lietuvos Respublikai būdingą kraštovaizdį, ekosistemas, gamtos vertybes, biologinę įvairovę, genofondus, klimatą;
- siekti užtikrinti racionalų gamtos išteklių (įskaitant miškus ir žemės gelmes) Lietuvos Respublikoje, jos teritoriniuose vandenyse, kontinentiniame šelfe ir ekonominėje zonoje naudojimą, apsaugą, gausinimą ir atkūrimą;
- užtikrinti miškų tvarkymą, remiantis subalansuotos miškų ūkio plėtros principais, didinti Lietuvos miškingumą ir miškų produktyvumą;
- skatinti teritorijų planavimo, urbanistikos ir architektūros bei statybos pažangą.

Vykdydama jai pavestus uždavinius, Aplinkos ministerija pagal savo kompetenciją:

1) rengia valstybės strategijas, planus ir (ar) ilgalaikes bei tikslines valstybės programas aplinkos apsaugos, kraštovaizdžio ir biologinės įvairovės apsaugos, saugomų teritorijų, gamtos ir rekreacinių išteklių naudojimo, atkūrimo, gausinimo ir apsaugos, miškų ūkio plėtros, teritorijų planavimo srityse arba dalyvauja juos rengiant, organizuoja ir kontroliuoja jų įgyvendinimą;
2) rengia įstatymų, Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimų ir kitų teisės aktų projektus arba dalyvauja juos rengiant, taip pat derina teisės aktų, reguliuojančių aplinkos, kraštovaizdžio ir biologinės įvairovės apsaugą, ūkinę ir kitą veiklą saugomose teritorijose, gamtos ir rekreacinių išteklių naudojimą, atkūrimą, gausinimą ir apsaugą, miškų ūkio plėtrą, architektūrą ir urbanistikos plėtrą, poveikio aplinkai vertinimą, valstybinio aplinkos stebėsenos (monitoringo) vykdymą, ūkinę ir kitokią veiklą, galinčią turėti poveikį aplinkai, projektus;
3) tvarko aplinkos apsaugos, teritorijų planavimo ir statybos norminių teisės aktų sąvadus;
4) dalyvauja rengiant valstybės investicijų programą aplinkos ir kraštovaizdžio apsaugos, gamtos išteklių naudojimo, atkūrimo, gausinimo ir apsaugos, teritorijų planavimo, urbanistinės plėtros ir kitose srityse; formuoja teritorijų raidos pagrindines nuostatas;
5) tvirtina aplinkos apsaugos rėmimo programos priemones ir naudoja šiai programai įgyvendinti skirtas lėšas, teisės aktų nustatyta tvarka vykdo savivaldybių gamtos apsaugos fondų lėšų tikslinio naudojimo priežiūrą, valdo Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto lėšas, skirtas specialioms programoms vykdyti;
6) rengia ir tvirtina aplinkos kokybės normatyvus, vykdo jų įgyvendinimo kontrolę;
7) nustato išmetamų į aplinką teršalų normas ir kontroliuoja jų laikymąsi, nustato teršalų apskaitos ir leidimų juos išmesti į aplinką išdavimo tvarką, nustatytąja tvarka išduoda šiuos leidimus;

8) organizuoja atliekų tvarkymą reglamentuojančių teisės aktų rengimą ir prižiūri, kaip vykdomi nustatyti reikalavimai, rengia atliekų tvarkymo objektų įrengimo ir priežiūros norminius teisės aktus, kontroliuoja jų įgyvendinimą;
9) rengia ir tvirtina aplinkai padarytos žalos apskaičiavimo metodiką;
10) organizuoja ir koordinuoja valstybinę aplinkos stebėseną (monitoringą);
11) nustato gamtos išteklių naudojimo limitus ir sąlygas, leidimų naudoti gamtos išteklius išdavimo tvarką, nustatytąja tvarka išduoda leidimus tirti ir naudoti gamtos išteklius;
12) išduoda leidimus atlikti hidrotechnikos darbus, tvirtina vandens telkinių naudojimo ir priežiūros, dugno valymo ir gilinimo darbų laivybos reikmėms taisykles;
13) nustato gamtos išteklių naudojimo ir jų apskaitos, atkūrimo ir kontrolės tvarką, kontroliuoja, ar teisingai apskaičiuojami ir mokami mokesčiai už gamtos išteklius ir aplinkos teršimą;
14) dalyvauja formuojant žuvų išteklių išsaugojimo politiką, nustato žvejybos reglamentavimo priemones vidaus vandenų žuvininkystės vandens telkiniuose;
15) nustato mėgėjiškos žūklės tvarką, kontroliuoja, kaip laikomasi teisės aktų, reglamentuojančių mėgėjišką žūklę, reikalavimų;
16) nustato plaukiojimo priemonių naudojimo aplinkosaugos reikalavimus;
17) nustato žemės gelmių ir dirvožemio išteklių naudojimo, apsaugos ir kontrolės tvarką, ją įgyvendina, nustato žemės gelmių išteklių naudojimo limitus ir sąlygas, išduoda leidimus naudoti žemės gelmių išteklius, reglamentuoja ir kontroliuoja žemės gelmių išteklių apskaitą;
18) formuoja saugomų teritorijų sistemą, teikia Lietuvos Respublikos Vyriausybei valstybinių rezervatų, valstybinių draustinių, valstybinių parkų, biosferos rezervatų, gamtos paminklų, kitų saugomų teritorijų steigimo projektus, nustato ekologinės apsaugos zonas, skelbia gamtos paveldo objektus, nustato saugomų teritorijų steigimo kriterijus;
19) reglamentuoja ir kontroliuoja veiklą saugomose teritorijose;
20) rengia ir tvirtina saugomų teritorijų planavimo dokumentų rengimo taisykles bei metodikas;
21) koordinuoja medžioklės valstybinį valdymą, nustato medžiojamųjų gyvūnų medžioklės laiką ir limitus, tvirtina medžioklės taisykles;
22) tvirtina medynų augimo ir priežiūros reguliavimo priemonių, miškotvarkos, pagrindinių ir tarpinių miško kirtimų, atkūrimo ir įveisimo, sanitarinės miško apsaugos nuostatus, normatyvus ir taisykles, kitus teisės aktus, reglamentuojančius miškų ūkio klausimus;
23) organizuoja ir koordinuoja visų šalies miškų inventorizaciją, miškų tvarkymo (miškotvarkos) projektų rengimą, valstybinę šalies miškų apskaitą ir Lietuvos Respublikos miškų valstybės kadastro sudarymą;
24) įstatymų nustatyta tvarka tvirtina detaliųjų planų taisykles;
25) organizuoja bendrojo Lietuvos Respublikos teritorijos plano rengimą, atlieka valstybinę apskričių teritorijų bendrojo planavimo apskrities lygmens specialiojo teritorijų planavimo priežiūrą;
26) teikia metodinę paramą apskričių ir savivaldybių teritorijų planavimo (urbanistikos ir architektūros) padaliniams, juos konsultuoja, koordinuoja apskričių

viršininkų administracijų teritorijų planavimo ir statybos valstybinės priežiūros departamentų (skyrių) bei regionų aplinkos apsaugos departamentų veiklą, teikia metodinę paramą privačių miškų savininkams;

27) vykdo aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės valdymą ir metodiškai vadovauja aplinkos apsaugos valstybinę kontrolę vykdančioms institucijoms.

Savo funkcijoms įgyvendinti sukurti šie atitinkami Aplinkos ministerijos struktūriniai padaliniai:

1) regioniniai aplinkos apsaugos departamentai (8-se didžiuosiuose miestuose – apskričių centruose). Šie departamentai miestuose ir rajonuose turi pavaldžius padalinius – aplinkos apsaugos agentūras;
2) Lietuvos geologijos tarnyba prie Aplinkos ministerijos;
3) Saugomų teritorijų tarnyba prie Aplinkos ministerijos;
4) Generalinė miškų urėdija prie Aplinkos ministerijos.

Apskričių viršininkai, vadovaudamiesi Apskrities valdymo įstatymu [7], turi įgyvendinti valstybės politiką teritorijų planavimo, žemės naudojimo ir aplinkos apsaugos srityse.

Savivaldybių administracijos savo teritorijose turi organizuoti aplinkos apsaugos įstatymų bei kitų teisės aktų įgyvendinimą.

1.4. Aplinkos apsaugos valstybinė kontrolė

Aplinkos apsaugos valstybinė kontrolė – tai specialių valstybės įgaliotų institucijų ir pareigūnų veikla, kuria siekiama užtikrinti teisėtumą ir teisėtvarką aplinkos apsaugos ir gamtos išteklių naudojimo srityse. Kontrolės pagrindai įtvirtinti Aplinkos apsaugos įstatyme [3]. Aplinkos apsaugos kontrolę vykdantys asmenys, jų teisinis statusas ir kontrolės organizavimo procesas išdėstyti Aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės įstatyme [5].

Aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės metu atliekami darbai:

- galimų pažeidimų prevencija, t. y. siekiama užkirsti kelią teisės aktų, reguliuojančių aplinkos apsaugą ir gamtos išteklių naudojimą, pažeidimams;
- asmenų, padariusių teisės aktų pažeidimus, nustatymas ir jų patraukimas teisinėn atsakomybėn;
- pažeidimų sustabdymas.

Aplinkos apsaugos valstybinę kontrolę organizuoja ir jos priežiūrą atlieka Aplinkos ministerija. Kontrolę vykdo šios ministerijos struktūrinių padalinių pareigūnai. Aplinkos ministro įsakymu atitinkamoms Valstybinės aplinkos apsaugos inspekcijos, Regionų aplinkos apsaugos departamentų, Miško sėklų ir sodmenų kokybės inspekcijos, Miško sanitarinės apsaugos tarnybos, Miško sėklininkystės ir selekcijos tarnybos, miškų urėdijų, nacionalinių ir regioninių parkų direkcijų, valstybinių ir biosferos rezervatų direkcijų pareigybėms suteiktos pareigūnų galios, vykdant kontrolę. Pagal savo funkcijas yra vyriausieji valstybiniai aplinkos apsaugos inspektoriai, vyresnieji valstybiniai aplinkos apsaugos inspektoriai ir valstybiniai aplinkos apsaugos inspektoriai.

Kontrolės pareigūnų pagrindinės teisės ir pareigos:

1) vykdyti aplinkos apsaugos valstybinę kontrolę visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje, jos teritoriniuose vandenyse ir ekonominėje zonoje Baltijos jūroje.

Pateikę tarnybinį pažymėjimą, jie gali netrukdomai patekti į visų įmonių, įstaigų ir organizacijų teritorijas, kitas privačias teritorijas, ūkinės veiklos objektus ir atlikti kontrolinius tyrimus bei matavimus;

2) tikrinti dokumentus, liudijančius gamtos išteklių įsigijimo teisėtumą bei gamtos išteklių kiekio, rūšies ir kokybės bei dokumentuose nurodytų duomenų atitiktį;
3) tikrinti laivus; sustabdyti ir tikrinti transporto priemones;
4) surašyti protokolus, aktus ir kitokius nustatytos formos dokumentus;
5) nagrinėti administracinių teisės pažeidimų bylas (pagal įstatymų nustatytą kompetenciją) ir skirti administracines nuobaudas;
6) gauti iš fizinių ir juridinių asmenų informaciją, reikalingą aplinkos apsaugos įstatymų pažeidimams išvengti, nustatyti pažeidimus ir pažeidėjus, patraukti juos atsakomybėn, taip pat gauti informaciją apie ūkinės veiklos poveikį aplinkai, informaciją, susijusią su mokesčiais už aplinkos teršimą ir gamtos išteklių naudojimą;
7) įstatymų nustatytais atvejais ir tvarka duoti privalomuosius nurodymus dėl fizinių ar juridinių asmenų vykdomos veiklos, kuria pažeidžiami ar gali būti pažeidžiami įstatymai ir kiti teisės aktai. Nurodymuose turi būti išdėstyti reikalavimai pažeidimams pašalinti arba priemonės, galinčios padėti išvengti pažeidimų;
8) įstatymų nustatytais atvejais ir tvarka (tik vyriausiesiems valstybiniams aplinkos apsaugos inspektoriams) sustabdyti fizinių ir juridinių asmenų vykdomą aplinkai kenksmingą veiklą.

Kontrolę atliekantys Aplinkos ministerijos sistemos institucijų padaliniai specialiame žurnale registruoja pareigūnų surašytus administracinių teisės pažeidimų protokolus ir kitus dokumentus [83].

Administracinių teisės pažeidimų protokolas surašomas iš karto, nustačius pažeidimą ir jį padariusius asmenis. Protokolą surašo valstybinės kontrolės pareigūnas, dalyvaujant administracinėn atsakomybėn traukiamam asmeniui. Protokole trumpai ir tiksliai nurodoma pažeidimo padarymo laikas ir vieta, pažeidimo esmė, Administracinių teisės pažeidimų kodekso straipsnis (bei jo punktas), kurio reikalavimai buvo pažeisti. Prie protokolo gali būti pridedama papildoma medžiaga – brėžiniai, vietos apžiūrėjimo aktas ir kt. Protokolą pasirašo jį sudaręs asmuo ir pažeidimą padaręs asmuo. Surašytas protokolas registruojamas žurnale ne vėliau kaip kitą darbo dieną po jo surašymo. Po to protokolas perduodamas pareigūnui, turinčiam teisę nagrinėti bylą, priimti nutarimą ir skirti administracinę nuobaudą.

Bylos nagrinėjamos ne vėliau kaip per 15 dienų nuo protokolo gavimo. Administracinė nuobauda gali būti skiriama ne vėliau kaip per 6 mėnesius nuo teisės pažeidimo padarymo dienos (kai pažeidimas trunkamas – per 6 mėn. nuo jo paaiškėjimo dienos). Byla nagrinėjama dalyvaujant administracinėn atsakomybėn traukiamam asmeniui. Jei šio asmens nėra, byla gali būti išnagrinėta tik tais atvejais, kai yra duomenų, jog apie bylos nagrinėjimo vietą ir laiką asmeniui buvo pranešta laiku, ir jeigu iš jo negautas prašymas atidėti bylos nagrinėjimą.

Už administracinius teisės pažeidimus gali būti taikomos šios administracinės nuobaudos: įspėjimas; bauda; specialiosios teisės (medžioti, žvejoti) atėmimas; daikto, kuris buvo pažeidimo padarymo įrankiu ar objektu, konfiskavimas; nušalinimas nuo darbo (pareigų). Skiriamos baudos dydis nustatomas pagal maksimalios ir minimalios baudos sankcijos vidurkio ribas, atsižvelgiant į atsakomybę lengvinančias ar sunkinančias aplinkybes.

Nutarimas skelbiamas nedelsiant, baigus bylos nagrinėjimą. Nutarimo nuorašas įteikiamas pažeidėjui.

Administracinės nuobaudos paskyrimą asmuo gali apskųsti teismui per 10 darbo dienų nuo nutarimo priėmimo dienos.

Dažniausiai už aplinkos apsaugos įstatymų pažeidimus taikoma administracinė atsakomybė. Nuobaudas už pažeidimus numato šie Administracinių teisės pažeidimų kodekso [2] straipsniai:

1) numatantys dirvožemio ir žemės ūkio naudmenų apsaugą: 52; 52-1; 52-2; 107 str. Tai – reikalavimų išsaugoti derlingąjį dirvožemį nevykdymas, žemės naudojimo reikalavimų pažeidimas ir kt.;
2) numatantys miško žemės, medienos išteklių, medžių ir krūmų apsaugą: 60; 61; 62; 62-1; 62-2; 63; 64; 65; 68; 69; 70; 71; 72; 74; 77; 77-1; 78; 162; 189-5 str. Tai – savavališkas medžių ir krūmų kirtimas, miško paklotės naikinimas, medienos išvežimas neturint leidimo, miško išteklių naudojimo ir jų atkūrimo reikalavimų pažeidimas, miško lankymo taisyklių pažeidimas, miškų priešgaisrinės ir sanitarinės apsaugos reikalavimų pažeidimas, gyvenamųjų vietovių želdinių apsaugos taisyklių pažeidimas ir kt.;
3) numatantys vandens išteklių apsaugą: 55; 56; 56-1; 57; 58 str. Tai – vandens apsaugos taisyklių pažeidimas, nustatytos vandens išteklių naudojimo tvarkos pažeidimas ir kt.;
4) numatantys oro (atmosferos) apsaugą: 79; 80; 81; 82; 83; 83-1; 83-2 str. Tai – teršiančių medžiagų išmetimo į atmosferą ir kenksmingo fizinio poveikio atmosferos orui normatyvų viršijimas, atmosferos ir aplinkos apsaugos reikalavimų pažeidimas deginant atliekas, sausą žolę, šiaudus, durpingas pievas ir kt.;
5) numatantys žemės gelmių apsaugą: 46; 53; 53-1; 54 str. Tai – žemės gelmių valstybinės nuosavybės teisės pažeidimas, žemės gelmių išteklių apsaugos ir naudojimo reikalavimų pažeidimas ir kt.;
6) numatantys aplinkos apsaugą nuo teršimo: 42-3; 51-3; 51-4; 51-5; 51-6; 51-12; 84; 84-1 str. Tai – atliekų tvarkymo taisyklių reikalavimų nevykdymas, aplinkos teršimas nuodingomis arba kenksmingomis medžiagomis bei nuotekomis, pakuočių ir pakuočių atliekų tvarkymo reikalavimų nevykdymas, augalų apsaugos priemonių, kitų cheminių medžiagų ir preparatų gabenimo, laikymo, tvarkymo ir naudojimo reikalavimų pažeidimas ir kt.;
7) nustatantys sankcijas už medžioklės ir žvejybos tvarkos pažeidimus: 85; 87; 87-1; 87-2; 87-3; 87-4; 87-5; 87-6 str. Tai – medžioklės taisyklių pažeidimas, mėgėjiškos žūklės ir žuvų apsaugos taisyklių pažeidimas, žuvų įveisimo vandens telkiniuose reikalavimų pažeidimas, verslinės žvejybos taisyklių pažeidimas, žvejybos ir žuvų išteklių apsaugos privačiuose vandens telkiniuose nuostatų pažeidimas ir kt.;
8) Nustatantys sankcijas už statinių bei įrenginių statybos ir projektinės dokumentacijos rengimo tvarkos pažeidimus: 51-1; 51-2 str. Tai – projektinės dokumentacijos, kurioje nenumatytos aplinkos apsaugos priemonės, tvirtinimas, ūkinės ar kitokios veiklos objektų statyba, rekonstravimas, plėtra, atidavimas bei priėmimas naudoti ar naudojimas pažeidžiant aplinkos apsaugos reikalavimus;
9) nustatantys sankcijas dėl kitų aplinkos apsaugos teisės pažeidimų ir privalomų nurodymų nevykdymo: 51; 51-8; 51-9; 51-10; 51-13; 51-14; 51-15; 51-16; 51-17;

76; 86; 91 str. Tai – aplinkos apsaugos priemonių neįgyvendinimas, kliudymas vykdyti aplinkos apsaugos kontrolę, kontrolę vykdančių pareigūnų teisėtų nurodymų nevykdymas, nutarimo sustabdyti aplinkai kenksmingą veiklą nevykdymas, saugomų teritorijų režimo pažeidimas, pareigos aplinkai saugoti nevykdymas ir kt.

Administracinių teisės pažeidimų subjektai gali būti fiziniai asmenys, tarp jų – ir pareigūnai. Pažeidimus nustatę aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės inspektoriai surašo administracinių teisės pažeidimų aktus ir juos perduoda institucijoms, nagrinėjančioms bylas pagal kompetenciją. Tai – aplinkos apsaugos organizacijos ar pareigūnai (Valstybinės aplinkos apsaugos inspekcijos viršininko pavaduotojai ir padalinių vadovai, regioninių aplinkos apsaugos departamentų direktoriai ir padalinių vadovai), Lietuvos geologijos tarnyba, policija, apylinkių teismai ir kt.

Už aplinkos apsaugos įstatymų pažeidimus, kurie sukėlė sunkius padarinius aplinkai ar padarė žalą gyvajai gamtai, fiziniams ir juridiniams asmenims taikoma baudžiamoji atsakomybė. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso [9] straipsniai, kuriuose nustatyta **baudžiamoji atsakomybė** už ekologinius ir kitus nusižengimus:

270 straipsnis. Aplinkos apsaugos arba gamtos išteklių naudojimo taisyklių pažeidimas. Jeigu dėl to buvo padaryta nedidelės žalos gyvūnijai, augmenijai ar atsirado kitų nesunkių padarinių aplinkai, baudžiama viešaisiais darbais arba bauda, arba laisvės apribojimu, arba areštu, arba (jei buvo padaryta didelės žalos ar atsirado kitų sunkių padarinių aplinkai) – laisvės atėmimu iki šešerių metų;

271 straipsnis. Saugomų teritorijų ar saugomų gamtos objektų sunaikinimas ar suniokojimas. Numatytos sankcijos – bauda arba laisvės apribojimas, arba areštas, arba laisvės atėmimas iki penkerių metų;

272 straipsnis. Neteisėtas medžiojimas ar žvejojimas. Numatytos sankcijos – bauda arba laisvės apribojimas, arba areštas, arba laisvės atėmimas iki 2-3 metų;

273 straipsnis. Neteisėtas miško kirtimas ar pelkių naikinimas. Nustatyta, jog asmuo, kuris neturėdamas leidimo iškirto ar kitaip išnaikino didesnį negu vieno hektaro savo miško plotą arba nusausino pelkę, baudžiamas bauda arba areštu, arba laisvės atėmimu iki 2 metų;

274 straipsnis. Neteisėtas augalų rinkimas ar naikinimas. Nustatyta, jog asmuo, kuris neturėdamas leidimo rinko ar naikino augalus, kuriems rinkti ar naikinti reikalingas leidimas, baudžiamas viešaisiais darbais arba bauda;

310 straipsnis. Žiaurus elgesys su gyvūnais. Nustatyta, jog asmuo, kuris žiauriai elgėsi su gyvūnu, jeigu dėl to gyvūnas žuvo arba buvo suluošintas, arba kankino gyvūną, baudžiamas viešaisiais darbais arba bauda, arba areštu, arba laisvės atėmimu iki vienerių metų;

256, 257, 267 ir **268** straipsniai, numatantys baudžiamąją atsakomybę už neteisėtą radioaktyviųjų, narkotinių ar nuodingųjų medžiagų įgijimą, laikymą, naudojimą ir disponavimą.

Aplinkos apsaugos įstatyme nurodyta, kad asmenys, neteisėtai padarę žalos aplinkai, žmonių sveikatai ir gyvybei, kitų fizinių ir juridinių asmenų turtui bei interesams, privalo atlyginti visus nuostolius ir, esant galimybei, atstatyti aplinkos objekto būklę. Šiais atvejais teismai nustato ne tik baudžiamąją arba administracinę atsakomybę, bet ir materialinę atsakomybę. Nuostoliai turi būti atlyginami pagal norminiuose aktuose nustatytus įkainius.

Aplinkos apsaugos sistemoje vykdoma valstybinė kontrolė – jos vykdymo organizacija, parengiami protokolai ir kiti dokumentai detaliai aprašyti Valstybinių aplinkos

apsaugos pareigūnų dokumentų rinkinyje [83]. Žemės naudojimo valstybinės kontrolės vykdymo organizaciją reglamentuoja Nacionalinės žemės tarnybos parengti dokumentai: Administracinių teisės pažeidimų protokolų ir nutarimų surašymo, registracijos bei administracinių teisės pažeidimų bylų nagrinėjimo ir tvarkymo rekomendacijos; Žemės naudojimo patikrinimo akto forma, Administracinio teisės pažeidimo protokolo forma, Nutarimo administracinio teisės pažeidimo byloje forma, administracinių teisės pažeidimų bylų registracijos žurnalas ir kt. (žr. *www.nzt.lt*).

Pagal Aplinkos ministro įsakymu patvirtintą Aplinkai padarytos žalos dydžio apskaičiavimo metodiką [62] nustatyta:

1) padarytos žalos atlyginimo dydžiai skaičiuojami, žalai atsiradus dėl ilgalaikės ūkinės veiklos arba dėl vienkartinio (ūmaus) teršimo, kai žala padaroma išmetus teršalus neleistinoje vietoje, neleistinu būdu (be aplinkos apsaugos institucijų išduoto leidimo) arba kitaip užteršus aplinkos komponentus: vandens telkinius; žemės paviršių ar gilesnius jos sluoksnius; aplinkos orą;
2) juridinis ar fizinis asmuo, padaręs žalą požeminiams vandens telkiniams, žemės paviršiui ir/ar gilesniems jos sluoksniams, atlikdamas taršos likvidavimo (teršalų surinkimo) darbus, tuo atveju, kai likvidavimo darbai trunka ilgiau nei 30 dienų, ne vėliau kaip per 30 dienų nuo žalos padarymo dienos turi parengti ir su aplinkos apsaugos institucija suderinti padarytos žalos likvidavimo veiksmų planą;
3) užbaigus taršos likvidavimo darbus, aplinkos apsaugos institucija padarytą žalą įvertina, apskaičiuoja padarytos žalos dydį bei pateikia pažeidėjui pretenziją su aplinkai padarytos žalos apskaičiavimais;
4) metodikoje nustatyti žalos atlyginimo dydžių skaičiavimo metodai neįvertina žalos, padarytos juridiniams ir fiziniams asmenims, jų turtui arba interesams. Jei dėl padaryto pažeidimo teritorijos (aplinkos komponento) savininkas ar gamtos išteklių naudotojas patiria tam tikrų nuostolių, jis turi teisę reikalauti nuostolių atlyginimo Civilinio kodekso nustatyta tvarka.

2. APLINKOS APSAUGOS POLITIKOS STRATEGINĖS NUOSTATOS

2.1. Tarptautiniai strateginiai dokumentai

Lietuvos Respublikos teisės aktai turi būti suderinti su ES Tarybos reglamentais bei su Lietuvos Respublikos Seimo ratifikuotomis tarptautinėmis konvencijomis ar kitais strateginiais dokumentais. Aplinkos apsaugos srityje tai:

1) Europos šalių ministrų, atsakingų už rajonų planavimą, konferencijoje Ispanijoje priimta Europos rajonų/teritorijų planavimo chartija – Torremolinos chartija (1983 m. gegužės 20 d.);
2) Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos priimta (pritarus visoms Europos Tarybos narėms) Europos kaimiškųjų sričių chartija (1995 m. liepos 28 d.);
3) Rio Deklaracija apie aplinką ir plėtrą ir Subalansuotos plėtros veiklos programa, priimtos pasaulinio aukščiausio lygio susitikimo Jungtinių Tautų Aplinkos ir plėtros konferencijoje (Rio de Žaneiras, Brazilija, 1992 m. birželio 3 – 14 d.) [36};
4) Johanesburgo darnaus vystymosi deklaracija, priimta pasaulinio aukščiausio lygio susitikime (Johanesburgas, 2002 m. rugpjūčio 26 – rugsėjo 4 d.) [37];
5) Europos Parlamento ir Tarybos direktyva, nustatanti Europos bendrijos veiksmų vandens politikos srityje pagrindus 2000/60/EB [38].

Torremolinos chartija apibrėžė teritorijų planavimo principus, turinčius įtakos gyvenimo kokybės gerėjimui ir žmonių veiklos organizavimui Europoje. Ši chartija yra Europos Tarybos bendrojo pobūdžio tekstų priedas, kurio tikslas – nurodyti atskirų šalių ir Europos politikos gaires šioje srityje. Rajonų planavimas turi būti demokratiškas, funkcionalus ir ilgalaikis. Pagrindiniai teritorijų planavimo tikslai - subalansuota socialinė ir ekonominė rajonų raida, gyvenimo kokybės gerinimas, patikimas gamtos išteklių tvarkymas ir gamtos apsauga, racionalus žemės naudojimas. Norint užtikrinti racionalų žemės naudojimą reikia rūpintis didelių miestų ir pramonės kompleksų, didžiųjų infrastruktūrų išdėstymu, organizavimu ir plėtojimu, taip pat ūkininkauti tinkamų žemių ir miško plotų apsauga. Teritorijos planavimo politiką būtinai reikia derinti su žemės naudojimo politika, kad galima būtų įgyvendinti visiems rūpimus tikslus.

Europos kaimiškųjų sričių chartijoje numatyta, kad gamtos ištekliai – žemė, vanduo ir oras – turi būti protingai ir racionaliai naudojami. Šis dokumentas yra atskirų Europos šalių kaimiškųjų sričių vystymo veiksmų planas. Regioninė (kaimo plėtros) ir žemės dirbimo politika turi būti derinama su integruota socialine ir ekonomine politika. Šiuolaikinės žemės ūkio politikos dalį sudaro neintensyvios žemdirbystės ir alternatyvaus žemės naudojimo skatinimas (rekreacijai, atsinaujinančiųjų žaliavų gamybai ir pan.). Valstybės turėtų skatinti kiek galima racionalesnio dydžio ūkius, kurių funkcionavimas būtų ekonomiškai naudingas. Taip pat būtina garantuoti racionalų ir tolygų gamtos išteklių naudojimą, išsaugoti gyvenamąją aplinką, jos biologinę įvairovę, saugoti visą vertingą kraštovaizdį, tausoti miškus ir apsodinti nenaudojamas žemdirbystei vietas.

Rio deklaracija apie aplinką ir plėtrą siekiama įgyvendinti Jungtinių Tautų konferencijos Deklaraciją dėl žmogaus aplinkos (priimtą Stokholme 1972 m. birželio 16 d.). Rio deklaracijoje skelbiamų principų pagrindinės nuostatos:

- siekiant subalansuotos plėtros, dėmesys sutelkiamas į žmogų, kuris turi teisę į sveiką ir visavertį gyvenimą harmonijoje su gamta;
- vadovaudamasi Jungtinių Tautų Chartija ir tarptautinės teisės principais, valstybė turi teisę eksploatuoti išteklius pagal savo aplinkosaugos politiką, užtikrindama, kad ši veikla nedarytų žalos aplinkai;
- plėtra turi atitikti dabarties ir ateities kartų raidos ir aplinkos poreikius;
- siekiant subalansuotos plėtros, aplinkos apsauga negali būti atsieta nuo bendrojo raidos proceso;
- valstybės turi bendradarbiauti, kad išlaikytų ir atstatytų Žemės ekosistemos natūralumą ir vientisumą;
- aplinkos problemos efektyviausiai sprendžiamos atitinkamame lygmenyje, dalyvaujant visiems tuo suinteresuotiems piliečiams. Šalies matu kiekvienam asmeniui užtikrinama galimybė dalyvauti sprendimų priėmimo procesuose;
- valstybė turi priimti efektyvius aplinkosaugos įstatymus. Aplinkos standartai, vadybos uždaviniai ir prioritetai privalo atspindėti aplinkos ir plėtros būklę;
- valstybės turi sukurti įstatymus, įteisinančius atsakomybę bei kompensacijas už taršą ir kitokią žalą aplinkai. Šalies valdžia turi skatinti požiūrį, kad teršėjas privalėtų sumokėti už taršą, gerbtų visuomenės interesus;
- poveikio aplinkai vertinimas, kaip valstybinė priemonė, turi būti panaudojama įvertinti numatomai veiklai, jeigu ji galėtų turėti žalingo poveikio aplinkai ir yra kompetentingos šalies valdžios sprendimo objektas.

Johanesburgo darnaus vystymosi deklaracijoje keliamos problemos, susijusios su galima žmonių veiklos įtaka gamtos ištekliams. Konstatuojama, kad pasaulinė aplinka ir toliau niokojama, nyksta bioįvairovė, senka žemės išteklių atsargos, vis daugiau derlingos žemės virsta dykumomis, pražūtingos klimato pokyčių pasekmės tampa akivaizdžios, stichinės nelaimės vyksta vis dažniau ir sukelia vis sunkesnius padarinius. Siekiant kiek įmanoma greičiau iš pagrindų pakeisti dabartinę gamtos išteklių nykimo tendenciją, būtina įgyvendinti strategijas, apimančias nacionalinio ir regioninio lygmens uždavinius – saugoti ekosistemas ir užtikrinti integruotą žemės, vandens ir gyvųjų išteklių valdymą. Reikia pradėti vykdyti veiklos programą – teikti finansinę ir techninę pagalbą saugomų geriamojo vandens išteklių plėtotei, taip pat siekti subalansuotos žuvininkystės – palaikyti ar atstatyti žuvų atsargas iki tokio lygio, kuris užtikrintų maksimalų ilgalaikį pelningumą. Suderinta žemdirbystė ir kaimo vystymas yra būtini įgyvendinant integruotą požiūrį į maisto gamybos didinimą taip, kad būtų saugoma aplinka. Tam reikalinga:

- plėtoti ir įgyvendinti integruotos žemėvaldos ir vandens naudojimo planus, pagrįstus suderintu atsinaujinančių šaltinių naudojimu ir socialinio, ekonominio bei aplinkosaugos potencialo įvertinimu;
- skatinti programas, skirtas suderintai didinti žemės našumą ir efektyvumą vandens išteklių naudojimą žemės ūkyje, miškininkystėje, šlapžemėse, verslinės žvejybos teritorijose;
- didinti galimybę pasiekti esamos rinkos ir plėtoti naujos rinkos pridėtinę vertę kuriantiems žemės ūkio produktams;
- skatinti programas, skirtas diegti aplinkos apsaugos požiūriu tinkamus, efektyvius ir produktyvius metodus dirvos derlingumui didinti ir žemės ūkio kenkėjams naikinti.

Europos Parlamento ir Tarybos direktyvoje 2000/60/EB (Vandens direktyvoje) pažymėta, jog Europos Bendrijos aplinkos politika siekia, kad būtų išsaugota, apsaugota ir pagerinta aplinkos kokybė, protingai ir racionaliai naudojant gamtos išteklius. Vandens direktyvos pagrindinis tikslas – nustatyti vidaus paviršinių vandens, tarpinių vandenų, pakrančių vandenų ir požeminio vandens apsaugos sistemą, kuri:

1) neleistų toliau prastėti vandens ekosistemų, taip pat su jomis susijusių sausinamos ekosistemos ir šlapžemių būklei, ją apsaugotų ir pagerintų;
2) skatintų subalansuotą vandens vartojimą;
3) siektų geriau apsaugoti ir gerinti vandens aplinką.

Direktyva numato, kad valstybės nustatytų upių baseinus, juos apibūdinančią informaciją registruotų saugomų teritorijų registre, parengtų konkretaus upės baseino rajono priemonių programas bei upės baseino valdymo planą. Pagal sudarytas vandens būklės stebėsenos (monitoringo) programas kiekviename baseino rajone turi būti stebima paviršinio vandens telkinių būklė (nuotėkis, ekologinė ir cheminė būklė, ekologinis potencialas) bei požeminio vandens telkinių cheminė ir kokybinė būklė.

Vykdydamos priemonių programas upių baseinų valdų planuose, valstybės narės privalo:

1) įgyvendinti būtinas priemones, kad neprastėtų visų paviršinio vandens telkinių būklė;
2) siekti saugoti, gerinti ir atnaujinti visus dirbtinius bei sunkiai modifikuotus vandens telkinius; stengtis, kad geras ekologinis potencialas ir paviršinio vandens cheminė būklė, taip pat požeminio vandens gera būklė būtų pasiekta ne vėliau kaip po 15 metų nuo šios direktyvos įsigaliojimo;
3) stengtis nuosekliai mažinti paviršinių vandenų taršą;
4) įgyvendinti būtinas priemones, skirtas neleisti teršalams patekti į požeminius vandenis;
5) užtikrinti požemio vandens ėmimo ir jo pasipildymo pusiausvyrą.

2.2. Nacionaliniai strateginiai dokumentai

Lietuvos gamtos išteklių naudojimo ir apsaugos politika išreikšta strateginiuose dokumentuose, kurių pagrindu rengiamos pagrindinės įstatymų nuostatos. Lietuvos Respublikos Seimo priimti strateginiai dokumentai:

1) Valstybinė aplinkos apsaugos strategija (1996 m. rugsėjo 25 d.) [39];
2) Žemės ūkio ir kaimo plėtros strategija (2000 m. birželio 13 d.) [40];
3) Valstybės ilgalaikės raidos strategija (2002 m. lapkričio 12 d.) [41].

Valstybinėje aplinkos apsaugos strategijoje numatytos šios kryptys žemės naudojimui ir kraštotvarkai reguliuoti.

1. Optimizuoti žemėnaudą:
   1) gerinti žemės naudmenų struktūrą pagal litomorfinius paviršiaus ypatumus;
   2) padidinti gamtinę pusiausvyrą reguliuojančių ekosistemų plotus;
   3) padidinti miškingumą, pirmiausia svarbiausiose gamtinio karkaso zonose;
   4) sustabdyti statybų invaziją į ekologiškai jautrias ir natūraliausias bei vaizdingiausias vietas;
   5) išsaugoti derlingiausių žemių ir miškų fondą;

2. Sustabdyti gamtinio kraštovaizdžio nykimą gamtinio karkaso bei saugomose teritorijose:
   1) sureguliuoti statybų procesą, užtikrinant įstatymų laikymąsi;
   2) orientuoti žemės ūkį į ekologiškai subalansuotą ūkį;
   3) sugriežtinti šių teritorijų apsaugos ir naudojimo kontrolę;
3. Sustabdyti dirvožemių struktūros nykimą:
   1) saugoti dirvožemių derlingumą;
   2) derinti intensyvią ir ekstensyvią žemės ūkio veiklą;
   3) diegti tausojančiosios ir bioorganinės žemdirbystės sistemas.

Žemės ūkio ir kaimo plėtros strategijoje numatyti svarbiausi tikslai, susiję su žemės naudojimo optimizavimu:

1) į rinką orientuotas, konkurencingas žemės ūkis;
2) valstybės parama žemės ūkiui;
3) aplinkos apsauga, ekologinis, biologinę įvairovę ir kraštovaizdį puoselėjantis ūkininkavimas;
4) tolygi kaimo ekonominė ir socialinė plėtra, atitinkanti regionų ypatumus.

Tarp žemės ūkio pertvarkymo ir modernizavimo priemonių numatyta:

1) sukurti žemės ir kito nekilnojamojo turto administravimo sistemą, kad būtų sudarytos sąlygos žemės ir kito nekilnojamojo turto rinkai susiformuoti ir funkcionuoti, racionaliam ūkių didėjimui bei žemės konsolidacijai;
2) teisinėmis ir ekonominėmis priemonėmis skatinti ūkių, kuriuose ūkininkaus jauni asmenys, kūrimąsi, ūkių pertvarkymą iki racionalių dydžių, jų modernizavimą bei veiklos įvairovę;
3) išsaugoti žemės ūkiui tinkamas nusausintas žemes.

Valstybės ilgalaikės raidos strategijoje nustatytos ilgalaikės plėtros kryptys.

1. Vandenų apsaugos srityje: mažinti vandenų taršą buitinėmis ir gamybinėmis nuotekomis; gerinti geriamojo vandens kokybę; mažinti vandenų taršą iš žemės ūkio šaltinių; gerinti rekreacijai naudojamų vandenų būklę; gerinti vandens ekologijos sistemų būklę; racionaliai naudoti vandens energetinius išteklius; mažinti jūros taršą; siekti sumažinti kaimyninių valstybių daromą įtaką Lietuvos vandens ištekliams.
2. Oro apsaugos srityje: skatinti energijos naudojimo veiksmingumą bei atsinaujinančiųjų energijos šaltinių naudojimą; mažinti taršą iš didelių deginimo (energetikos) įrenginių; mažinti transporto poveikį aplinkai ir žmonių sveikatai; mažinti poveikį klimato kaitai, ozono sluoksniui, rūgštėjimo, eutrofikacijos procesui. (*Eutrofikacija* – mineralinių druskų (azoto, fosforo, kalio) patektis į vandens telkinius, kur sukeliama sparti organinės medžiagos (fitomasės) gamyba, dėl ko, jai irstant, stinga deguonies ir kinta vandens bendrijos).
3. Dirvožemio apsaugos srityje: mažinti dirvožemio teršimą organinėmis ir mineralinėmis trąšomis bei kitais žemės ūkyje naudojamais chemikalais, naftos produktais ir sunkiaisiais metalais; nustatyti seną taršą ir ją pašalinti.
4. Miškų ūkio plėtros srityje: išsaugoti ir gamtinius miško išteklius; užtikrinti jų racionalų ir nenutrūkstamą naudojimą, gerinti miškų produktyvumą bei sveikatingumą; didinti šalies miškingumą įveisiant miškus.
5. Žemės gelmių ir kitų gamtos išteklių naudojimo srityje: stiprinti ir tobulinti žemės gelmių panaudojimo valstybinį reguliavimą bei priežiūrą; racionaliai naudoti bei

saugoti gamtos išteklius; sustabdyti augalų, grybų ir gyvūnų rūšių bei populiacijos nykimą, išsaugoti jų nacionalinius genetinius išteklius.
6. Kraštovaizdžio išsaugojimo srityje: sustabdyti gamtinių kraštovaizdžių nykimą ir išsaugoti būdingą jų įvairovę; parengti ir įgyvendinti kraštovaizdžio apsaugos svarbias teritorijų planavimo ir tvarkymo programas, kurti urbanistinio ir agrarinio kraštovaizdžio teritorijų plėtros, tvarkymo ir apsaugos politiką.

2.3. Aplinkos apsaugos principai

Europos Sąjungos sutarties preambulėje yra įtvirtintas siekis stiprinti aplinkos apsaugą; ekonominių priemonių negali būti imamasi nepaisant aplinkosaugos reikalavimų. Kita svarbi ES sutarties nuostata – ekonominės pažangos, socialinio teisingumo ir aplinkos apsaugos suderinimas. Tai susiję su tuo, kad žmonių naudojami gamtos ištekliai yra baigtiniai, bei su būtinumu išlaikyti galimybę gamtos ištekliais naudotis būsimosioms kartoms. Aplinkos būklės gerinimas tiesiogiai lemia ir gyvenimo sąlygų gerinimą. Aplinkos apsauga vertinama kaip savarankiškas Bendrijos tikslas, lygiavertis kitiems Sutartyje įtvirtintiems tikslams.

Aplinka ES teisėje suprantama ne tik kaip natūrali aplinka; ji apima ir žmonių sukurtą ar paveiktą aplinką. Gamtos išteklių naudojimo teisė yra ne tik atskiroji, t. y. šių išteklių naudojimas kaip gamybos priemonės ar žaliavos asmenų ūkinei veiklai plėtoti, bet ir bendroji, t. y. visuomenės narių teisė naudotis visiems prieinamais gamtos ištekliais. Europos Tarybos direktyvoje (85/337/EEB) yra išvardyti šie aplinkos elementai: žmonės, gyvūnija, augmenija, dirvožemis, vanduo, oras, klimatas, kraštovaizdis, materialinės vertybės, kultūros paveldas ir jų sąveika. Taip pat jiems priskiriamos žemės gelmės ir energetiniai ištekliai. Aplinkos saugojimas reiškia draudimą niokoti aplinką ir tam tikrą ribojimą ja naudotis. Aplinkos kokybės saugojimas yra susijęs su tuo, kad tam tikromis kontrolės, reguliavimo ir planavimo priemonėmis aplinkos tarša turi būti sumažinta ir turi būti užkirstas kelias ateityje teršti aplinką. Įgyvendinant aplinkos politiką, būtina atsižvelgti į žmonių sveikatą. Gamtos ištekliai yra riboti, todėl jie turi būti naudojami atsargiai, atsakingai ir racionaliai, t. y. ne daugiau nei reikia.

Pagrindiniai aplinkos politikos principai, išdėstyti Europos Bendrijos sutartyje:
1. Aukštas aplinkos apsaugos lygis. Siekiant šio lygio, reikia nustatyti tam tikras sąlygas, kurios sudarytų galimybę išlaikyti ar atkurti švarią ir žmonių sveikatai kuo mažesnę neigiamą įtaką turinčią aplinką.
2. Atsargumo ir prevencinių veiksmų principai. Pagal juos, esant žalos atsiradimo tikimybei, rizikai, kad gali kilti pavojus aplinkai, turi būti imamasi veiksmų,kad to būtų išvengta.
3. Žalos šaltinio principas. Jis nustato, kad žala aplinkai turi būti atlyginama ten, kur yra jos šaltinis, arba kiek įmanoma arčiau jos šaltinio.
4. Principas: „teršėjas moka“. Jis reiškia, kad asmuo, kuris daro žalą ar kelia tam tikrą riziką aplinkai, turi padengti jos atsiradimo prevencijos, mažinimo ir atitaisymo išlaidas.
5. Integracijos principas. Pagal šį principą kitų politikos ir veiksmų krypčių reikalavimai turi būti suderinti su aplinkos apsaugos reikalavimais, kurie yra papildomas kriterijus priimant vienokį ar kitokį sprendimą.

6. Darnaus vystymosi principas. Šis principas įtvirtintas 1992 m. Rio de Žaneire įvykusios Jungtinių tautų konferencijos baigiamuosiuose dokumentuose. Jo esmė – kad plėtra turi taip tenkinti dabarties kartų poreikius, kad iš būsimųjų kartų nebūtų atimta galimybė tenkinti savo poreikius. Šis principas daro įtaką ekonomikos struktūrai ir sąlygoms.

Lietuvai įstojus į ES, nacionaliniai teisės aktai privalo būti suderinti su ES teisės aktais. Tai atlikti Lietuva įsipareigojo dar 1998 m. vasario 1 d., pasirašydama Asocijuotos narystės sutartį. Tais pačiais metais patvirtinta Aplinkos apsaugos teisės normų derinimo su Europos Sąjungos reikalavimais strategija. Šio derinimo pagrindai yra įtvirtinti Stojimo į Europos Sąjungą sutartyje, ES sutartyje ir Konstituciniame akte dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje.

3. GAMTOS IŠTEKLIŲ APSAUGOS TEISINIS REGLAMENTAVIMAS

3.1. Aplinkos oras ir jo apsauga

Atmosfera laikomas Žemės rutulį gaubiantis dujinis apvalkalas (apie 800 km storio). Iš jo tankiausias jos sluoksnis – **troposfera** (poliarinėse srityse – 8-10 km storio, ties pusiauju – 10-16 km storio) yra tinkamas aukštesniosioms gyvybės formoms egzistuoti. **Aplinkos oras** – tai troposferos oras, išskyrus darbo aplinkos orą. Orą sudarančios dujos – azotas (78,09 proc.), deguonis (20,95 proc.), argonas (0,93 proc.), anglies dioksidas (0,03 proc.) ir kt.

Atmosfera apsaugo žemės organizmus nuo kenksmingų kosminių spindulių, sugeria dalį Saulės skleidžiamų ultravioletinių spindulių, reguliuoja Žemės paviršiaus temperatūrą. Tačiau dėl antropogeninės ir natūralios atmosferos taršos atsiradę neigiami procesai (rūgštūs lietūs, ozono sluoksnio mažėjimas, klimato kaita) kelia grėsmę civilizacijos vystymuisi. Lietuvoje į atmosferą kasmet išmetama apie 260 tūkst. tonų teršalų, iš jų daugiausia – anglies monoksido, sieros anhidrido, lakių organinių junginių ir azoto oksidų. Apie 2/3 visų teršalų išmetama iš transporto priemonių ir kitų mobilių taršos šaltinių.

Aplinkos oro apsaugą reglamentuoja **Aplinkos oro apsaugos įstatymas** [4]**.** Jame numatyti aplinkos oro apsaugos prioritetai, aplinkos oro kokybės valdymas, vertinimas ir stebėsena (monitoringas), aplinkos oro taršos valdymas, leidimas teršalus išmesti į aplinkos orą, asmenų teisės ir pareigos.

Aplinkos oro apsaugos prioritetai: energijos naudojimo veiksmingumo didinimas; motorinių transporto priemonių sukeliamos taršos mažinimas; geriausių priemonių gamybos būdų ir technologijų diegimas. Pagrindiniai atmosferos oro išteklių racionalaus naudojimo uždaviniai, numatyti Valstybinėje aplinkos apsaugos strategijoje [39]**:**

1) mažinti teršimą transporto išmetamosioms dujoms;
2) mažinti NO, SO_2, CO_2 emisiją iš stacionarių šaltinių;
3) mažinti lakių organinių junginių emisiją iš stacionarių šaltinių;
4) mažinti ozono sluoksnį ardančių medžiagų naudojimą ir emisiją;
5) mažinti oro teršimą kietosiomis dalelėmis;
6) mažinti SO_2 ir NO pernašas.

Aplinkos oro kokybę valdo Aplinkos ministerija ir Sveikatos apsaugos ministerija: jos tvirtina sąrašą teršalų, kurių kiekis aplinkos ore ribojamas, nustato riboto užterštumo vertes ir leistinuosius dydžius.

Aplinkos oro kokybės nuolatinė kontrolė privaloma aglomeracijose ir zonose, kur užterštumo lygiai viršija arba gali viršyti ribines užterštumo vertes. Oro kokybės matavimus kartu su suinteresuotomis institucijomis organizuoja Aplinkos ministerija.

Aplinkos stebėsenos (monitoringo) vykdymo tvarką nustato Aplinkos monitoringo įstatymas [6].

Pagal Vyriausybės patvirtintą Valstybinę aplinkos monitoringo 2005 – 2010 m. programą [53] numatyti tikslai ir uždaviniai aplinkos oro būklės stebėjimo srityje:

1) gauti duomenis, kurie leistų pagrįstai mažinti į atmosferą išmetamų teršalų ir šiltnamio dujų kiekį, pasaulio klimato kaitos, rūgštėjimo ir eutrofikaci-

jos procesų bei ozono sluoksnį ardančių medžiagų neigiamą poveikį žmonių sveikatai ir ekosistemoms, prognozuoti oro kokybę. Tam numatoma vertinti aplinkos oro užterštumo lygį aglomeracijose ir labiausiai urbanizuotose teritorijose, vertinti ozono sluoksnio pokyčius, vertinti pernašų iš kitų šalių indėlį į bendrą Lietuvos oro baseino užterštumo lygį, taip pat vertinti į atmosferą išmetamų antropogeninės kilmės teršalų kiekį, apkrovų ekosistemoms mastą, išmetamų ir absorbuojamų šiltnamio dujų kiekį;

2) gauti duomenis, kurie leistų analizuoti, vertinti ir prognozuoti aplinkos kokybę Lietuvos teritorijoje atsižvelgiant į radionuklidų pernašą.

Aplinkos oro taršos reguliavimo priemonės apima Aplinkos ministerijos kompetencijai priskirtas funkcijas – nustatyti bendrą leistinąjį iš stacionarių taršos šaltinių išmetamų teršalų kiekį visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje ir kiekvienoje apskrityje; laikinai apriboti taršos šaltinių veiklą ir taikyti kitas aplinkos oro taršos mažinimo priemones. Aplinkos oro taršos mažinimo programas rengia, tvirtina ir įgyvendina savivaldybės. Įstatymai reikalauja, jog projektuojant ir statant ūkinius objektus turi būti parinkti geriausi prieinami gamybos būdai ir užtikrinta, kad nebus viršijamos nustatytos ribinės užterštumo vertės, taip pat nebus naudojamos teritorijos, kuriose teršalai sunkiau išsisklaido. Lietuvos Respublikoje naudoti galima tik tokį kurą ir tokius degalus, kurie atitinka Ūkio, Aplinkos ir Susisiekimo ministerijų nustatytos sudėties ir kokybės reikalavimus vertinant pagal poveikį žmogaus sveikatai ir aplinkai. Aplinkos ministro ir Sveikatos apsaugos ministro įsakymu (2001 12 11, Nr. 591/640) nustatytos leistinosios aplinkos oro užterštumo normos.

Leidimų teršalus išmesti į aplinkos orą reikalavimai:

1) Aplinkos ministerija rengia stacionarių taršos šaltinių, kuriems nustatomi leistinosios taršos normatyvai, sąrašus;

2) teršalai iš stacionaraus taršos šaltinio gali būti išmetami į aplinkos orą tik tam turint leidimą. Leidimų išdavimo tvarką ir sąlygas nustato Aplinkos ministerija, atsižvelgdama į naudojamų technologinių įrenginių pajėgumus ir kitas sąlygas. Leidimą turintis taršos šaltinio naudotojas privalo teisės aktų nustatyta tvarka tvarkyti žaliavų, kuro, energijos sąnaudų, produkcijos kiekio ir susidarančių bei išmetamų į aplinkos orą teršalų apskaitą. Leidimą išdavusiai institucijai turi būti teikiamos nustatytos formos ataskaitos.

Teisės aktuose nustatyta, kad gaminant, vežant, saugant ir naudojant įrangą, produktus ar medžiagas, kurie teršia arba gali teršti aplinkos orą, privaloma pasirinkti tokį būdą, kuris apsaugotų aplinkos orą nuo neleistino teršimo. Įvežami arba eksploatuojami mobilūs taršos šaltiniai negali viršyti Aplinkos ministerijos nustatytų leistinųjų taršos dydžių. Taršos šaltinio naudotojas privalo laikytis nustatytų taršos normatyvų. Stacionaraus taršos šaltinio naudotojas privalo parengti aplinkos oro taršos mažinimo programą, reikalingą išmetamų teršalų kiekiui sumažinti; programą patvirtina leidimą teršalams į aplinkos orą išmesti išdavusi institucija. Draudžiama deginti sausą žolę, nendrynus, ražienas. Draudžiama deginti atliekas, išskyrus atvejus, kai jos deginamos specialiai tam skirtuose įrenginiuose.

Taršos šaltinio naudotojas, neteisėta veika užteršęs aplinką, privalo atlyginti žalą ir esant galimybei atkurti aplinkos elemento būklę.

3.2. Vandens ištekliai ir jų apsauga

Lietuvoje paviršinio vandens išteklius sudaro upės, upeliai, ežerai, vandens talpyklos ir kiti vandens telkiniai. Bendrasis jų plotas – 262,2 tūkst. ha. Požeminio geriamojo vandens ištekliai – apie 2 mln. m^3 vandens per parą. Kasmet išgaunama apie 160 mln. m^3 gėlo požeminio vandens. Bendrasis paimamo ir suvartojamo vandens kiekis per metus – apie 6000 mln. m^3, iš jo 5200 – 5800 mln. m^3 suvartojama energetikai. Į paviršinius vandens telkinius kasmet išleidžiama apie 170 mln. m^3 užterštų ūkio buities bei gamybinių nuotekų. Iki 40 proc. užterštų nuotekų yra nevalytos arba nepakankamai išvalytos.

Vandens naudojimas – tai bet kokia veikla, daranti poveikį vandens telkinio ir jame esančio vandens būklei, pavyzdžiui, vandens telkinio naudojimas vandeniui išgauti, nuotekoms išleisti, rekreacijai, laivybai, žuvininkystei, žvejybai bei kitiems tikslams. Vandens naudojimu taip pat laikoma hidrotechnikos statinių statyba ir naudojimas. Bendrosios vandens naudojimo sąlygos nustatytos Vandens įstatyme:

1) vanduo gali būti naudojamas, jeigu yra nustatytos priemonės, užtikrinančios, kad vanduo bus naudojamas racionaliai, vandens telkiniai bus tinkamai apsaugoti nuo užterštumo ir nebus pablogintos vandens ekosistemų gyvenimo sąlygos;
2) planuojant, projektuojant, statant ir eksploatuojant ūkinės ar kitos veiklos objektus, galinčius neigiamai veikti vandens telkinių būklę, turi būti numatytos priemonės, užtikrinančios racionalų vandens naudojimą, vandens apsaugą nuo teršimo, vandens telkinio hidromorfologinės ir biologinės būklės apsaugą bei vandens naudojimo apsaugą; turi būti laikomasi pažangaus ūkininkavimo praktikos ir diegiamos švaresnės gamybos bei taršos mažinimo technologijos;
3) kad vandens telkinius būtų galima naudoti vandeniui išgauti, nuotekoms išleisti, juose plaukioti plaukiojimo priemonėmis, žvejoti, reikalingas leidimas (išskyrus atvejus, kai vandens naudojimas daro nereikšmingą poveikį vandens telkinio fizinėms, cheminėms ir biologinėms savybėms). Leidimus išduoda teisės aktų nustatyta tvarka Aplinkos ministerija, apskričių viršininkai ar kitos institucijos;
4) vanduo gali būti naudojamas, jeigu yra numatytos priemonės, užtikrinančios, kad vanduo bus naudojamas racionaliai, vandens telkiniai bus tinkamai apsaugoti nuo užteršimo ir nebus pablogintos vandens ekosistemų gyvavimo sąlygos;
5) planuojant, projektuojant, statant ir eksploatuojant ūkinės ar kitos veiklos objektus, galinčius neigiami veikti vandens telkinių būklę, turi būti numatytos priemonės, užtikrinančios racionalų vandens naudojimą, vandens apsaugą nuo teršimo, vandens telkinio hidromorfologinės ir biologinės būklės apsaugą bei vandens naudojimo apskaitą, turi būti laikomasi pažangaus ūkininkavimo praktikos ir diegiamos švaresnės gamybos bei taršos mažinimo technologijos.

Vandens naudotojai privalo:

1) naudoti vandenį mažiausią poveikį vandens telkiniui darančiomis priemonėmis ir būdais;
2) taupiai naudoti vandenį, neviršyti nustatytų vandens naudojimo limitų bei į gamtinę aplinką išleidžiamų teršalų ribinių verčių, neleistinai nebloginti vandens telkinių būklės;
3) kiek įmanoma veiksmingiau naudoti įrenginius ir priemones, skirtas mažinti poveikį vandens būklei, bei didinti tokių įrenginių efektyvumą;

4) teisės aktų nustatyta tvarka tvarkyti vandens naudojimo apskaitą ir vykdyti veikos poveikio aplinkai stebėseną (monitoringą);
5) diegti teisės aktuose numatytas vandens telkinių apsaugos priemones;
6) užtikrinti ypač saugomų vandens augalų ir gyvūnų rūšių, jų buveinių, radaviečių, augaviečių apsaugą, neprastinti ekosistemų gyvavimo sąlygų, vandens telkiniuose introdukuojant, neintrodukuojant ar perkeliant laukinius gyvūnus ir augalus laikytis įstatymų ir kitų teisės aktų reikalavimų;
7) nepažeisti kitų vandens naudotojų teisių ir teisėtų interesų. Vandens telkinių savininkai pagal galimybes privalo saugoti ir gerinti vandens telkinių būklę, nedaryti žalos aplinkai, nepažeisti kitų asmenų teisių bei teisėtų interesų ir siekti įgyvendinti Vandens įstatymo nustatytus vandensaugos tikslus.

Europos Parlamento ir Tarybos 2000 m. priimta **Vandens direktyva** (2000/60/EB) numato pagrindinius vandens išteklių apsaugos reikalavimus. Tai – nustatyti vidaus paviršinių vandens, tarpinių vandenų, pakrančių vandenų ir požeminio vandens apsaugos sistemą, kuri neleistų toliau prastėti vandens ekosistemų būklei, ją apsaugotų ir pagerintų; skatintų subalansuotą vandens vartojimą; siektų geriau apsaugoti ir gerinti vandens aplinką. Direktyva numato, kad valstybės nustatytų upių baseinus, juos apibūdinančią informaciją registruotų saugomų teritorijų registre, parengtų priemonių programas bei upės baseino valdymo planus, skirtus konkretiems upių baseinų rajonams. Pagal sudarytas vandens būklės stebėsenos (monitoringo) programas kiekviename baseino rajone turi būti stebima paviršinio vandens telkinių būklė (nuotėkis, ekologinė ir cheminė būklė, ekologinis potencialas) bei požeminio vandens telkinių cheminė ir kokybinė būklė.

Saugodamos vandens telkinius nuo užteršimo, ES valstybės turi užtikrinti, kad būtų įgyvendintos Europos Tarybos direktyvos: 96/61/EB – dėl integruotos taršos prevencijos ir kontrolės; 91/271-EEB – dėl miesto nuotekų valymo; 91/676/ EEB – dėl vandens apsaugos nuo taršos nitratais iš žemės ūkio šaltinių ir kitos.

Požeminio vandens išteklių naudojimo perspektyvos numatytos Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. patvirtintoje Požeminio vandens naudojimo ir apsaugos 2002 – 2010 m. strategijoje [47].

Nuotekos – tai buityje, ūkio ar gamybinėje veikloje naudotas arba perteklinis (kritulių, paviršinis, drenažinis ar pan.) vanduo, kurį jo turėtojas, naudodamasis nuotekų tvarkymo infrastruktūra, išleidžia į gamtinę aplinką arba į kitiems asmenims priklausančią nuotekų tvarkymo infrastruktūrą. Nuotekų tvarkymas – tai nuotekų surinkimas, transportavimas, valymas, apskaita, tyrimas, išleidimas į aplinką ir valymo metu susidariusio dumblo ir kitų atliekų tvarkymas. Nuotekos turi būti renkamos ir valomos naudojant geriausias prieinamas technologijas, o šalinamos taip, kad būtų daroma mažiausia įtaka aplinkai. Nuotekų išleidimo sąlygų nustatymo ir leidimų išdavimo tvarką nustato Aplinkos ministras.

Įgyvendindama **Nitratų direktyvą**, Vyriausybė 2003 m. rugpjūčio 26 d. nutarimu Nr. 1076 patvirtino Vandenų apsaugos nuo taršos azoto junginiais iš žemės ūkio šaltinių Lietuvos Respublikos teritorijoje programą [Valstybės žinios, 2003, Nr. 83 – 3792], kurioje numatyta:

1) numatyti gyvulininkystės ūkių keliamos taršos likvidavimo priemones, pirmiausia įrengti mėšlides ir srutų kauptuvus gyvulininkystės ūkiuose, turinčiuose daugiau kaip 300 sutartinių gyvulių vienetų;

2) įdiegti darnią žemdirbystės sistemą – nustatyti ekologinius ir ekonominius reikalavimus, palankiausius augalininkystės ir gyvulininkystės produkcijos gamybai;

3) vykdyti vandens taršos iš žemės ūkio šaltinių stebėseną (monitoringą).

Pagal Aplinkos ministro ir Žemės ūkio ministro 2001 m. gruodžio 19 d. įsakymu Nr. 452/607 patvirtintus Vandenų apsaugos nuo taršos azoto junginiais iš žemės ūkio šaltinių reikalavimus [Valstybės žinios, 2002, Nr. 1 – 14], nustatytos šios privalomos ūkinės veiklos sąlygos:

1. Gyvulių tankis ūkyje neturi būti didesnis kaip 1,7 sąlyginio gyvulio vienam hektarui žemės ūkio naudmenų.
2. Ūkiai, turintys daugiau kaip 10 sąlyginių gyvulių, turi įrengti talpyklas mėšlui laikyti (mėšlides). Mėšlidėse turi tilpti bent 6 mėnesius kauptas gyvulių mėšlas, išskyrus atvejus, kai galima pagrįsti, jog visas mėšlidžių talpumą viršijantis mėšlo kiekis yra tvarkomas nedarant žalos aplinkai. Nesant mėšlidžių, tirštasis mėšlas, suderinus su Aplinkos ministerijos atitinkama tarnyba, laikinai gali būti kaupiamas lauko rietuvėse.
3. Mėšlidės turi būti įrengtos taip, kad gyvulių mėšlo ir/ar augalinių medžiagų turintys skysčiai (srutos, siloso skystis ir pan.) nenutekėtų į paviršinius ir neprasiskverbtų į požeminius vandenis.
4. Atsižvelgiant į planuojamų auginti augalų maisto medžiagų poreikius ir siekiant išlaikyti į vandenis patenkančių maistingųjų medžiagų leistinuosius dydžius, kiekvienais metais, prieš tręšiant dirvas cheminėmis trąšomis ir gyvulių mėšlu, ūkiuose, turinčiuose daugiau kaip 150 ha ariamosios žemės, turi būti sudaromas tręšimo planas.
5. Nustatant trąšų panaudojimo normas ir sąlygas, turi būti atsižvelgiama į: 1) dirvožemio sąlygas, tipą ir reljefo nuolydį; 2) klimato sąlygas; 3) sėjomainų sistemas; 4) planuojamą derlių; 5) maisto medžiagų atsargas dirvožemyje; 6) dirvožemio rūgštumą; 7) žemės ūkio gamybos tam tikruose regionuose reikalavimus, nustatytus pagal teritorinio planavimo dokumentus ir specialiąsias žemės naudojimo sąlygas.
6. Gyvulių mėšlo kiekis, įterptas į dirvą kiekvienais metais, taip pat ir gyvulių mėšlas, patenkantis į dirvą ganant gyvulius, neturi viršyti 170 kg azoto 1 ha žemės ūkio naudmenų kartu su azoto kiekiu, gaunamu iš mineralinių trąšų (visas azotas).
7. Pasirinktas tręšimo būdas turi užtikrinti tolygų trąšų paskleidimą ir minimalų tręšimo poveikį aplinkai. Gyvulių mėšlas, paskleistas ant dirvos paviršiaus, turi būti įterptas per 6 valandas.
8. Ūkiuose, turinčiuose daugiau kaip 15 ha ariamosios žemės, 50 proc. ploto turi būti apsėta žiemojančiais (žieminiais ir daugiamečiais) augalais.
9. Kalvoto reljefo ūkiuose turi būti taikomos priešerozinės sėjomainos, laikantis nustatyto (priklausomai nuo šlaitų nuolydžio) daugiamečių žolių ploto sėjomainoje.
10. Šachtinius šulinius reikia įrengti taip, kad į juos nepatektų krituliai ir nesikauptų paviršinis vanduo. Prie šulinio turi būti sudaroma apsaugos zona, kurios plotis iki gyvenamojo namo – 7 m, iki garažo, ūkinio pastato ar šiltnamio – 10 m, iki tvarto, mėšlidės ar kompostavimo aikštelės – 25 m. Atstumas iki potencialios taršos objektų (ūkinių pastatų, lauko tualetų, srutų duobių, mėšlidžių, trąšų, pesticidų, naftos produktų sandėlių, šiltnamių ar intensyviai tręšiamų daržų) turėtų būti ne mažesnis kaip 50 m.

3.3. Vandens telkinių naudojimas žvejybai

Dauguma vandens telkinių naudojami verslinei žvejybai arba mėgėjiškai žvejybai. Žvejyba yra žuvų gaudymas, laikymas ar perdirbimas bei sugautų žuvų vežimas, nepažeidžiant teritorinių vandenų leistinojo perplaukimo teisės ir migracijos laisvės išskirtinėje ekonominėje zonoje.

Valstybinio žuvininkystės reglamentavimo funkcijas pagal kompetenciją atlieka:

1) Žemės ūkio ministerija – žuvininkystės politikos formavimo, šios šakos valstybinio reglamentavimo ir Europos Sąjungos bendrosios žuvininkystės politikos įgyvendinimo bei žuvų išteklių ir jų kontrolės funkcijas jūrų vandenyse;
2) Aplinkos ministerija – žuvų išsaugojimo politikos formavimo vidaus vandenų žuvininkystės vandens telkiniuose, žvejybos taisyklių kontrolės funkcijos žuvininkystės vandens telkiniuose.

Žuvininkystės vandens telkiniams priskiriama: Lietuvos Respublikos išskirtinė ekonominė zona, teritoriniai vandenys, visi paviršiniai vidaus vandens telkiniai, kurie naudojami arba gali būti naudojami žuvininkystei. Paprastai verslinė žvejyba leidžiama stambesniuose kaip 50 ha ežeruose, žuvininkystės tvenkiniuose, Baltijos jūroje, Lietuvai priklausančioje Kuršių marių dalyje, Kauno, Elektrėnų, Antalieptės ir kitose vandens talpyklose, didžiosiose upėse. Mėgėjiška žvejyba leidžiama visuose vandens telkiniuose, išskyrus valstybinius vandens telkinius, kuriuose žvejoti draudžiama. Tai – vandens telkiniai, esantys valstybiniuose rezervatuose, valstybinių parkų rezervatuose, arba labai svarbūs žuvų migracijai, žuvivaisai, rekreacijai, yra vertingi gamtiniai kompleksai.

Naudojant žuvų išteklius, turi būti užtikrinamos jų natūralaus atsikūrimo galimybės, palaikomas optimalus žuvininkystės vandens telkinių produktyvumas, išvengiama neigiamų vandens ekosistemos pakitimų.

Leidimus užsiimti versline žvejyba jūrų vandenyse išduoda Žemės ūkio ministerija ar jos įgaliota ministerija, valstybiniuose vidaus vandenyse – Aplinkos ministerija ar jos įgaliota institucija, privačiuose žuvininkystės vandens telkiniuose – šių telkinių savininkai.

Sprendimus išduoti leidimus naudoti valstybinių vandens telkinių žūklės plotus mėgėjiškai žvejybai priima valstybinės žemės patikėtiniai – apskričių viršininkai arba savivaldybių tarybos, o leidimus išduoda atitinkamo regiono aplinkos apsaugos departamentas.

Įstatymų nustatytais atvejais be leidimų gali žvejoti vaikai iki 16 metų, pensininkai, vandens telkinių savininkai (jiems priklausančiuose vandens telkiniuose) ir žūklės plotų naudotojai.

Valstybinių vandens telkinių žūklės plotų naudotojai privalo:

- įgyvendinti vandens telkinio valdytojo patvirtintus žuvų išteklių naudojimo, atkūrimo ir apsaugos priemones;
- laikytis nustatytų specialiųjų vandens telkinių naudojimo sąlygų, mėgėjiškos žūklės taisyklių, kitų aplinkos apsaugą ir gamtos išteklių naudojimą reglamentuojančių teisės aktų, leidime naudoti žūklės ploto sąlygų reikalavimus.

Visi žuvų išteklių naudotojai privalo:

- racionaliai naudoti žuvų išteklius ir juos saugoti;
- laikytis žūklę ir žuvų apsaugą reglamentuojančių teisės aktų reikalavimų bei žvejybos leidimuose, suteikiančiuose teise naudoti žuvų išteklius, nustatytų sąlygų;
- atlyginti savo neteisėtais veiksmais žuvų ištekliams padarytą žalą.

Versline žvejyba valstybiniuose vidaus vandenyse fiziniai ir juridiniai asmenys gali užsiimti gavę Aplinkos ministerijos ar jos įgaliotos institucijos išduotus leidimus. Leidimus užsiimti versline žvejyba privačiuose vandens telkiniuose išduoda šių telkinių savininkai.

Verslinei ir mėgėjiškai žvejybai nenuomojami vandens telkiniai, esantys rezervatuose, kituose vertinguose gamtiniuose kompleksuose, taip pat ypač svarbūs žuvų migracijai, nerštui, rekreacijai ir žuvivaisai vandens telkiniai. Išnuomojant vandens telkinius žvejybai, žemė po vandeniu neišnuomojama. Valstybiniai vandens telkiniai išnuomojami aukciono tvarka, išskyrus anksčiau sudarytų nuomos sutarčių pratęsimą.

Fiziniai ir juridiniai asmenys, naudojantys žvejybai vandens telkinius, privalo laikytis įstatymuose, kituose teisės aktuose ir nuomos sutartyse nustatytų žuvų išteklių apsaugos ir atkūrimo sąlygų. Valstybiniai vandens telkiniai, į kurių žūklės plotus leidimai neišduodami, patvirtinti Vyriausybės nutarimu (2005 04 07, Nr. 382). Tai vandens telkiniai arba jų dalys, priskirti ichtiologiniams ar kitiems draustiniams, rezervatams, valstybiniams parkams, juose yra Europos Bendrijos svarbos gyvūnų rūšys ar buveinės, hidroelektrinės, arba jie svarbūs rekreacijai, žuvivaisai, žuvų migracijai ir nerštui. Taip pat draudžiama žvejoti ties vidaus vandenų kelių farvaterių ribomis.

Iki 50 ha vandens telkiniai nuomojami tik **mėgėjiškai žvejybai**. Kartu su nuomos sutartimi patvirtinamas vandens telkinio žuvų išteklių naudojimo, atkūrimo ir apsaugos priemonių planas. Sprendimą dėl valstybinių vandens telkinių nuomos žvejybai priima apskrities viršininkas arba savivaldybės taryba (jei savivaldybė valdo vandens telkinius patikėjimo teise). Privačius vandens telkinius žvejybai nuomoja šių vandens telkinių savininkai.

Leidimai užsiimti mėgėjiška žvejyba valstybiniuose žvejybai neišnuomotuose žuvininkystės vandens telkiniuose išduodami Aplinkos ministerijos nustatyta tvarka.

Privačiuose arba išnuomotuose žuvininkystės vandens telkiniuose leidimus užsiimti mėgėjiška žvejyba įstatymų ir kitų teisės aktų nustatyta tvarka išduoda šių telkinių savininkai arba nuomininkai.

Žvejoti mėgėjiškos žūklės priemonėmis be žūklės leidimų gali žemės savininkai (jiems nuosavybės teise priklausančiuose vandens telkiniuose), žūklės plotų naudotojai (turėdami leidimus verslinei žvejybai), vaikai iki 16 metų, pensininkai ir kiti asmenys, Vyriausybės nustatyta tvarka turintys nemokamą žvejybos teisę. Mėgėjiška žūklė privačiuose vandens telkiniuose turi būti suderinta su šių telkinių savininkais. Detalesnę šios žūklės tvarką nustato Aplinkos ministerija.

3.4. Dirvožemio ištekliai ir jų apsauga

Dirvožemis – tai ypatinga gamtinė biosferos formacija, susidedanti iš kietosios dalies (mineralų, uolienų, augalų ir organizmų liekanų), skystosios dalies (dirvožemio tirpalų), dujinės dalies (deguonies, azoto, anglies dioksido, kitų dujų) ir gyvosios dalies (bakterijų, kitų augalų ir gyvūnų, augalų šaknų). Veikiant vandeniui, orui ir gyviesiems organizmams, dirvožemyje nuolat vyksta intensyvūs geocheminiai ir biocheminiai procesai.

Dirvožemio susidarymui ir jo pokyčiams turėjo įtaką:

1. Dirvodarinė uoliena. Vykstant gamtiniams procesams per tūkstančius metų susiformavo moreninės, fliuvioglacialinės, limnoglacialinės, eolinės, deliuvinės, aliuvinės ir

organogeninės kilmės uolienos. Lietuvoje didžiausius plotus užima moreninės kilmės (56 proc.), limnoglacialinės kilmės (18 proc.) ir fliuvioglacialinės kilmės (14 proc.) uolienos. Moreninės kilmės uolienos susikaupė kaip ledynų sąnašos. Skiriamos dugninės morenos, susidariusios ištirpusio ledyno masyve, lygumose, ir galinės morenos, susiformavę kalvotame reljefe, ledynų liežuvių pakraščiuose. Nuo didžiųjų ledynų nutekančio vandens srautai (upės ir upeliai) suformavo fliuvioglacialines sąnašas, dažniausiai – smėlingas lygumas (zandrus). Ledynų patvenktų (prieledyninių) ežerų dugne formavosi limnoglacialinės nuosėdos (dažniausiai – juostuotieji moliai). Eolinės kilmės uolienos – tai ledynmečio metu vėjo perklostytos smulkios dirvožemio dalelės, sudariusios lygumų liosinius dirvožemius arba gūbriuotus ir kauburiuotus smėlynus. Deliuvinės uolienos – tai dirvožemiai, kurie, veikiami svorio jėgos ir lietaus vandens, yra nuslinkę žemyn, į šlaitų papėdes. Aliuvinės kilmės uolienos susiklostė iš vandens nešmenų upių salpose, terasose ir deltose. Organogeninės uolienos – tai durpės, susidariusios žemiausiose reljefo vietose iš nesusiskaidžiusių organinių medžiagų liekanų.

2. Klimatas. Didžiausią reikšmę dirvožemiui turi temperatūra ir krituliai. Augalų vegetacija prasideda esant 5° C temperatūrai, o dirvodaros procesai ypač paspartėja esant daugiau kaip 10° C. Tam tikrose Lietuvos teritorijos dalyse metinė efektyvių (aktyvių) temperatūrų suma sudaro nuo 2300 iki 2600. Pagal oro ir temperatūros vidurkį šalies teritorijoje išskirti trys agroklimatiniai rajonai: I – vėsus, apimantis Žemaičių aukštumas; II – vidutiniškai šiltas, apimantis šiaurinę ir vakarinę Lietuvos dalis, ir III – šiltas, apimantis pietinę Lietuvos dalį. Be šilumos sąlygų, dirvožemio susidarymui ir augalų auginimo sąlygoms turi įtakos kritulių kiekis. Priklausomai nuo atstumo nuo jūros bei nuo aukštumų ir žemumų išsidėstymo pagrindinių vėjų atžvilgiu Lietuvoje per metus iškrenta nuo 520 mm kritulių Vidurio Lietuvos šiaurinėje dalyje iki 900 mm Žemaičių aukštumoje; vidutiniškai – 675 mm.

Pagal augalų vegetacijos periodo šilumos išteklius, augalų žiemojimo sąlygas, drėgmės išteklius dirvožemyje, sąlygos dirvožemiams formuotis ir augalams augti šiaurinėje Lietuvos dalyje yra apie 4 proc. blogesnės, o pietinėje dalyje (Marijampolės ir Alytaus apskritys) – apie 4 proc. geresnės nei vidutiniškai Lietuvoje.

3. Gyvieji organizmai. Esant palankioms sąlygoms, augalija ir gyvūnija palengvina dirvodaros uolienų skaidymąsi ir galutinai jas paverčia dirvožemiu. Lietuvos teritorijoje dirvožemis formavosi per 8-12 tūkst. metų. Šiuo laikotarpiu vyravo įvairus klimatas; didžiąją laikotarpio dalį dirvožemį formavo augantys miškai. Vyko jaurėjimo (dirvožemio medžiagų, ypač karbonatų išsiplovimo), velėnėjimo (organinės medžiagos susidarymo), pelkėjimo ir glėjėjimo (mineralinių junginių redukcijos) procesai. Susidariusio dirvožemio ryškiausias požymis – humusas, kuris apibūdinamas kaip augalų ir gyvūnų liekanų biocheminio kitimo procese susiformavusi organinė medžiaga, puvenos. Humuse yra svarbiausių maisto elementų, kuriuos dėl mikroorganizmų veiklos pasisavina augalai.

4. Žmogaus ūkinė veikla. Ji dirvožemiui turėjo įtakos nuo žemės įdirbimo pradžios. Lydyminė žemdirbystė (iškertant ir išdeginant mišką) Lietuvoje prasidėjo maždaug prieš 4 tūkst. metų. Vėliau dirbama žemė buvo gerinama išrenkant akmenis ir iškertant krūmus. Žemė su drėgmės pertekliumi buvo sausinama atvirais grioviais nuo XIX a. pabaigos. Uždaro drenažo sistemos pradėtos rengti XX a. pradžioje, intensyviausiai šie darbai vyko 1956 –1990 m. Sausinamoji melioracija žymiai pagerino dirvožemio ūkines savybes. Vandens ir oro režimas dirvožemyje sudaro geresnes sąlygas žemės ūkio augalams augti. Po

nusausinimo padidėja dirvožemio poringumas ir laidumas vandeniui, vienodžiau pasiskirsto drėgmė. Dirvožemis pavasarį anksčiau įšyla, jame intensyvesnė aerobinių mikroorganizmų veikla, augalai geriau pasisavina maisto medžiagas. Dėl spartesnio organinių medžiagų irimo dirvožemyje atsiranda daugiau laisvo azoto, kurio tik dalį pasisavina augalai. Dėl padidėjusių eliuvinių procesų daugiau nitratų ir metalų išplaunama, dirvožemis rūgštėja. Todėl nusausintų plotų gerinimo darbai apima subalansuotą jų tręšimą ir rūgščių dirvų kalkinimą. Tręšimo ir kalkinimo poreikis nustatomas panaudojant dirvožemių agrocheminio tyrimo duomenis apie judriojo fosforo (P_2O_5), judriojo kalio (K_2O), azoto (N) kiekį, taip pat apie dirvožemio rūgštumą (pH rodiklis KCI ištraukoje). Tręšimas padeda atkurti ir pagaminti augalams prieinamas maisto medžiagas. Kalkinimas pagerina dirvožemio fizikines savybes (struktūrą, aeraciją, vandens režimą), agrochemines savybes (sumažindamas mainų, potencinį ir hidrolitinį rūgštumą bei padidindamas dirvožemių pasotinimą bazėmis) ir mikrobiologines savybes (padidėja azotą fiksuojančių mikroorganizmų ir fermentų aktyvumas).

Žmogaus ūkinės veiklos dėka žemės ūkio naudmenų dirvožemiai tapo geriau pritaikyti žemės ūkio augalams auginti. Ariant žemę, pastorėjo viršutinis derlingasis dirvožemio sluoksnis (iki 22 – 25 cm). Tačiau dėl netinkamo žemės dirbimo kalvotuose ir lengvų žemių ariamosios žemės plotuose atsirado eroduotų dirvožemių, mažai tręšiamuose dirvožemiuose sumažėjo humuso kiekis.

Dirvožemio tinkamumą panaudoti žemės ūkio arba miškų ūkio veiklai parodo jo našumas, arba derlingumas. **Dirvožemio derlingumas** – tai jo geba aprūpinti augalus maisto medžiagomis, drėgme, suteikti jų šaknims pakankamai oro ir šilumos bei sudaryti palankią fizikinę – cheminę aplinką normaliai augalams plisti, augti ir vystytis.

Dirvožemio derlingumą lemiantys veiksniai ir derlingumo didinimo priemonės

1. Dirvožemio tipai ir granuliometrinė sudėtis. Prigimtinės dirvožemio savybės iš esmės lemia galimybę auginti vienus ar kitus augalus bei jų derlingumą.
2. Maisto medžiagos. Trūkstant jų, dirvožemius reikia tręšti tiek, kad kompensuotų augalų išnešamų maisto medžiagų kiekį. Kuo lengvesnė granuliometrinė sudėtis bei kuo mažiau dirvožemyje humuso, tuo didesnė turėtų būti trąšų norma. Tręšimo efektas: 100 kg trąšų (veikliosios medžiagos) grūdų derlių padidina 0,4 – 0,7 tonomis.
3. Dirvožemio reakcija. Tinkamiausia daugumai augalų auginti dirvožemio reakcija – 5,6 ir daugiau pH. Kai pH rodiklis yra 5,1-5,5, dirvožemiai mažo rūgštumo, 4,6-5,0 – vidutinio rūgštumo, iki 4,5 – labai rūgštūs. Dirvų kalkinimas atkuria normalią reakciją ir padidina derlių iki 10 proc. Be to, pagerinamos sąlygos auginti kviečius ir daugiametes žoles.
4. Dirvožemio drėgmė. Drėgmės perteklius dirvožemyje reguliuojamas sausinant šlapius ir labai šlapius dirvožemius (jų yra 10 proc.), periodiškai šlapius (30 proc.) ir periodiškai sausus (40 proc.) dirvožemius, daugiausia – uždaro drenažo sistemomis. Melioracijos darbai grūdų derlingumą padidina 1,3 – 1,4 t/ha, daugiamečių žolių šieno – 2,1 t/ha.
5. Dirvožemio oras. Siekiant išvengti dirvožemių suslėgimo, atliekami drenažo darbai ir laikomasi žemės dirbimo agrotechninių reikalavimų, sudarant trupininę struktūrą. Geros dirvožemio struktūros požymiai: lietaus vanduo greitai susigeria į dirvožemį; dirvožemis nesutankėja ir per daug neperdžiūsta; pakankamai atsparus slėgimui (išlaiko žemės dirbimo mechanizmų svorį).

6. Augalams kenksmingos medžiagos ir gyvūnai. Nuo cheminės ir biologinės toksikozės apsaugoma tinkama sėjomaina arba laikant juoduosius pūdymus. Tame pačiame lauke miežius galima auginti ne daugiau kaip 2 – 3 metus iš eilės, rugius, avižas ir bulves – 2 metus. Daugelį augalų į patį lauką galima sėti po 3 – 4 metų.
7. Dirvožemio humusingumas. Labai humusinguose dirvožemiuose humuso yra daugiau kaip 4 proc., humusinguose – 3-4 (priesmėlio ir smėlio dirvožemiuose – daugiau kaip 2,5), vidutiniško humusingumo – 2-3 (1,5-2,5); nehumusinguose – 1-2 (0,5-1,5) procento. Humuso kiekį galima padidinti tręšiant organinėmis trąšomis ir tinkamai kaitaliojant žemės ūkio augalus sėjomainoje. Be kraikinio mėšlo, organinėms trąšoms priskiriama periodiškai auginami žaliajai trąšai augalai ir susmulkinti šiaudai (nuėmus javus) kartu su azoto trąšomis.
   Dirvą gerinantys augalai – daugiametės žolės, po kurių geriausiai dera žieminiai ir vasariniai javai, linai, rapsai ir kaupiamieji augalai. Po žieminių javų tinkamiausi pašariniai augalai – bulvės, šakniavaisiai ir linai, po vasarinių javų – bulvės ir cukriniai runkeliai, po rapsų – vasarojus, bulvės, linai ir šakniavaisiai.
8. Erozijos procesai. Dirvožemio erozija – tai periodiškai paviršinį dirvožemio sluoksnį veikiančių vandens srautų ar vėjo ardomoji veikla. Vandens eroziją sukelia kritulių ar sniego tirpsmo vanduo, tekėdamas žemės paviršiumi nuolydžio kryptimi. Šios erozijos poveikį padidina intensyvus žemės dirbimas, kai dirvožemio nesustiprina augalų šaknys, bei mechaninis žemės ūkio padargų poveikis, palaipsniui nuverčiant žemyn dirbamos žemės sluoksnį (mechaninė erozija). Dėl vandens erozijos nunešamas derlingiausias viršutinis dirvožemio sluoksnis bei augalams reikalingos maisto medžiagos. Vandens erozija pasireiškia apie 1/3 šalies teritorijos kalvoto reljefo rajonuose. Vėjo erozija pasireiškia apie 3 proc. šalies teritorijos, pajūrio ir pietryčių Lietuvos lengvų žemių laukuose. Dėl šios erozijos nupustomas paviršinis armens sluoksnis, ir tai sumažina dirvožemio našumą. Būtinos priešerozinės priemonės: 1) auginti tokius augalus, kurių šaknys geriausiai sulaiko dirvožemį susidarius vandens srautams. Priešerozinėse sėjomainose daugiamečių žolių procentas didėja priklausomai nuo šlaitų statumo ir ilgio; 2) nedirbti žemės sunkia technika, suslegiančia dirvožemį; 3) įdiegti agrotechniką su minimaliu sukultūrintų dirvų dirbimu; 4) kalvotų žemių sklypus arti skersai šlaito, verčiant vagas aukštyn; 5) nuardytus plotus tręšti organinėmis trąšomis ir atkurti jų humusingumą bei struktūrą. Vėjo erozijos poveikiui sumažinti taikomas minimalus žemės dirbimas ir mažesnių dirbamos žemės laukų formavimas bei laukų apsauginių juostų įrengimas.
9. Akmenuotumas. Iš paviršinio dirvožemio sluoksnio turi būti periodiškai pašalinami akmenys.

Sukultūrinto ir tinkamai naudojamo žemės ūkio naudmenų dirvožemio pagrindiniai požymiai:

- gera dirvožemio struktūra;
- neutrali arba jai artima dirvožemio reakcija;
- nusistovėjęs organinių medžiagų (humuso) balansas;
- didelis dirvožemio biologinis aktyvumas bei nitrifikacinė geba (gerai pasisavinamos maisto medžiagos, greitai suyra kenksmingos organinės medžiagos);

- kenksmingų medžiagų (sunkiųjų metalų, pesticidų) kiekis ne didesnis arba nedaug didesnis už foninį šių medžiagų kiekį, būdingą tai vietovei);
- nėra žemės dirbimui trukdančių akmenų;
- dirva nepiktžolėta.

Derlingojo dirvožemio sluoksnio, taip pat žemės ūkio naudmenų ir kitų žemės plotų su derlinguoju dirvožemiu apsauga numatyta šiuose teisiniuose dokumentuose:

1. Žemės įstatymo 21 straipsnyje nustatytos žemės naudotojo pareigos:
   - racionaliai naudoti ir tausoti žemę;
   - įgyvendinti teisės aktų nustatytas dirvožemių apsaugos nuo erozijos ir nualinimo priemones;
   - vykdant statybas ir eksploatuojant naudingąsias iškasenas laikytis teisės aktų reikalavimų, kad būtų išsaugotas derlingasis dirvožemio sluoksnis ir rekultivuotos pažeistos žemės;
   - laikytis teisės aktais nustatytų melioracijos statinių priežiūros bei eksploatavimo reikalavimų.
2. Žemės įstatymo 22 straipsnyje nustatytas įpareigojimas žemės ūkio naudmenų naudotojams:
   - ariamoji žemė, kurios našumas didesnis už vidutinį šalyje, taip pat žemė, kurioje yra eksploatuojamos melioracijos sistemos, turi būti naudojama taip, kad nemažėtų jos plotas;
   - žemės ūkio naudmenos, kurių dirvožemiai yra veikiami vėjo ir vandens erozijos, turi būti naudojami taikant antierozinių priemonių kompleksą.
3. Lietuvos Respublikos Seimo 1996 m. patvirtintoje Valstybinėje aplinkos apsaugos strategijoje [39] nustatytos šios kryptys žemės naudojimui reguliuoti:
   1) gerinti žemės ūkio naudmenų struktūrą;
   2) išsaugoti derlingiausių žemių ir miškų fondą;
   3) orientuoti žemės ūkį į ekologiškai subalansuotą ūkį;
   4) sustabdyti dirvožemių struktūros nykimą: saugoti dirvožemių derlingumą, derinti intensyvią ir ekstensyvią žemės ūkio veiklą, diegti tausojančiosios ir bioorganinės žemdirbystės sistemas.
4. Lietuvos Respublikos Seimo 2000 m. patvirtintoje Žemės ūkio ir kaimo plėtros strategijoje [40] numatyta išsaugoti žemės ūkiui tinkamas nusausintas žemes.
5. Lietuvos Respublikos Seimo 2002 m. patvirtintoje Valstybės ilgalaikės raidos strategijoje iki 2015 metų [41] numatytos šios ūkinės veiklos strateginės kryptys, susiję su žemės naudojimu:
   1) gerinti žemės naudmenų sudėtį;
   2) parengti ir įgyvendinti kraštovaizdžio ir jo elementų apsaugai svarbias teritorijų planavimo ir tvarkymo programas;
   3) įgyvendinti priemonių kompleksą gerai žemės agrarinei būklei palaikyti, žemės produktyvumui išsaugoti, melioracinių įrenginių būklei pagerinti.

Europos Parlamento ir Tarybos direktyvoje (pakeičiančioje Direktyvą 2004/35/EC; 2007 m. projektas) nustatyti reikalavimai šalims narėms, kad jos taikytų prevencines priemones dirvožemio degradacijos procesams:

1. Šalys narės privalo užtikrinti, kad kiekvienas žemės naudotojas, kurio veikla veikia dirvožemį tokiu būdu, jog yra pagrindo manyti, kad bus sutrikdytos dirvožemio funkcijos, būtų įpareigotas imtis prevencinių priemonių, sumažinančių ar padedančių išvengti šio poveikio ar jo pasekmių.
2. Per penkerius metus nuo direktyvos perkėlimo į nacionalinę teisę šalys narės turi nustatyti zonas savo nacionalinėse teritorijose tinkamu lygiu, aiškiai įrodančiu ar teisiniu pagrindu patvirtinančiu įtarimus, kad yra pasireiškę (arba yra tikimybė, jog jie greitai pasireikš) vienas ar keli žemiau išvardinti dirvožemio degradavimo procesai (šios zonos toliau tekste vadinamos rizikos zonomis): vandens ar vėjo erozija; organinės medžiagos kiekio mažėjimas; suspaudimas (didėjantis tūrinis tankis ir mažėjantis dirvožemio poringumas); druskėjimas; nuošliaužos.
3. Siekiant išsaugoti dirvožemio funkcijas, šalys narės nustatytoms rizikos zonoms pritaikys atitinkamo lygio priemonių programas, sąlygojančias pasiektinus rizikos sumažinimo rodiklius. Sudarant programas, šalys narės turi deramai atsižvelgti į numatomų priemonių socialinį ir ekonominį poveikį, taip pat nurodyti, kaip priemonės turės būti įgyvendinamos ir kaip jos padės įgyvendinti nustatytus aplinkosauginius uždavinius.
4. Šalys narės turi imtis deramų ir atitinkamų priemonių, kad būtų ribojama tyčinė ar netyčinė pavojingų medžiagų patektis ant dirvožemio arba į dirvožemį. Šalys narės savo nacionalinėje teritorijoje turi nustatyti vietoves, kur dėl žmogaus veiklos atsiradusių pavojingų medžiagų yra tiek, kad šalis narė tą kiekį vertina kaip keliantį grėsmę žmogaus sveikatai ar aplinkai (tokios vietos toliau tekste vadinamos užterštomis vietovėmis). Šalys narės turi sudaryti nacionalinį užterštų vietovių aprašų sąvadą.
5. Šalys narys turi užtikrinti, kad jų aprašų sąvaduose išvardintos užterštos vietovės būtų atgaivinamos. Atgaivinimas turi apimti su dirvožemiu susijusią veiklą, kuria siekiama pašalinti, kontroliuoti, sulaikyti ar sumažinti teršalus taip, kad užteršta vietovė, atsižvelgiant į dabartinį ir pagrįstą būsimą jos naudojimą, daugiau nebekeltų pastebimos grėsmės žmogaus sveikatai ar aplinkai.
6. Šalys narės turi imtis atitinkamų priemonių, skirtų supratimo apie dirvožemio svarbą žmogaus ir ekosistemos išlikimui ugdyti, ir skatinti žinių ir patirties apie tausojantį dirvožemio naudojimą perdavimą.
7. Šalys narės nustatys baudų už su šia direktyva susijusių nuostatų nesilaikymą taikymo tvarką ir užtikrins, kad ši tvarka būtų veiksminga. Baudos turi būti efektyvios, proporcingos ir motyvuojančios elgtis kitaip.

Dirvožemis nėra absoliuti žemės savininko nuosavybė. **Civilinio kodekso** *4.40 straipsnyje* nurodyta, kad viršutinis žemės sluoksnis žemės savininkui priklauso tiek, kiek ši teisė neprieštarauja įstatymams ir kiek būtina naudoti žemės sklypą pagal paskirtį.

Už įstatymų, reikalaujančių tinkamai naudoti žemę, pažeidimus tam tikri **Administracinių teisės pažeidimų kodekso** [2] straipsniai numato baudas ir kitas sankcijas. Tai:

51-13 straipsnis. Specialiųjų žemės ir miško naudojimo sąlygų nevykdymas;

52 straipsnis. Derlingojo dirvožemio sluoksnio išsaugojimo vykdant žemės kasimo darbus taisyklių pažeidimas;

52-1 straipsnis. Privalomų priemonių dirvožemiui apsaugoti nevykdymas;

52-2 straipsnis. Žemės naudojimo reikalavimų pažeidimas;

101 straipsnis. Savavališkas nukrypimas nuo žemėtvarkos projekto;

107 straipsnis. Žemės savininkų arba kitų žemės naudotojų nesiėmimas kovos su piktžolėmis, augalų kenkėjais ir ligomis priemonių.

3.5. Žemės gelmių ištekliai ir jų apsauga

Žemės gelmės – žemės plutos (litosferos) dalis, pradedant podirvio uolienų paviršiumi sausumoje ir dugno nuosėdų paviršiumi vidaus vandenyse, kontinentiniame šelfe ir ekonominėje zonoje Baltijos jūroje [6].

Žemės gelmių išteklių telkinys – tam tikroje nustatytoje apribotoje vietovėje esančios naudingosios iškasenos, požeminis vanduo ar žemės gelmių šiluminė energija, kurių kiekis ir kokybė yra ištirti ir kurių išgavimas vadovaujantis nustatytais aplinkos apsaugos reikalavimais yra ar gali būti ateityje ekonomiškai naudingas.

Detaliai ištirti žemės gelmių ištekliai – tai telkinio arba jo dalies naudingųjų iškasenų ištekliai, kurių kiekis, kokybė, technologinės savybės, hidrogeologinės, kasybos ir kitos slūgsojimo sąlygos yra ištirtos taip detaliai, kad galima sudaryti telkinio naudojimo projektą. Ištirtus naudingųjų iškasenų išteklius Lietuvoje sudaro nafta, durpės, klintys, dolomitas, opoka, sapropelis, anhidritas, gipsas, kreidos mergelis, klinties tufas, molis, smėlis ir žvyras.

Visa informacija apie naudingųjų iškasenų išteklius – jų telkinius ir perspektyvius plotus kaupiama Valstybinės geologinės informacinės sistemos (VGIS) duomenų bazėje, kurios tvarkytojas – Lietuvos geologijos tarnyba prie Aplinkos ministerijos (toliau – Lietuvos geologijos tarnyba).

Leidimus tirti žemės gelmes išduoda Lietuvos geologijos tarnyba. Tyrimų vieta arba plotas turi būti suderinti su žemės savininkais ir naudotojais. Be to, apie žemės gelmių tyrimo darbus turi būti informuota vietos savivaldybės vykdomoji institucija. Lietuvos geologijos tarnyba valstybės lėšomis atlieka geologinį kartografavimą, valstybinį žemės gelmių monitoringą, žemės gelmių išteklių prognozavimą ir kitus tyrimus, būtinus aplinkos apsaugai, ūkinei veiklai bei kitoms reikmėms ar būtinus pagal Lietuvos Respublikos tarptautinius įsipareigojimus. Kitais atvejais žemės gelmes leidimus gavę asmenys tiria savo lėšomis.

Leidimus naudoti žemės gelmių išteklius išduoda [48]:

1. Vyriausybė arba jos įgaliota institucija:
   1) naudoti angliavandenilių, metalų, vertingųjų mineralų, monomineralinio kvarcinio smėlio išteklius;
   2) naudoti natūralias žemės gelmių ertmes pramoninėms atliekoms laidoti (išskyrus radioaktyviąsias ir toksiškas medžiagas);
   3) įrengti ir naudoti dirbtines žemės gelmių ertmes radioaktyviosioms ir toksiškoms medžiagoms laikyti;
   4) naudoti natūralias žemės gelmių ertmes naftai, dujoms ar kitoms medžiagoms laikyti.
2. Aplinkos ministerija – leidimus naudoti geriamąjį gėlą ir gamybinį požeminį vandenį bei žemės gelmių šiluminę energiją.

3. Lietuvos geologijos tarnyba – leidimus naudoti klinčių, dolomito, kreidos mergelio, opokos, gipso, anhidrito, akmens druskos, molio, smėlio, žvyro, sapropelio, durpių išteklius.

Leidimai naudoti žemės gelmes išduodami tik esant suinteresuotųjų asmenų poreikiui naudoti nustatytąja tvarka ištirtus ir Lietuvos geologijos tarnybos aprobuotus naudingųjų iškasenų, požeminio pramoninio bei mineralinio vandens išteklius, kurių naudojimas nesukels reikšmingo neigiamo poveikio aplinkai ar žmonių sveikatai.

Leidimai naudoti gintaro ir kitų vertingųjų mineralų, monomineralinio kvarcinio smėlio, metalų rūdų išteklius, natūralias žemės gelmių ertmes pramoninėms atliekoms laidoti arba angliavandeniliams (naftai, dujoms) ir kitoms medžiagoms laikyti išduodami konkurso būdu. Leidimai naudoti klinčių, dolomito, kreidos mergelio, opokos, gipso, anhidrito, akmens druskos, molio, smėlio, žvyro, sapropelio, durpių, požeminio pramoninio bei mineralinio vandens išteklius išduodami be konkurso.

Leidimai naudoti žemės gelmių išteklius išduodami juridiniams asmenims (įmonėms arba juridinių asmenų grupėms, veikiančioms pagal jungtinės veiklos sutartį), turintiems teisę užsiimti šia veikla. Išduodant leidimą, su įmone sudaroma sutartis atlikti paiešką ir (arba) žvalgybą (ne ilgiau kaip 3 metams tos pačios rūšies ištekliams arba 5 metams – kitais atvejais), arba naudoti ištirtus išteklius (ne ilgiau kaip 25 metus), arba naudoti ir žemės gelmių ertmes (ne ilgiau kaip 99 metus). Sutartyje nurodoma: sutarties galiojimo terminas; aprobuotų išteklių kiekis ir jų likutis; išteklių naudojimo paskirtis; išteklių naudojimo ribos (kasybos sklypas, naudojimo gylis ir kt.); galimi išteklių gavybos kiekio apribojimai; naudojimo projekto parengimas; gavybos apskaita, jos periodiškumas, ataskaitos pateikimas; objekto pažeistų žemių rekultivavimas; atsakomybė už išteklių apsaugos reikalavimų pažeidimus; išteklių išbraukimo iš žemės gelmių registro ar įrašymo į jį sąlygos; naujo objekto naudojimo pradžia; įpareigojimas vykdyti žemės gelmių stebėseną (monitoringą); kitos sąlygos; ginčų sprendimas. Prie sutarties pridedamas atitinkamo mastelio objekto planas.

Norint eksploatuoti žemės gelmes (išskyrus požeminį geriamąjį gėlą ir gamybinį vandenį, šiluminę energiją arba kai žemės gelmių išteklius žemės savininkas ar naudotojas numato naudoti savo ūkio reikmėms), reikia parengti žemės gelmių išteklių arba ertmių naudojimo projektą.

Naudojimo projektas – normatyvinis dokumentas, kuriame yra numatyti racionalaus ir taupaus naudingųjų iškasenų gavybos, žemės rekultivavimo ir būtinų kitų aplinkos elementų atkūrimo be reikšmingo poveikio aplinkai, žmonių sveikatai ir saugumui būdai ir priemonės, taip pat žemės gelmių išteklių, likusių telkinyje, apsaugos nuo išsekimo ir kokybės blogėjimo, kai laikinai nutraukiamas jų naudojimas, priemonės.

Naudingųjų iškasenų (išskyrus angliavandenius) išteklių ir žemės gelmių ertmių naudojimo projektai rengiami pagal Lietuvos geologijos tarnybos direktoriaus patvirtintas taisykles.

Naudojimo projektas rengiamas tik nustatyta tvarka įteisintam naudotis žemės sklypui. Esant reikalui, turi būti atliekamos Planuojamos ūkinės veiklos poreikio aplinkai vertinimo įstatyme numatytas procedūras.

Naudojimo projekte turi būti numatyta:

1) išteklių naudojimo būdas ir priemonės;

2) žemės rekultivavimo ir būtinos kitų aplinkos elementų atkūrimo priemonės;

3) išteklių naudojimo metu pažeistos žemės rekultivavimo ir žemės gelmių išteklių, likusių telkinyje, apsaugos nuo išsekimo ir kokybės blogėjimo priemonės, kai laikinai ar visiškai nutraukiamas jų naudojimas.

Naudojimo projektas turi būti suderintas su savivaldybės administracijos direktoriumi, apskrities viršininku ir Valstybine darbo inspekcija. Projektą tvirtina Aplinkos ministerija arba jos įgaliota institucija.

Išduodant leidimą, jo priedas yra naudojimo sutartis, kurioje nustatomos naudingųjų iškasenų, požeminio pramoninio bei mineralinio vandens išteklių ir žemės gelmių ertmių naudojimo iki nurodyto termino (arba žvalgybos, paieškos) konkrečiame objekte sąlygos.

Gavęs leidimą, fizinis ar juridinis asmuo įgyja teisę šį žemės sklypą išsinuomoti iš valstybės. Jeigu tai nėra laisvo valstybinio fondo žemė, suinteresuotojo asmens lėšomis turi būti rengiamas žemės paėmimo visuomenės poreikiams žemėtvarkos projektas, kompensuojant už išperkamą žemę jos savininkui ar už kitus nuostolius – valstybinės žemės naudotojui. Po to šie žemės sklypai įregistruojami kaip laisvo valstybinio fondo žemė, leidžiant pakeisti paskirtį į kitos paskirties žemę ir nustatyta tvarka išnuomojami leidimus gavusiems asmenims.

Leidimas naudoti žemės gelmių išteklius gali būti atšauktas, jei naudotojas:

1) pažeidžia naudojimo sutartyje ar naudojimo projekte numatytus reikalavimus ar darbų atlikimo terminus ir pažeidimų nepašalina naudojimo sutartyje nustatytu laiku;
2) pažeidžia aplinkos apsaugos ir darbų saugos reikalavimus;
3) pažeidžia įstatymų ir kitų norminių aktų reikalavimus.

Už naudojamus valstybinius gamtos išteklius privalo būti mokami mokesčiai į valstybės biudžetą. Mokesčių tarifas nustatytas Mokesčių už valstybinius gamtos išteklius įstatyme [19].

Žemės gelmių ištekliai ir ertmės turi būti naudojami racionaliai ir kompleksiškai. Būtina stebėti išteklių būklę, prognozuoti jų kiekio ir kokybės apskaitą, tvarkyti gaunamų ir liekančių telkinyje išteklių apskaitą.

Leidimų ir sutarčių sąlygų laikymąsi prižiūri ir kontroliuoja Lietuvos geologijos tarnyba bei Aplinkos ministerija. Pažeidus šias sąlygas, įstatymų reikalavimus arba naudojimo projekte numatytus reikalavimus ir laiku nepašalinus nurodytų trūkumų, leidimo galiojimas gali būti sustabdomas arba panaikinamas.

Žemės savininkai ar naudotojai gali kasti plačiai paplitusias naudingąsias iškasenas savo ūkio reikmėms (ne pardavimui) neturėdami šios rūšies ūkinės veiklos leidimo ir atskirai suformuoto, Nekilnojamojo turto registre įregistruoto kitai paskirčiai skirto žemės sklypo, jeigu tai neprieštaraus žemėtvarkos projekto ar kito teritorijų planavimo dokumento sprendiniams. Tam jie privalo turėti mažojo karjero, skirto ūkio reikmėms, pasą ir vadovautis jame nurodytomis taisyklėmis.

Įrengti mažuosius karjerus draudžiama rezervatuose, draustiniuose ir valstybiniuose parkuose, taip pat kitose vietose, kur tai draudžia Vyriausybės patvirtintos Specialiosios žemės ir miško naudojimo sąlygos. Mažojo karjero sklypą vietovėje pagal suinteresuotojo asmens prašymą turi parinkti Žemėtvarkos skyrius arba miškų urėdija. Šių institucijų specialistai pažymi mažojo karjero ribas ir parengia mažojo karjero pasą. Žemėtvarkos skyriai ir Aplinkos apsaugos departamento agentūros mažuosius karjerus registruoja karjerų registracijos žurnaluose.

Mažųjų karjerų parinkimo, įrengimo ir eksploatavimo reikalavimai [77]**:**

1) rezervatuose, draustiniuose ir valstybiniuose parkuose, išskyrus jų ūkines zonas, įrengti mažuosius karjerus draudžiama;
2) mažojo karjero plotas neturi viršyti 0,5 ha, gylis – 2 metrų, šlaitų nuolydis gavybos metu – 45^0;
3) kasinėjimai po viršutiniu žemės sluoksniu ir sprogdinimo darbai draudžiami;
4) derlingasis dirvožemio sluoksnis turi būti nukastas, saugomas atskirai ir naudojamas karjerui rekultivuoti;
5) karjeras turi būti aptvertas, prie jo pastatyti įspėjamieji ženklai;
6) naudingosios iškasenos turi būti naudojamos tik savo ūkio reikmėms (ne parduoti).

Baigęs naudoti mažąjį karjerą, žemės savininkas, valdytojas ar naudotojas turi jį rekultivuoti savo lėšomis per dvejus metus. Rekultivuoto karjero šlaitų nuolydis neturi viršyti 15^0 (miške – 25^0), o dugnas turi būti išlygintas. Rekultivuotą mažąjį karjerą priima komisija, kurioje dalyvauja Žemėtvarkos skyriaus ir Aplinkos ministerijos regiono departamento atstovai.

Mažųjų karjerų naudojimo taisyklių pažeidimus žemės gelmių eksploatavimo darbus kontroliuojantys pareigūnai pažymi mažojo karjero pase ir karjerų registracijos žurnale. Esant pažeidimų, karjero naudojimo teisė gali būti nutraukta apskrities viršininko ar Aplinkos ministro įsakymu.

Pažeistų žemių rekultivavimas vykdomas Aplinkos ministerijos nustatyta tvarka. Baigus eksploatuoti naudingųjų iškasenų karjerą, jis turi būti rekultivuotas į buvusias žemės naudmenas arba, jei to neleidžia atlikti techninės galimybės, – į mišką arba vandens telkinius [76]. Naudingųjų iškasenų karjerų ir durpynų rekultivavimas vykdomas pagal telkinio naudojimo – rekultivavimo projektą. Šiame projekte numatoma rekultivavimo kryptis, darbų vykdymo tvarka, derlingojo dirvožemio sluoksnio ir dangos uolienų (grunto) kaupų (sandėliavimo) vietos, taip pat dalinis rekultivavimas ir priemonės naudingųjų iškasenų likučio apsaugai, kai laikinai ar visiškai nutraukiamas telkinio naudojimas.

Derlingasis dirvožemio sluoksnis saugomas kaupuose (voluose). Jeigu derlingojo dirvožemio sluoksnio kaupai išbus daugiau kaip dvejus metus, jie apsaugomi nuo erozijos ir defliacijos apsėjant daugiamečių žolių mišiniais. Derlingasis dirvožemio sluoksnis kaupuose gali būti laikomas ne ilgiau kaip 20 metų.

Rekultivavimas galimas į:

1) žemės ūkio naudmenas, kai karjere yra priesmėlio, priemolio ir molio gruntai, o derlingojo dirvožemio pakanka plotui padengti 0,2-0,3 m storio (po suslūgimo) sluoksniu. Iškastuose durpynuose turi būti paliktas ne plonesnis kaip 0,5 m storio priedugninis žemapelkinių durpių sluoksnis;
2) mišką, kai karjere yra lengvos mechaninės sudėties (smėlis, žvyras) gruntai, o sukaupto derlingojo dirvožemio pakanka plotui padengti 0,1 m (po suslūgimo) sluoksniu. Durpynuose miškui sodinti turi būti paliktas 0,3 m storio priedugninis durpių sluoksnis;
3) vandens telkinius (vandens saugyklas, žuvininkystės, rekreacinius ir kitos paskirties tvenkinius), kai juos galima įrengti ne seklesnius kaip 2 m. Durpynuose, numatomuose rekultivuoti į žuvininkystės tvenkinius, turi būti paliktas 0,15 m storio priedugninis durpių sluoksnis;
4) statybai skirtus plotus, kai juose teritorinio planavimo dokumentai numato gyvenamąją ar pramoninę statybą;

5) kitos paskirties plotus, kai yra poreikis įrengti autolenktynių trasas, sporto aikštynus, sąvartynus ir kt.

Derlingasis dirvožemio sluoksnis neskleidžiamas teritorijose, projektuojamose rekultivuoti į vandens telkinius, statybai skirtus ir kitos paskirties plotus.

Pašlapusiuose plotuose atliekama sausinamoji melioracija. Teritorijos sausinimas atvirais grioviais taikomas tik tais atvejais, kai sausinti drenažu neįmanoma arba ekonomiškai netikslinga.

Sausinamasis tinklas durpynuose įrengiamas maksimaliai panaudojant senus magistralinius ir kitus griovius.

Rekultivuojant į žemės ūkio naudmenas, pažeista žemė suariama iki 0,5 m gylio. Po to paskleidžiamas derlingasis dirvožemis, ir žemė apsėjama augalais, sutvirtinančiais paviršius dirvožemio sluoksnį ir praturtinančiais jį azotu. Tai – ankštinės žolės (lubinai, liucernos, dobilai, esparcetai, garždeniai) bei varpiniai augalai; jie auginami 1-3 metus.

Vandens telkiniai gali būti įrengiami karjeruose, kuriuose naudingųjų iškasenų gavyba buvo vykdoma žemiau gruntinio vandens lygio, ir durpynuose, kuriuose po gavybos pakeliamas vandens lygis. Juos įrengiant numatomos priemonės gretimų plotų užpelkėjimui išvengti.

Lietuvos Respublikos Seimo 1996 m. patvirtintoje Valstybinėje aplinkos apsaugos strategijoje [39] numatyta išvengti neigiamo poveikio aplinkai eksploatuojant naudingąsias iškasenas, rekultivuoti baigtus naudoti karjerus. 2002 m. patvirtintoje Valstybės ilgalaikės plėtros strategijoje numatyta stiprinti ir tobulinti žemės gelmių panaudojimo valstybinį reguliavimą. Pagal Vyriausybės patvirtintą Valstybinių geologinių tyrimų 2006-2010 m. programą [55], pagrindinis valstybinių geologinių tyrimų Lietuvoje tikslas – aprūpinti valstybės institucijas ir visuomenę informacija apie žemės gelmes ir jų išteklius, žemės gelmėse ir jų paviršiuje vykstančius gamtinius ir antropogeninius procesus bei jų sąveiką. Žemės gelmių išteklių apskaitą ir jų naudojimo kontrolę vykdo Lietuvos geologijos tarnyba.

4. SAUGOMŲ TERITORIJŲ NAUDOJIMO IR TVARKYMO TEISINIS REGLAMENTAVIMAS

4.1. Saugomų teritorijų sistema

Saugomų teritorijų sistemą sudaro šios saugomų teritorijų kategorijos [22]:

1) konservacinės apsaugos prioriteto teritorijos. Joms priskiriami rezervatai, draustiniai ir paveldo objektai;
2) atkuriamosios apsaugos prioriteto teritorijos. Joms priskiriami šie saugomų teritorijų tipai: atkuriamieji sklypai, genetiniai sklypai;
3) ekologinės apsaugos prioriteto teritorijos. Joms priskiriamos ekologinės apsaugos zonos;
4) kompleksinės saugomos teritorijos. Šiai kategorijai priskiriami valstybiniai parkai – nacionaliniai ir regioniniai parkai, taip pat biosferos stebėsenos (monitoringo) teritorijos – biosferos rezervatai ir biosferos poligonai.

Veiklą saugomose teritorijose reglamentuoja:

1) Saugomų teritorijų įstatymas, Aplinkos apsaugos įstatymas, Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas, Miškų įstatymas, Teritorijų planavimo įstatymas, Statybos įstatymas bei kiti įstatymai;
2) saugomų teritorijų nuostatai;
3) saugomų teritorijų planavimo dokumentai – planavimo schemos ir tvarkymo projektai;
4) apsaugos sutartys, kurios gali būti sudaromos dėl veiklos apribojimų saugomose teritorijose, konkrečių žemės, miško bei vandens telkinio naudojimo sąlygų nustatymo. Šios sutartys turi būti įregistruotos Nekilnojamojo turto registre. Jose nustatyti veiklos apribojimai turi atitikti veiklą saugomose teritorijose reglamentuojančių dokumentų reikalavimus.

Rezervatai – tai saugomos teritorijos, įsteigtos išsaugoti bei tirti moksliniu požiūriu ypač vertingus gamtinius ar kultūrinius teritorinius kompleksus, užtikrinti natūralią gamtinių procesų eigą arba kultūros vertybių autentiškumo palaikymą, propaguoti gamtos ir kultūros paveldo teritorinių kompleksų apsaugą. Šiose teritorijose nustatoma konservacinė pagrindinė tikslinė žemės naudojimo paskirtis, nutraukiant jose ūkinę veiklą.

Rezervatų steigimo pagrindiniai tikslai:

1) užtikrinti natūralią gamtinių procesų eigą arba kultūros paveldo teritorinių kompleksų ir objektų (vertybių) autentiškumo palaikymą;
2) išsaugoti tipišką arba unikalų gamtinį arba kultūrinį kraštovaizdį ir jame esančius paveldo objektus;
3) išsaugoti vertingas natūralias ekosistemas, buveines, laukinių augalų, grybų ir gyvūnų rūšių genofondą;
4) organizuoti nuolatinius mokslinius tyrimus ir stebėjimus, propaguoti gamtos ir kultūros vertybes.

Lietuvoje yra trys valstybiniai gamtiniai rezervatai (Čepkelių, Kamanų ir Viešvilės; Žuvinto biosferos rezervatas priskirtas prie kitų saugomų teritorijų) bei Kernavės ir Pilių

valstybiniai kultūriniai rezervatai. Visas jų plotas – 18,9 tūkst. ha. Be to, yra 34 valstybinių parkų gamtiniai rezervatai ir Dubravos rezervatinė apyrubė.

Rezervatų teritorijose galima: atkurti kompleksus bei objektus, pažeistus ūkinės ar kitokios veiklos; imtis priešgaisrinių ir sanitarinių priemonių; statyti statinius, reikalingus rezervato steigimo tikslams įgyvendinti.

Draustiniai – tai saugomos teritorijos, įsteigtos išsaugoti moksliniu bei pažintiniu požiūriu vertingas gamtos ir (ar) kultūros vietoves, jose esančius gamtos ir kultūros paveldo teritorinius kompleksus ir objektus (vertybes), kraštovaizdžio ir biologinę įvairovę bei genetinį fondą. Šiose teritorijose esančių vertybių išsaugojimas užtikrinamas nenutraukiant jose ūkinės veiklos.

Draustinių steigimo pagrindiniai tikslai:

1) išsaugoti gamtos ir kultūros paveldo teritorinius kompleksus (vertybes) bei vietoves;
2) užtikrinti kraštovaizdžio ir biologinę įvairovę bei ekologinę pusiausvyrą;
3) išsaugoti laukinių augalų, gyvūnų bei grybų buveines ir rūšis, genetiniu požiūriu vertingas jų populiacijas.

Pagal saugomų gamtos ir kultūros paveldo teritorinių kompleksų (vertybių) pobūdį draustiniai skirstomi į gamtinius, kultūrinius ir kompleksinius.

Lietuvoje 2005 m. buvo 254 valstybiniai draustiniai: 10 geologinių, 40 geomorfologinių, 34 hidrografiniai, 11 pedologinių, 32 botaniniai, 1 teriologinis, 6 ornitologiniai, 3 herpetologiniai, 10 ichtiologinių, 6 entomologiniai, 14 botaninių-zoologinių, 39 telmologiniai ir 48 kraštovaizdžio (buv. landšaftiniai) draustiniai. Visas jų plotas – 147,1 tūkst. ha. Be to, 101 savivaldybių draustinis užėmė 11,2 tūkst. ha plotą.

Valstybinius draustinius steigia, jų ribas tvirtina ir keičia Vyriausybė Aplinkos ministerijos teikimu. Savivaldybių draustinius, suderinus su Aplinkos ministerija, steigia savivaldybių tarybos.

Gamtiniuose ir kompleksiniuose draustiniuose draudžiama:

1) naikinti ar žaloti reljefo formas bei saugomus objektus;
2) kasti durpes ir ežerų nuosėdas (sapropelį), išskyrus pradėtas kasti iki draustinio įsteigimo;
3) rengti naujus naudingųjų iškasenų karjerus ir šachtas, taip pat naujus gręžinius naftos ir dujų žvalgybai bei gavybai, statyti pramonės įmones, kurioms reikalingi taršos integruotos prevencijos ir kontrolės leidimai, aerodromus, vėjo jėgaines, išskyrus atstatomus vėjo malūnus, rengti sąvartynus, kitus aplinką teršiančius statinius;
4) rinkti, sprogdinti, pjaustyti ar kitaip naikinti didesnius kaip 0,5 kubinio metro natūraliai juose esančius akmenis;
5) tvenkti ir reguliuoti natūralias upes, keisti jų vagas ir natūralų ežerų vandens lygį. Atstatyti buvusias užtvankas, kitus hidrotechninius statinius, tvirtinti krantus, valyti vagas, įrengti dirbtinius vandens telkinius, atlikti kitus darbus galima tik tais atvejais, kai tai reikalinga draustinyje esantiems kultūros paveldo objektams (nekilnojamosioms kultūros vertybėms) atkurti bei tvarkyti ir vykdant prevencines priemones miestuose, miesteliuose ir kaimuose stichinėms nelaimėms išvengti;
6) įrengti naujus su draustinio paskirtimi nesusijusius, didesnius kaip 0,1 hektaro vandens telkinius;

7) sausinti ir keisti į kitas žemės naudmenas pelkes ir jų apypelkius;
8) statyti su draustinio steigimo tikslais nesusijusius statinius, išskyrus pastatus esamose ir buvusiose sodybose, taip pat vietas, nustatytas draustinių tvarkymo planuose ar projektuose ir bendrojo planavimo dokumentuose;
9) sodinti želdinius, užstojančius istorinę, kultūrinę bei estetinę vertę turinčias panoramas;
11) atlikti kitą veiklą, kuri gali pakenkti saugomiems kompleksams bei objektams (vertybėms).

Kultūriniuose draustiniuose draudžiama:
1) naikinti ar žaloti kultūros paveldo kompleksus ir objektus (vertybes), naikinti jų autentiškumą;
2) iš esmės pakeisti kultūros paveldo objektų aplinką, mažinant kultūros paveldo objektų vertę.

Leistinąsias ir rekomenduojamas statinių formas, dydžius, teritorijos užstatymą procentais, atstumus nuo vandens telkinių ir šlaitų nustato saugomų teritorijų apsaugos reglamentai ir (ar) statybų saugomose teritorijose regioniniai architektūriniai reglamentai. Juose gali būti sugriežtinti anksčiau išvardyti reikalavimai bei nustatyti papildomi reikalavimai.

Draustiniuose skatinama veikla, puoselėjanti, išryškinanti ir propaguojanti saugomus kompleksus ar objektus (vertybes), atkurianti tradicinius gamtinės ar kultūrinės aplinkos elementus, taip pat pažintinis turizmas.

Paveldo objektai – tai atskiri arba tankias grupes sudarantys gamtos ir kultūros paveldo objektai – kraštovaizdžio elementai, kuriems dėl jų vertės teisės aktais nustatytas specialus apsaugos ir naudojimo režimas.

Išskiriami gamtos paveldo objektai (saugomi gamtinio kraštovaizdžio objektai) ir kultūros paveldo objektai (nekilnojamosios kultūros vertybės).

Saugomus objektus skelbia Vyriausybė ar jos įgaliota institucija. Savivaldybės gali skelbti savivaldybių saugomus objektus. Vertingiausi saugomi objektai Vyriausybės nutarimu skelbiami gamtos ir kultūros paminklais. Visi saugomi objektai turi savo teritorijas, kurios nustatomos bei jų ribos tvirtinamos skelbiant objektus.

Paveldo objektų teritorijose draudžiama:
1) naikinti ir žaloti paveldo objektus ar jų vertės požymius;
2) kasti, arti žemę, perkelti į kitą vietą riedulius, išskyrus atvejus, kai šie darbai susiję su paveldo objektų eksponavimu, naudojimu ir tvarkymu;
3) statyti statinius, nesusijusius su paveldo objektų eksponavimu ar tvarkymu.

Paveldo objektų apsaugos ir tvarkymo ypatumus nustato Saugomų teritorijų įstatymas, Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas, paveldo objektų nuostatai, nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos reglamentai.

Valstybiniai (nacionaliniai ir regioniniai) parkai – tai didelio ploto saugomos teritorijos, įsteigtos gamtiniu, kultūriniu ir rekreaciniu požiūriais sudėtingose, ypač vertingose teritorijose, kurių apsauga ir tvarkymas siejamas su teritorijos funkcinių bei kraštovaizdžio tvarkymo zonų nustatymu.

Valstybinių parkų steigimo pagrindiniai tikslai:
1) išsaugoti gamtiniu ir kultūriniu požiūriais vertingą kraštovaizdį;
2) išsaugoti tipiškas arba unikalias ekosistemas;

3) atkurti sunaikintus ir pažeistus gamtinius bei kultūrinius kompleksus ir objektus (vertybes);
4) sudaryti sąlygas moksliniams tyrimams gamtos ir kultūros paveldo apsaugos srityse;
5) propaguoti ir remti Lietuvos regionų etnokultūros tradicijas;
6) sudaryti sąlygas rekreacijai, pirmiausia pažintiniam turizmui.

Nacionaliniai parkai įsteigti nacionalinės svarbos gamtinio ir kraštovaizdžio kompleksams, reprezentuojantiems šalies etnokultūrinių sričių gamtinius bei kultūrinius savitumus, saugoti, tvarkyti ir jų naudojimui reguliuoti. Tai Aukštaitijos (40,0 tūkst. ha), Dzūkijos (55,9 tūkst. ha), Kuršių nerijos (26,4 tūkst. ha), Trakų istorinis (8,3 tūkst. ha) ir Žemaitijos (21,7 tūkst. ha) nacionaliniai parkai.

Regioniniai parkai įsteigti gamtiniu, kultūriniu ir rekreaciniu požiūriais regioninės svarbos kraštovaizdžio kompleksams ir ekosistemoms saugoti, jų rekreaciniam bei ūkiniam naudojimui reguliuoti. Lietuvoje yra 30 regioninių parkų (438,5 tūkst. ha).

Valstybinių parkų direkcijos atsako už saugomų kraštovaizdžio kompleksų ir objektų apsaugą, organizuoja jų priežiūrą ir tvarkymą, skatina pažintinį turizmą, racionalų gamtos išteklių naudojimą, kartu su vietos savivaldos institucijomis nustato parko teritorijos lankymo tvarką.

Valstybinių parkų ir jų zonų ribų planuose išskiriamos šios funkcinio prioriteto zonos: konservacinio (rezervatai ir draustiniai), ekologinės apsaugos, rekreacinio prioriteto, ūkinio prioriteto ir kitos paskirties zonos. Valstybinių parkų tvarkymo planuose išskiriamos kraštovaizdžio tvarkymo zonos, kuriose reguliuojamas teritorijos naudojimas ir apsauga. Jos nustatomos pagal tipinius apsaugos reglamentus.

Valstybiniuose parkuose draudžiama arba ribojama veikla, galinti pakenkti saugomiems kompleksams ir objektams (vertybėms), taip pat rekreaciniams ištekliams. Valstybiniuose parkuose draudžiama:

1) rengti naujus naudingųjų iškasenų karjerus ir šachtas, taip pat naujus gręžinius naftos ir dujų žvalgybai bei gavybai, statyti pramonės įmones, kurioms reikalingi taršos integruotos prevencijos ir kontrolės leidimai, aerodromus, vėjo jėgaines, išskyrus atstatomus vėjo malūnus, tiesti tranzitinius inžinerinius tinklus, keisti reljefo formas, hidrografinio tinklo natūralius elementus, naikinti ir keisti istoriškai susiformavusio kultūrinio kraštovaizdžio pobūdžio, urbanistinių ir architektūrinių jo elementų bei kitų saugomų kompleksų ir objektų (vertybių) vertės požymius;
2) mechaniškai ardyti natūralių pelkių augalinę dangą, kasti jose durpes, taip pat sausinti ir keisti į žemės ūkio naudmenas bei vandenis aukštapelkes, tarpinio tipo pelkes ir jų apypelkius bei žemapelkes, kurių plotas didesnis kaip 0,5 hektaro, o durpių sluoksnis didesnis kaip 1 metras, ir jų apypelkius;
3) tvenkti ir reguliuoti natūralias upes, keisti jų vagas ir natūralių ežerų vandens lygį. Atstatyti buvusias užtvankas, kitus hidrotechninius statinius, tvirtinti krantus, valyti vagas, įrengti dirbtinius vandens telkinius, atlikti kitus darbus galima tik tais atvejais, kai tai reikalinga draustinyje esantiems kultūros paveldo objektams (nekilnojamosioms kultūros vertybėms) atkurti bei tvarkyti ir vykdant prevencines priemones miestuose, miesteliuose ir kaimuose stichinėms nelaimėms išvengti;
4) statyti statinius valstybinių parkų tvarkymo planuose (planavimo schemose) ir bendrojo planavimo dokumentuose nenustatytose vietose;

Statiniai valstybiniuose parkuose projektuojami, statomi ar rekonstruojami vadovaujantis teisės aktais, valstybinių parkų tvarkymo planų (planavimo schemų) sprendiniais, atsižvelgiant į miestelių ir kaimų architektūros, kraštovaizdžio ypatumus, paveldo objektų apsaugos reikalavimus. Leistinąsias ir rekomenduojamas statinių formas, dydžius, teritorijos užstatymą procentais, atstumus nuo vandens telkinių ir šlaitų nustato valstybinių parkų individualūs apsaugos reglamentai ir (ar) statybų saugomose teritorijose regioniniai architektūriniai reglamentai. Juose gali būti sugriežtinti šie išvardinti reikalavimai bei nustatyti papildomi reikalavimai.

Kitas saugomas teritorijas sudaro biosferos stebėsenos (monitoringo) teritorijos, atkuriamų gamtos išteklių sklypai ir ekologinės apsaugos zonos.

Biosferos stebėsenos (monitoringo) teritorijos steigiamos siekiant stebėti, kontroliuoti ir prognozuoti gamtinių sistemų pokyčius, vykdyti biosferos naudojimo eksperimentus bei tyrimus. Pagal reikšmę ir organizavimo ypatumus jos skiriamos į biosferos rezervatus ir biosferos poligonus. Lietuvoje 2005 m. buvo Žuvinto biosferos rezervatas ir 13 biosferos poligonų.

Atkuriamų gamtos išteklių sklypų steigimo pagrindinis tikslas yra atkurti ūkinės veiklos nuskurdintas gamtos išteklių rūšis (sėklinių medynų, uogynų, grybynų, vaistažolių, medžiojamosios formos, durpynų, požeminio vandens ištekliams atkurti ir pagausinti). Šiuose sklypuose ribojama veikla, mažinanti gamtos išteklius, taip pat žemės, miškų ir vandenų naudojimas, naudingųjų išteklių eksploatavimas.

Ekologinės apsaugos zonos skirstomos į:

1) bendrosios ekologinės apsaugos – miestų ir kurortų, pajūrio ir laukų apsaugos, požeminių vandenų (vandenviečių), paviršinio vandens telkinių, agrarinių takoskyrų bei intensyvaus karsto apsaugos zonos;
2) buferinės apsaugos – valstybinių rezervatų, valstybinių parkų ir valstybinių draustinių, paveldo objektų buferinės apsaugos zonos;
3) fizinės apsaugos – paveldo objektų, valstybinio geodezinio pagrindo punktų, elektros linijų, dujotiekių ir naftotiekių, ryšių linijų bei kitų infrastruktūros objektų fizinės apsaugos zonos;
4) regimosios (vizualinės) apsaugos – paveldo objektų, astronomijos observatorijų, aerodromų bei kitų infrastruktūros objektų regimosios (vizualinės) apsaugos zonos; tai plotai, kuriuose aplinkos keitimas gali pakenkti šių objektų aplinkai ar trukdyti juos apžvelgti;
5) sanitarinės apsaugos – gamybinių ir komunalinių objektų, žemės ūkio įmonių bei kitų ūkio ir infrastruktūros objektų sanitarinės apsaugos zonos;
6) rezervuojančiosios apsaugos – perspektyvių naudingųjų iškasenų plotų apsaugos zonos.

Apsaugos zonose žemės naudojimo apribojimus nustato Vyriausybės nutarimais tvirtinamos Specialiosios žemės ir miško naudojimo sąlygos. Pagrindiniai jų reikalavimai yra susiję su vandens telkinių apsauga nuo teršimo ir statybų ar kitos intensyvios veiklos šiose teritorijose apribojimais.

Apie naujų saugomų teritorijų steigimą turi būti informuojami žemės savininkai. Jei steigiant saugomą teritoriją nustatomas veiklos apribojimas sumažina žemės savininko arba naudotojo gaunamą naudą, jiems pageidaujant, už patirtus nuostolius turi būti išmokamos kompensacijos.

Buferinės apsaugos zonos nustatomos siekiant sumažinti neigiamą veiklos poveikį valstybiniams rezervatams, valstybiniams parkams, biosferos rezervatams bei paveldo objektams ir išsaugoti šių teritorijų regimąją aplinką. Be to, šios zonos gali būti nustatomos ir valstybiniams draustiniams.

Buferinės apsaugos zonos nustatomos tvirtinant saugomų teritorijų specialiojo planavimo dokumentus (ribų planus).

Paveldo objektų fizinės apsaugos pozoniuose draudžiami statybų darbai, o regimosios (vizualinės) apsaugos pozoniuose – darbai, trukdantys apžvelgti paveldo objektus.

Žemės ir kito nekilnojamojo turto savininkai bei valdytojai turi teisę į pretenzijas dėl pasiūlymų steigti saugomas teritorijas, keisti esamų saugomų teritorijų statusą, nustatyti ar keisti veiklos apribojimus Vyriausybės įgaliotos institucijos nustatyta tvarka pareikšti institucijai, teikiančiai pasiūlymus dėl saugomos teritorijos steigimo, objektų skelbimo saugomais, esamos saugomos teritorijos statuso arba nustatyto apsaugos ir naudojimo reikalavimų pakeitimo.

Asmenys, gyvenantys saugomose teritorijose, gali verstis veikla, neprieštaraujančia saugomos teritorijos steigimo tikslams, turi teisę gauti finansinę ir kitokią paramą už gamtos ir kultūros paveldo teritorinių kompleksų ir objektų (vertybių) priežiūrą.

Saugomose teritorijose žemės savininkams ir valdytojams gali būti teikiamos žemės mokesčio bei kitos lengvatos (įstatymų nustatytais atvejais ir Vyriausybės nustatyta tvarka).

Saugomose teritorijose žemės ir kito nekilnojamojo turto savininkai, naudotojai bei valdytojai, kiti juridiniai bei fiziniai asmenys privalo laikytis teritorijų planavimo dokumentuose toms teritorijoms nustatytų, taip pat nekilnojamojo turto registre įregistruotų veiklos apribojimų ir reikalavimų.

Už gamtos ir kultūros paveldo teritorinių kompleksų ir objektų (vertybių) išsaugojimą atsako jų savininkai, valdytojai ir naudotojai.

Žemės savininkai, naudotojai bei valdytojai negali trukdyti įstatymų ar kitų teisės aktų numatytais tikslais lankyti arba tvarkyti saugomų kompleksų bei objektų (vertybių), poilsiaviečių, takų, regyklų, kitų rekreacinių objektų.

Žemės naudojimo ir žemės savininkų, valdytojų bei naudotojų veiklos, susijusios su teritorijų planavimo dokumentuose nustatytais apribojimais, kontrolę saugomose teritorijose pagal kompetenciją vykdo valstybiniai aplinkos apsaugos inspektoriai, valstybiniai saugomų teritorijų pareigūnai, valstybiniai miškų pareigūnai, valstybiniai žemės tarnybų pareigūnai, teritorijų planavimo ir statybos priežiūros pareigūnai ir nekilnojamųjų kultūros paveldo vertybių apsaugos pareigūnai.

Vyriausybės įgaliotos institucijos vykdo:

1) saugomų teritorijų kontrolę;
2) valstybinių rezervatų, valstybinių parkų ir biosferos rezervatų direkcijų veiklos užtikrinant nustatyto kraštovaizdžio apsaugos ir naudojimo režimo laikymąsi, kraštovaizdžio apsaugos ir tvarkymo, kitų tikslinių programų įgyvendinimą, kontrolę bei valstybinių saugomų teritorijų apsaugos ir naudojimo režimo valstybinę kontrolę;
3) saugomų teritorijų žemės naudojimo ir žemės savininkų, valdytojų ir naudotojų veiklos, susijusios su teritorijų planavimo dokumentuose nustatytais apribojimais, kontrolę.

Juridiniai ir fiziniai asmenys, padarę žalą saugomoms teritorijoms, privalo ją atlyginti kiek įmanoma natūra (atkurti pirminę objekto ar teritorijos būklę), be to, atlyginti padary-

tus tiesioginius ir netiesioginius nuostolius. Kai ta pačia veika pažeidžiami visuomenės interesai ir padaroma žala fizinių ar juridinių asmenų turtui, pažeidimą padarę asmenys privalo atlyginti tiek saugomoms teritorijoms, tiek fizinių ar juridinių asmenų turtui padarytą žalą. Nuostoliai nustatomi pagal Vyriausybės įgaliotos institucijos patvirtintą metodiką.

Žemės savininkams ir valdytojams, kurių žemės valdos įeina į naujai steigiamas saugomas teritorijas arba kai keičiamas esamos saugomos teritorijos statusas, mokamos kompensacijos. Kompensacijų mokėjimo tvarką nustato Vyriausybės nutarimai (2006 11 10, Nr. 1100 ir 2004 12 03, Nr. 1578). Kompensacijos mokamos tuo atveju, jeigu nustatyti veiklos apribojimai realiai sumažina gaunamą naudą arba uždraudžia anksčiau vykdytą veiklą.

Žemės ūkio paskirties žemės savininkams ir valdytojams numatytos kompensacinės išmokos už žemės ūkio naudmenas saugomose teritorijose, kuriose apribota ar uždrausta tokia veikla:

1) pievas ar ganyklas paversti ariamąja žeme arba persėti jas kultūrinėmis žolėmis;
2) įrengti sausinimo ar drėkinimo sistemas;
3) naudoti trąšas, augalų apsaugos priemones ar kalkinti žemės ūkio naudmenas;
4) ganyti arba šienauti (apribotas vieno hektaro žemės plote ganomų gyvulių skaičius, nustatyti ganymo ar šienavimo terminai).

Privataus miško savininkams ir valdytojams numatytos kompensacinės išmokos jeigu nustatyti šie apribojimai:

1) uždraudžiami pagrindiniai miško kirtimai, kai privataus miško savininkas ar valdytojas patiria nuostolius, prilygstančius brandaus medyno likvidinės medienos vertei;
2) nustatomas papildomas reikalavimas visam laikui palikti neiškirstą tam tikrą dalį brandaus medyno likvidinės medienos, kai privataus miško savininkas ar valdytojas patiria nuostolių, prilygstančių paliekamos neiškirstos likvidinės medienos vertei;
3) padidinamas pagrindinių miško kirtimų amžius, kai vėlesniam laikui atidedamas brandaus medyno likvidinės medienos iškirtimas ir pajamų už parduotą medieną gavimas ir tolesnis investavimas;
4) uždraudžiamas pagrindinio plynojo miško kirtimo būdas arba sumažinamas leistinasis pagrindinio plynojo miško kirtimo biržės plotas ar plotis, kai dalis brandaus medyno likvidinės medienos turi būti paliekama neiškirsta ir vėlesniam laikui atidedamas pajamų už šią medienos dalį gavimas ir tolesnis investavimas.

4.2. Saugomų teritorijų tvarkymo planavimas

Saugomų teritorijų planavimas yra svarbi kraštotvarkos tikslų ir uždavinių įgyvendinimo priemonė. Saugomų teritorijų planai ir schemos priskiriami specialiojo planavimo dokumentams.

Skiriami šie saugomų teritorijų specialiųjų planų tipai:

1) saugomų teritorijų tinklų schemos – rengiamos saugomų teritorijų sistemos arba jos dalių plėtros bendrajai strategijai nustatyti;
2) gamtinio karkaso ir (ar) ekologinio tinklo formavimo schemos – rengiamos kraštovaizdžio ekologinio stabilumo ir biologinės įvairovės išsaugojimo bendrajai teritorinei sistemai nustatyti bei plėtoti;

3) ekologinės apsaugos zonų tinklų schemos – rengiamos regioninę svarbą turinčių ekologinės apsaugos (apsaugančių) teritorijų plėtrai reguliuoti;
4) saugomų teritorijų ir jų zonų ribų planai – rengiami steigiant naujus valstybinius rezervatus, valstybinius parkus, draustinius, biosferos stebėsenos (monitoringo) teritorijas arba keičiant jų ribas bei nustatant funkcinio prioriteto (konservacinio, rekreacinio, ekologinės apsaugos ir kt.) zonų ribas;
5) saugomų teritorijų tvarkymo planai (planavimo schemos) – rengiami saugomų teritorijų naudojimą ir apsaugą reguliuojančioms kraštovaizdžio tvarkymo zonoms bei jų reglamentams, gamtos ir kultūros paveldo teritorinių kompleksų ir objektų (vertybių) apsaugos ir tvarkymo kryptims bei priemonėms, taip pat kraštovaizdžio formavimo, rekreacinės infrastruktūros kūrimo bei kitoms tvarkymo priemonėms nustatyti;
6) saugomų teritorijų gamtotvarkos ir (ar) paveldotvarkos projektai – rengiami konkrečių tvarkymo priemonių sistemai saugomose teritorijose arba jų dalyse nustatyti. Pagrindiniai saugomų teritorijų planavimo dokumentai yra šių teritorijų funkcinio ir tvarkomojo zonavimo planai (schemos). Atliekant planavimą išskiriamos kraštotvarkos zonos.

Kraštotvarkos zona – tai apibrėžtą socialinę paskirtį bei ekologinius reikalavimus turinti teritorijos dalis. Funkcinio zonavimo metu nustatoma teritorijos socialinė paskirtis; tvarkomojo zonavimo – lokalizuojami konkretūs kraštovaizdžio formavimo, žemėnaudos ir žemėvaldos nustatymo, infrastruktūros kūrimo, gamtonaudos bei kitos veiklos reglamentavimo būdai. Tvarkomasis zonavimas priskiriamas planavimo proceso detalizacijos stadijai. Jis papildo funkcinį – nustato veiklos pobūdį bei jos reglamentą funkcinėse zonose.

Saugomų teritorijų tvarkymo planai (planavimo schemos) rengiami naudojantis Vyriausybės 2004 m. rugpjūčio 19 d. nutarimu Nr. 996 patvirtintais Saugomų teritorijų tipiniais apsaugos reglamentais [Valstybės žinios, 2004, Nr. 131 - 4704]. Tipiniai apsaugos reglamentai yra kraštovaizdžio tvarkymo zonų, nustatomų rengiant saugomų teritorijų tvarkymo planus (planavimo schemas), kraštovaizdžio apsaugos, naudojimo ir tvarkymo reikalavimai.

Valstybiniuose parkuose išskiriamos šios **funkcinio prioriteto** zonos: konservacinio (rezervatai ir draustiniai), ekologinės apsaugos, rekreacinio, ūkinio ir kitos paskirties prioriteto zonos. Biosferos rezervatuose išskiriamos šios funkcinio prioriteto zonos: konservacinio (gamtiniai rezervatai ir draustiniai) ir ekologinės apsaugos prioritetų, taip pat eksperimentų, ekosistemų atkūrimo ir šiai teritorijai būdingos ūkinės veiklos zonos. Biosferos poligonuose taip pat gali būti išskirtos įvairios funkcinės paskirties zonos. Valstybiniuose rezervatuose ir draustiniuose gali būti išskiriama tik konservacinio funkcinio prioriteto zona.

Vienoje funkcinio prioriteto zonoje gali būti išskiriamos kelios **kraštovaizdžio tvarkymo** zonos. Kraštovaizdžio tvarkymo zonos sudaro teritorijos kraštotvarkos kategorijų sistemą, skirstomą į konservacinės, miškų ūkio, žemės ūkio ir kitos pagrindinės paskirties ir vandens ūkio paskirties žemės zonų grupes (tvarkymo reglamentus). Konkrečios kraštovaizdžio tvarkymo zonos nustatomos saugomos teritorijos tvarkymo plano brėžinyje M 1:10 000 – 1:35 000. Kraštovaizdžio tvarkymo zonos išskiriamos atsižvelgiant į pagrindinę tikslinę žemės naudojimo paskirtį ir teritorijos apsaugos ir naudojimo pobūdį. Nustatomas kraštovaizdžio tvarkymo pobūdis nepriklauso nuo žemės nuosavybės formos ir taikomas visiems žemės savininkams, valdytojams ir naudotojams.

Kraštovaizdžio tvarkymo zonų apsaugos, naudojimo ir tvarkymo būtinosios sąlygos (reikalavimai) gali būti detalizuojami pagal konkrečios vietos sąlygas ir ypatumus. Saugomai teritorijai ar jos daliai, kuriai suteiktas Europos Bendrijos svarbos saugomos teritorijos statusas, papildomai taikomi Bendrieji buveinių ar paukščių apsaugai svarbių teritorijų nuostatai, patvirtinti Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. kovo 15 d. nutarimu Nr. 276 [50].

Gamtos paveldo objektai saugomi ir tvarkomi vadovaujantis Saugomų teritorijų įstatymu, Vyriausybės 1997 m. gruodžio 23 d. nutarimu Nr. 1463 patvirtintais Saugomų gamtinių kraštovaizdžio objektų nuostatais, ir Vyriausybės nutarimu [42] patvirtintomis Specialiosiomis žemės ir miško naudojimo sąlygomis. Kultūros paveldo objektai (nekilnojamosios kultūros vertybės) ir jų teritorijos saugomi ir tvarkomi vadovaujantis Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymu ir kitais teisės aktais.

Valstybinių rezervatų ir nacionalinių parkų bei jų zonų ribų planus tvirtina Seimas, regioninių parkų ir valstybinių draustinių ir (ar) jų zonų ribų planus tvirtina Vyriausybė. Saugomų teritorijų tvarkymo planus (planavimo schemas) ir projektus tvirtina Vyriausybė arba jos įgaliotos institucijos. Saugomų teritorijų strateginio planavimo dokumentus tvirtina Vyriausybė arba jos įgaliotos institucijos. Savivaldybių saugomų teritorijų planavimo dokumentus tvirtina savivaldybės institucijos įstatymų nustatyta tvarka.

Valstybinių parkų, biosferos rezervatų ir draustinio tvarkymo planų sprendiniais nustatomos:

1) kraštovaizdžio zonos, apsaugos, tvarkymo ir naudojimo reglamentai;
2) konservacinio prioriteto teritorijų apsaugos bei tvarkymo, pažeistų gamtos kompleksų bei objektų atkūrimo priemonės, aplinkosaugos ir žemės bei miškų ūkio veiklos kryptys, pateikiama svarbiausių tvarkymo darbų programa; žemės tikslinės paskirties ir žemės naudmenų transformavimo poreikiai ir keitimo apribojimai; valstybinių parkų teritorijos rekreacinio naudojimo sistema – nustatytos vietos rekreacinių objektų statybai, pažintinio turizmo trasų sistema, siūlomi rekreacinės infrastruktūros objektai ir pan., nustatomos vietos statybų plėtrai.

Kraštovaizdžio tvarkymo specialiuosiuose planuose atliekamas teritorijos zonavimas pagal šias kraštovaizdžio tvarkymo zonų grupes:

1) konservacinių (rezervacinių) ir paminklosauginių teritorijų kraštovaizdžio tvarkymo zonos;
2) rekreacinių teritorijų kraštovaizdžio tvarkymo zonos;
3) miškų ūkio teritorijų kraštovaizdžio tvarkymo zonos, skirstomos į pogrupius pagal konservacinį, rekreacinį, ekologinės apsaugos (apsauginį) bei gamybinį ūkinį prioritetą;
4) žemės ūkio teritorijų kraštovaizdžio tvarkymo zonos, skirstomos į pogrupius pagal konservacinį, rekreacinį, ekologinės apsaugos (apsauginį) bei gamybinį ūkinį prioritetą;
5) vandens ūkio teritorijų kraštovaizdžio tvarkymo zonos, skirstomos į pogrupius pagal konservacinį, rekreacinį, ekologinės apsaugos (apsauginį) bei gamybinį ūkinį prioritetą;
6) urbanistinių (gyvenamųjų ir visuomeninių) teritorijų kraštovaizdžio tvarkymo zonos, skirstomos į pogrupius pagal konservacinį, rekreacinį, ekologinės apsaugos (apsauginį) bei ūkinį prioritetą;

7) technologinių inžinierinių teritorijų kraštovaizdžio tvarkymo zonos.

Rajoninių ir lokalinių (vietovių) kraštovaizdžio tvarkymo planuose šios zonos detalizuojamos pagal atskirus kraštovaizdžio tipus. Be to, planuose pateikiami:

1) siektini formuojamo gamtinio, kaimiško ir miestiško kraštovaizdžio struktūros optimalumo (kokybės etalono) rodikliai;
2) planavimo lygmenis ir išskirtas kraštovaizdžio tvarkymo zonas atitinkantys nustatyti teritorijų tvarkymo reglamentai ir teritorinių apribojimų sistema;
3) nustatytos priemonės, galinčios pagerinti kraštovaizdžio ekologinę būklę, gamtos ir kultūros paveldo išsaugojimą;
4) siūlymai dėl kraštovaizdžio informacinio–estetinio potencialo didinimo, architektūros erdvinės kompozicijos formavimo, želdynų sistemos plėtojimo, gyvenamosios aplinkos kokybės gerinimo.

4.3. Gamtinių buveinių apsauga

Europos Sąjungos valdymo organo – Europos Tarybos priimtos direktyvos įsigalioja tik šalims narėms pritarus; po to jos turi įstatymo galią. **Direktyva** – tai teisės aktas, kurio tikslai privalomi ES valstybėms narėms, tačiau jų įgyvendinimo tvarką ir priemones šios valstybės gali pasirinkti pačios. Priimtų direktyvų reikalavimus šalys narės turi įtraukti į savo nacionalinius įstatymus bei įstatymų lydimuosius teisės aktus ir juos įgyvendinti. Gamtinių buveinių apsaugai svarbios šios direktyvos:

1) Direktyva 79/409/EEB – 1979 m. balandžio 2 d. Tarybos direktyva dėl laukinių paukščių apsaugos;
2) Direktyva 92/43/EEB – 1992 m. gegužės 21 d. Tarybos direktyva dėl natūralių buveinių ir laukinės faunos bei floros apsaugos.

Direktyva 92/43/EEB buvo priimta siekiant sustabdyti natūralių buveinių būklės blogėjimą, skatinti biologinės įvairovės palaikymą ir sukurti vientisą Europos ekologinį tinklą. **Europos ekologinis tinklas *„Natura 2000“*** – tai Europos Bendrijos svarbos saugomų teritorijų bendras tinklas, susidedantis iš buveinių ir paukščių apsaugai svarbių teritorijų, skirtas išsaugoti, palaikyti ir prireikus atkurti natūralius buveinių tipus, gyvūnų ir augalų rūšis Europos Bendrijos teritorijoje. Šioje direktyvoje nustatyta:

1. **Natūrali buveinė** – tai sausumos arba vandens plotai su jiems būdingais geografiniais, abiotiniais ir biotiniais, visiškai natūraliais ar pusiau natūraliais požymiais. Natūralios buveinės apsaugos būklė laikoma gera, kai jos natūralus paplitimo arealas yra stabilus arba didėja, ir tikėtina, kad ateityje neišnyks jos ilgalaikiam palaikymui būtina specifinė struktūra ir funkcijos.
2. ***Natura 2000*** pavadinimu kuriamas vientisas specialių saugomų teritorijų Europos ekologinis tinklas. Į jį įeina teritorijos, kuriose yra natūralios buveinės, jeigu jas reikia palaikyti arba atstatyti iki geros apsaugos būklės, taip pat kitos specialios teritorijos, skirtos laukinių paukščių apsaugai pagal direktyvą 79/409/EEB.
3. Specialioms saugomoms teritorijoms valstybės narės turi nustatyti būtinas apsaugos priemones, tarp jų, jei reikia, atitinkamus tvarkymo planus, ir atitinkamais įstatymais nustatytas administracines arba sutartyje numatytas priemones.

4. Rengiant planus ir projektus, galinčius paveikti teritoriją individualiai arba kartu su kitais planais arba projektais, turi būti atliekamas galimo jų poveikio aplinkai įvertinimas. Atsižvelgiant į įvertinimo išvadas, kompetentingos nacionalinės institucijos pritaria planui arba projektui tik įsitikinusios, kad jis neigiamai nepaveiks nagrinėjamos teritorijos vientisumui ir, jei reikia, išsiaiškinusios plačiosios visuomenės nuomonę.
5. Valstybės narės stengiasi, kur mano tai esant būtina, savo žemėnaudos planuose bei plėtros politikoje, skatinti laukinei faunai ir florai svarbių kraštovaizdžio elementų tvarkymą.

Šių reglamentų įgyvendinimas vykdomas vadovaujantis Vyriausybės nutarimu [50] ir Aplinkos ministro įsakymais. Iš viso Lietuvoje 2006 metais *Natura 2000* teritorijos užėmė 783 tūkst. ha plotą, iš jo – 147 tūkst. ha žemės ūkio naudmenų.

Natura 2000 plotuose tik retais atvejais siekiama uždrausti ūkinę veiklą. ES reglamentas dėl Europos žemės ūkio fondo paramos kaimo plėtrai numato, kad *Natura 2000* teritorijose esantiems žemės ir miško naudotojams bus mokamos metinės kompensacijos, jeigu tose teritorijose nustatyti veiklos apribojimai sumažina jų gaunamas pajamas. Žemės ūkio veiklos subjektams, kurie negauna paramos pagal Agrarinės aplinkosaugos priemones, kompensacijos mokamos tose teritorijose, kur yra bent vienas iš šių veiklos apribojimų ar draudimų: draudžiama suarti pievas ir ganyklas ar persėti jas kultūrinėmis žolėmis; draudžiama sausinti žemę ar kitaip keisti hidrologinį režimą; ribojamas ganomų gyvulių skaičius ir šienavimo terminai; draudžiama naudoti trąšas, pesticidus ar kalkinti žemės ūkio naudmenas. Be to, pareiškėjo žemės ūkio naudmenos bei pasėliai turi būti deklaruoti ir atitikti geros agrarinės būklės reikalavimus. Kompensacijos už privačius miškus išmokamos, jeigu miško valdoje, esančioje *Natura 2000* teritorijoje, taikomas bent vienas iš šių veiklos apribojimų: uždrausta vykdyti pagrindinius miško kirtimus arba jie atidėti; neleidžiami plynieji kirtimai (tik atvejiniai) ir kt. Kompensacijos nemokamos už tuos miško plotus, kuriuos miško savininkas saugo (ir gauna išmokas) pagal Miškų apsaugos priemonės reikalavimus. Be to, miško savininkas turi turėti parengtą ir patvirtintą miškotvarkos projektą.

5. KRAŠTOVAIZDŽIO APSAUGOS TEISINIS REGLAMENTAVIMAS

Kraštovaizdis – tai žemės paviršiaus gamtinių (paviršinių uolienų ir reljefo, pažemio oro, paviršinių ir gruntinių vandenų, dirvožemio, gyvųjų organizmų) ir (ar) antropogeninių (archeologinių liekanų, statinių, inžinerinių įrenginių, žemės naudmenų ir informacinio lauko) komponentų, susijusių medžiaginiais, energiniais ir informaciniais ryšiais, teritorinis junginys. Tai žmonių suvokiama vietovė (teritorija), kurios pobūdį nulėmė gamtiniai ir (ar) antropogeniniai veiksniai ir jų sąveika.

Lietuvos Respublikos teritorijai būdingi kraštovaizdžiai sąlygoja ir skirtingus teritorijų planavimo reikalavimus. Skiriami kraštovaizdžių tipai, kurie diferencijuojami pagal reljefą ir dirvožemius (lygumų, kalvotų teritorijų, upių slėnių ir pan.), taip pat pagal vyraujančią ūkinę veiklą bei žemės naudojimo kryptis (žemės ūkio, miškų ūkio, urbanistinis, rekreacinis). Pagal Lietuvos Respublikos teritorijos fizinį – geografinį rajonavimą šalies teritorija suskirstyta į šias sritis ir rajonus: Baltijos duburio sritis (rajonai – Baltijos pakrantės ir Nemuno deltos); Kuršo – Žemaičių sritis (rajonai – Vakarų Žemaičių lygumos, Vakarų Žemaičių plynaukštės, Vidurio Žemaičių aukštumos, Vakarų Kuršo aukštumos, Rytų Žemaičių plynaukštės, Ventos vidurupio lygumos); Pabaltijo žemumos sritis (rajonai – Žemgalės lygumos, Mūšos – Nemunėlio lygumos, Nevėžio lygumos, Nemuno žemupio lygumos, Nemuno vidurupio ir Neries žemupio plynaukštės); Paskutinio apledėjimo pakraštinių moreninių aukštumų sritis (rajonai – Vakarų Aukštaičių plynaukštės, Aukštaičių aukštumos, Pietų Lietuvos aukštumos, Švenčionių – Naročiaus aukštumos, Dysnos lygumos); Paskutiniojo apledėjimo pakraštinių zandrinių lygumų sritis (rajonai – Šiaurryčių lygumos ir Pietryčių lygumos); Priešpaskutiniojo apledėjimo akumuliuotų aukštumų sritis (rajonai – Ašmenos aukštumos ir Lydos plynaukštės).

Teisės aktai reglamentuoja:

1) kraštovaizdžio formavimo reikalavimus, rengiant teritorijų planavimo dokumentus. Jie apima natūralių kraštovaizdžių apsaugą ar atkūrimą, taip pat tikslingą, suderintą su aplinkosaugos reikalavimais kraštovaizdžio pertvarkymą;
2) specialiuosius ypač vertingų, vaizdingų kraštovaizdžių (rekreacinių teritorijų) apsaugos ir tvarkymo reikalavimus.

Pagrindiniai teisės aktai, kuriais vadovaujamasi saugant ir tvarkant kraštovaizdžius, yra Europos kraštovaizdžio konvencija, Vyriausybės nutarimu patvirtintas Lietuvos Respublikos kraštovaizdžio politikos krypčių aprašas, Turizmo įstatymo nuostatos bei įstatymų lydimieji teisės aktai dėl rekreacinių teritorijų planavimo ir naudojimo, taip pat Teritorijų planavimo bei Saugomų teritorijų įstatymai ir jų nuostatas detalizuojantys įstatymų lydimieji teisės aktai.

Europos kraštovaizdžio konvenciją [32] pasirašiusios šalys konstatavo, kad kraštovaizdis yra svarbi žmogaus gyvenimo kokybės dalis. Tačiau kraštovaizdžio transformaciją paspartino žemės ūkio, miškininkystės, pramonės ir naudingųjų iškasenų gavybos intensyvinimas, miestų plėtra, transporto, infrastruktūros, turizmo ir poilsio formų raida, pasaulio ekonomikos pokyčiai. Siekiant subalansuotos plėtros nustatyta, kad šalims svarbu bendradarbiauti, siekiant kraštovaizdį saugoti, tvarkyti ir planuoti. **Kraštovaizdžio apsauga** – tai veiksmai, kuriais siekiama išsaugoti ir palaikyti kraštovaizdžiui svarbias arba būdingas ypatybes, pateisinami jo paveldo verte, atsiradusia dėl natūraliai susifor-

mavusio gamtovaizdžio ir (arba) žmonių veiklos. **Kraštovaizdžio tvarkymas** – tai veiksena atsižvelgiant į subalansuotos plėtros perspektyvą, kuria siekiama užtikrinti nuolatinę kraštovaizdžio priežiūrą, kad būtų galima orientuoti ir derinti pokyčius, kuriuos sukelia socialiniai, ekonominiai ir aplinkos raidos procesai. **Kraštovaizdžio planavimas** – tai aiškiai į ateitį orientuota veiksena, kuria siekiama tobulinti, atkurti arba kurti kraštovaizdžius.

Europos kraštovaizdžio konvenciją pasirašiusios (ratifikavusios) šalys įsipareigojo:

- nustatyti ir įgyvendinti kraštovaizdžio politiką, kuria siekiama saugoti, tvarkyti ir planuoti kraštovaizdį;
- integruoti kraštovaizdį kaip reiškinį į savo teritorijų ir miestų planavimo politiką bei savo kultūros, aplinkos, žemės ūkio, socialinę ir ekonominę politiką, taip pat į kiekvieną kitą politikos sritį, galinčią turėti poveikio kraštovaizdžiui;
- visoje teritorijoje nustatyti savo kraštovaizdžius, išanalizuoti jų charakteristikas ir juos keičiančius veiksnius bei įvertinti, atsižvelgiant į suinteresuotų dalyvių ir atitinkamos gyventojų grupės jiems priskiriamą ypatingą vertę;
- kad kraštovaizdžio politika būtų įgyvendinama, kiekviena šalis įsipareigoja priimti kraštovaizdžio apsaugai, tvarkymui ir (arba) planavimui skirtus teisės dokumentus.

Kraštovaizdžio politikos kryptys. Vyriausybės patvirtintame Lietuvos Respublikos kraštovaizdžio politikos krypčių apraše [52] pateikiami tokie pagrindiniai kraštovaizdžio tipai:

- **gamtinis** kraštovaizdis – dėl gamtinių procesų įtakos atsiradęs ir tebesiformuojantis kraštovaizdis, kurio raidai gamtiniai procesai daro esminę, o žmogaus veikla – minimalią įtaką (išlikę sąlygiškai natūralūs miškai, pelkės, vandens telkiniai);
- **kaimiškasis** (antropogenizuotas, agrarinis) kraštovaizdis – dėl gamtinių procesų ir žmonių veiklos sąveikos susiformavęs ir svarbiausius gamtinės struktūros bruožus išsaugojęs kraštovaizdis (žemės ūkio naudmenos, ekstensyviai užstatyti kaimai);
- **miestiškasis** (antropogeninis, urbanizuotas) kraštovaizdis – žmogaus labai pakeistas, jo veiklos veikiamas, palaikomas ir vystomas kraštovaizdis (miestai, miesteliai, kompaktiškai užstatytų kaimų ir didelių techninių inžinerinių kompleksų teritorijos);
- **kultūrinis** kraštovaizdis (tiek kaimiškasis, tiek miestiškasis) – teigiamas žmogaus ir aplinkos darnaus sambūvio rezultatas. Tai kryptingai formuojamas, tenkinantis biologinius, psichologinius (informacinius, estetinius), socialinius, ergonominius (tinkamumo veiklai), ekonominius gyvenamosios, darbo ir poilsio aplinkos kokybės poreikius kraštovaizdis.

Kraštovaizdžio formavimas – tai kraštovaizdžio politikos krypčių įgyvendinimo veiksmai, kuriais siekiama išsaugoti, tobulinti, atkurti arba kurti kraštovaizdį ir kurie apima kraštovaizdžio apsaugos, tvarkymo, naudojimo ir planavimo priemones. Kryptyse nurodoma, jog kraštovaizdis turi būti formuojamas pagal moksliškai pagrįstus etalonus. Būtina siekti, kad kuriamas kultūrinis kraštovaizdis būtų biologiškai visavertis, estetiškas, socialiai priimtinas, patogus ir ekonomiškas. Pagrindiniai kraštovaizdžio planavimo principai:

1) saugoti bendrąją šalies kraštovaizdžio teritorinių vienetų ir jų sudedamųjų dalių įvairovę;
2) saugoti kraštovaizdžio biologinę įvairovę, užtikrinti vietinės augalijos ir gyvūnijos rūšių ir bendrijų tinkamų buveinių išsaugojimą;
3) optimizuoti gamtinių, agrarinių ir urbanizuotų teritorijų santykį;

4) optimizuoti žemės naudojimo ir žemėvaldų teritorinę struktūrą.

Kraštovaizdžio kokybės tikslams pasiekti taikomi šie kraštovaizdžio formavimo metodai:

1) išsaugojimo metodas, taikomas siekiant išlaikyti natūralią gamtinių procesų eigą saugomose teritorijose bei kultūros paveldo objektų autentiškumą;
2) atkūrimo metodas, taikomas siekiant atkurti vertingus gamtinius ir kultūrinius kraštovaizdžio objektus ir kompleksus, būdingą kraštovaizdžio struktūrą, stiprinti ekologinį kraštovaizdžio stabilumą;
3) atnaujinimo metodas, taikomas siekiant racionaliai atnaujinti pažeistų kraštovaizdžio objektų ir kompleksų funkcionalumą;
4) formavimo (pertvarkymo) metodas, taikomas siekiant radikaliai pakeisti kraštovaizdžio struktūrą, pritaikyti ją racionalios veiklos reikmėms pagal darnios plėtros principus.

Lietuvos Respublikos kraštovaizdžio politikos kryptys integruojamos į šalies strateginio planavimo dokumentus, taip pat į įvairaus lygmens ir rūšių teritorijų planavimo dokumentus, kuriuose numatytas formuojamo kraštovaizdžio apsaugos, tvarkymo, naudojimo ir planavimo priemonių išdėstymas ir nuosekliai derinami valstybės, savivaldybių ir asmenų interesai.

Pagrindiniai stabilūs kraštovaizdžio elementai yra pastatai, keliai ir kiti antžeminiai statiniai, miškai, ariamoji žemė, pievos ir pelkės. Šių objektų tarpusavio išdėstymo derinimą nustato atitinkamos projektavimo taisyklės. Jų nuostatose dėl miestų, kitų urbanizuotų teritorijų, kelių tinklo, agrarinių teritorijų planavimo yra išdėstyti ne tik techniniai ir funkciniai reikalavimai (siekiant darbo ir lėšų sąnaudų ūkinei veiklai, transporto išlaidų mažinimo ir patogesnio žemės naudojimo), bet ir aplinkosauginiai bei estetiniai reikalavimai – natūralių biocenozių apsauga, miškų išdėstymo optimizavimas, vietovės biologinės įvairovės užtikrinimas ir kt. Konkrečias žemės paviršiaus esamos būklės pakeitimo priemones numato teritorijų planavimo dokumentai, o sprendimus dėl šių priemonių priima juos tvirtinančios institucijos (pvz., savivaldybių teritorijų bendruosius planus, žemėtvarkos schemas tvirtina savivaldybių tarybos, kaimo plėtros žemėtvarkos projektus – savivaldybių administracijos direktoriai), atsižvelgdamos į viešo svarstymo metu pareikštą gyventojų (suinteresuotos visuomenės) nuomonę.

Žemės naudmenų sudėties reguliavimas. Žemės ūkio ir miškų ūkio veiklos reguliavimas sudaro prielaidas išsaugoti biologinę įvairovę. Tam panaudojami teritorijų planavimo dokumentai. Juos rengiant, vadovaujamasi valdymo institucijų patvirtintomis taisyklėmis, metodikomis ir rekomendacijomis. Pagal 1996 m. Aplinkos apsaugos ministerijos parengtą Lietuvos Respublikos biologinės įvairovės išsaugojimo strategiją ir veiksmų planą numatytos šios kraštovaizdžio planavimo priemonės:

1. Teritorijos miškingumo išsaugojimo ir aplinkosauginio reguliavimo reikalavimai:
   1) miškų, medžių ir krūmų grupių bei linijinių želdinių pagausinimas agrariniame ir urbanizuotame kraštovaizdyje;
   2) didesnio ar mažesnio atvirų erdvių tinklo palaikymas miškų kraštovaizdyje;
   3) sukurti saugomų teritorijų optimalų tinklą;
   4) derinti ekosistemų savireguliaciją ir reguliuojamą ūkininkavimą – nuo ūkinės veiklos draudimo iki nežymių apribojimų.

2. Miškotvarkos priemonių sistemos diegimas:
   1) miško plotų teritorinio išsidėstymo struktūros optimizavimas, palaikant reikiamą mišku apaugusių ir neapaugusių plotų santykį miškų masyvuose;
   2) kuo įvairesnės miškų masyvų rūšinės sudėties palaikymas ar formavimas;
   3) miško amžiaus struktūros formavimas;
   4) miškų skirstymas į grupes ir kategorijas pagal vyraujančią funkcinę paskirtį ir ūkininkavimo režimą;
   5) miškų kirtimo reguliavimas: draudimas visų rūšių kirtimų; pagrindimo naudojimo kirtimų draudimas; plynųjų ir atvejinių ir atrankinių kirtimų santykio reguliavimas.
3. Biologinės įvairovės stabilumo užtikrinimas agrarinėse teritorijose:
   1) žemės ūkis turi būti vystomas propaguojant tausojančiąją (organinę) žemdirbystę, saugant genetinę įvairovę bei vertingus floros, mikrobiotos ir faunos elementus agrariniame kraštovaizdyje;
   2) išsaugoti ir plėsti natūralių pievų bei ganyklų plotus, šienavimą derinant su floros, grybų ir faunos rūšių išsaugojimu;
   3) formuoti bei palaikyti mozaikišką agrarinį kraštovaizdį;
   4) sumažinti žemės ūkio kultūroms skirtų maisto medžiagų ir pesticidų išplovimo iš dirvos žalingą poveikį aplinkai.
4. Pagrindiniai reikalavimai, keliami agrarinio kraštovaizdžio struktūros formavimui:
   1) žalienų (pievų, ganyklų, daugiamečių žolių) dalis, lyginant su ariamąja žeme (vienmečiais augalais ir pūdymais), turi būti didesnė, ypač regionuose, kuriems būdingi karstiniai reiškiniai ir dirvų erozija;
   2) reikalingas natūralių kraštovaizdžio elementų tinklas, sudarantis lokalaus gaminio karkaso dalį. Be to, agrariniame kraštovaizdyje turi būti gana daug brandžių ir perbrendusių miško medynų;
   3) natūralūs ar pusiau natūralūs kraštovaizdžio elementai – pavieniai vandens telkiniai, žemapelkių duburiai, pievos bei giraitės – turi būti palyginti tolygiai išsidėstę. Siektina, kad tos pačios rūšies biotopai – miškai, krūmynai, šlapžemės su pastoviu vandens kiekiu, įvairaus drėgnumo natūralios bei pusiau natūralios pievos išsidėstytų ne rečiau kaip kas 400 metrų.

Formuojant kraštovaizdį, atsižvelgiama į teritorijų planavimo dokumentuose nustatytus gamtinio karkaso arealus ir rekreacines teritorijas.

Gamtinis karkasas – tai vientisas gamtinio ekologinio kompensavimo teritorijų tinklas, užtikrinantis ekologinę kraštovaizdžio pusiausvyrą, gamtinius ryšius tarp saugomų teritorijų, kitų svarbių teritorijų ar buveinių, taip pat augalų ir gyvūnų migraciją tarp jų [22].

Gamtinio karkaso rekreacinės, miškų ūkio ir agrarinės paskirties teritorijose draudžiama statyti pramonės įmones, kurioms reikalingi taršos integruotos prevencijos ir kontrolės leidimai, ir gyvenamuosius kvartalus. Leidžiama tokia veikla, kuri užtikrina kraštovaizdžio ekologinę pusiausvyrą ir ekosistemų stabilumą, atkuria pažeistas ekosistemas ir yra vykdoma pagal teritorijų planavimo dokumentus.

Rengiant teritorijų planavimo dokumentus, gamtinio karkaso teritorijos paprastai išskiriamos į zonas, kuriose rekomenduojamas tausojamasis ūkininkavimas, miškų

įveisimas ne miško žemėje bei kitos kraštovaizdžio ekologinę įvairovę didinančios priemonės. Zonose, kuriose vyrauja miškai, teritorijos tvarkymo priemonėmis siekiama išsaugoti ir saugoti natūralų kraštovaizdžio pobūdį. Kitose teritorijose su mišria miškų ir žemės ūkio naudmenų mozaika planuojamos priemonės, galinčios palaikyti ir didinti kraštovaizdžio ekologinę įvairovę, tarp jų – tausojamasis ūkininkavimas. Ekologiškai nuskurdintose teritorijose, ypač esančiose geoekologinėse takoskyrose ir migraciniuose koridoriuose, turi būti gausinami kraštovaizdžio natūralumą atkuriantys elementai; jose rekomenduojama planuoti mažiau statinių, skatinti ne per daug intensyvų, gyvulininkystės krypties arba mišrios specializacijos ūkininkavimą, įveisti naujus miško želdinius.

Rekreacinėms teritorijoms priskiriamos teritorijos, pasižyminčios rekreaciniais ištekliais, taip pat teritorijos, turinčios turizmo paslaugų arba poilsio infrastruktūrą. Rekreacinėse teritorijose prioritetas skiriamas poilsio ir turizmo veiklai. Rekreacinius išteklius sudaro:

1) gamtos ištekliai (miškai, gyvenamųjų vietovių želdynai, vandens telkiniai ir jų pakrantės, tinkamos arba galimos pritaikyti žmonių poilsiui ir pramogoms, mineralinio vandens ir gydomojo purvo telkiniai, gamtos paveldo objektai);
2) kultūros paveldo objektai (nekilnojamosios kultūros vertybės);
3) turizmo paslaugų ir poilsio infrastruktūros pastatai bei objektai, esantys kurortuose ir kurortinėse teritorijose, rekreacinėse ir saugomose teritorijose, taip pat turistinės trasos, apžvalgos aikštelės, kitos rekreacijai skirtos teritorijos.

Rekreacinių išteklių naudotojais visuomenės ir verslo tikslais gali būti fiziniai ir juridiniai asmenys, teikiantys poilsio, reabilitacines ir turizmo paslaugas. Visuomenės lankymui ar poilsio veiklai naudojamose rekreacinėse teritorijose (paplūdimiuose, gyvenamųjų vietovių parkuose, stovyklavietėse, apžvalgos aikštelėse, turistinėse trasose, kitose poilsio vietose) privalo būti stacionari ar laikina įranga higienos poreikiams tenkinti ir atliekoms surinkti, taip pat teritorijos lankymui skirta informacija ir infrastruktūra (takai, poilsio aikštelės ir įrengimai).

Detaliuosiuose ar specialiuosiuose planuose suformuotose rekreacinėse teritorijose gali būti statomi turizmo paslaugų, poilsio bei reabilitacinės infrastruktūros statiniai: apgyvendinimo, pramogų ir gydyklų statiniai bei įranga, turistinių trasų, stovyklaviečių, gyvenamųjų vietovių parkų, paplūdimių ir prieplaukų bei informavimo įranga.

Rekreacinių teritorijų naudojimo ir apsaugos priežiūrą vykdo savivaldybių institucijos. Rekreacinėse teritorijose draudžiama veikla, galinti pabloginti rekreacinių išteklių būklę ir kelianti pavojų asmenų saugumui ir poilsio organizavimui.

Rekreacinėse teritorijose bei valstybinių parkų rekreacinėse, ūkinėse zonose yra skatinama veikla, susijusi su turizmo ir poilsio infrastruktūros plėtra.

Rekreacinėse teritorijose draudžiama:

- kelti pavojų poilsiautojų saugumui, trukdyti lankyti rekreacijai naudojamas teritorijas bei objektus, trukdyti ilsėtis poilsiui skirtose vietose;
- teršti aplinką, žaloti ar naikinti rekreacinę infrastruktūrą, kirsti ar kitaip naikinti želdinius, sodinti želdinius, užstosiančius istorinę, kultūrinę bei estetinę vertę turinčias teritorijas;
- užtverti, perkasti ar kitaip naikinti turistines trasas ir takus, kelius, vedančius prie rekreacinių miškų ir vandens telkinių, pliažų (paplūdimių), lankytinų gamtos ir

kultūros paveldo objektų, apžvalgos aikštelių, poilsiavietčių, kitų rekreacinės infrastruktūros objektų;

- statyti pastatus ir įrenginius, nesusijusius su rekreacija, taip pat rekreacijai skirtus pastatus ir įrenginius, jeigu jie neatitinka rekreacinių teritorijų normatyvų (atstumas nuo vandens, aukštis, kultūros paveldo naudojimas turizmo reikmėms), išskyrus statybą esamose namų valdose.

6. AGRARINĖS APLINKOSAUGOS PRIEMONĖS

Vadovaujantis Europos Tarybos reglamentu (EB) Nr. 1257/1999, visos ES šalys narės yra juridiškai įpareigotos rengti ir įgyvendinti agrarinės aplinkosaugos programas ir vykdyti jų reikalavimus. Parama žemės ūkio veiklos subjektams, įsipareigojantiems laikytis agrarinės aplinkosaugos programose numatytų reikalavimų, numatyta Bendrojo programavimo dokumente ir Nacionalinėje žemės ūkio ir kaimo plėtros 2007 – 2013 m. programoje [84]. Asmenims, vykdantiems agrarinės aplinkosaugos reikalavimus, kasmet mokamos išmokos, kompensuojančios su jų įsipareigojimais susijusias išlaidas. Šiomis priemonėmis numatomi pasiekti

bendrieji tikslai:

- puoselėti aplinką (vandens kokybę, išsaugoti biologinę įvairovę, dirvožemį, kraštovaizdį; pusiau natūralias žemės ūkio buveines ir kitas svarbias sritis), plėtoti sveiko maisto gamybą;
- numatyti ūkininko pajamų šaltinius ūkininkaujant aplinką tausojančiaisiais metodais;
- gerinti paviršinių ir gruntinių vandenų kokybę;
- mažiau naudoti cheminių augalų apsaugos priemonių;
- gaminti geros kokybės žemės ūkio produktus, išlaikyti sveiką aplinką ateities kartoms;
- atkurti ir išsaugoti tradicinio Lietuvos kaimo kraštovaizdį (palikti pelkes ir šlapžemes žemėtvarkos planuose nurodytose vietose);
- didinti geros kokybės ekologiškų žemės ūkio produktų gamybą;
- ūkiuose laikyti ir auginti nykstančių vietinių veislių naminius gyvulius;
- diegti teigiamą paramos gavėjų sampratą apie aplinką tausojančios ekologinės gamybos praktiką bei aplinkosaugą;

specialieji tikslai:

- mažinti azoto kiekį dirvožemyje;
- mažinti eroziją;
- didinti ekologiškai ūkininkaujančių ūkininkų skaičių ir ekologiškų žemės ūkio naudmenų plotą.

Agrarinės aplinkosaugos priemonės apima šias programas: Paviršinio vandens telkinių pakrančių apsaugos juostų įrengimas pievoje bei ariamojoje žemėje ir apsauga nuo erozijos; Kraštovaizdžio tvarkymas; Ekologinis ūkininkavimas; Retų veislių gyvuliai ir paukščiai; Dirvožemio kalkinimas; ,,Rizikos“ vandens telkinių būklės gerinimas.

Paviršinio vandens telkinių pakrančių apsaugos juostos (toliau – apsaugos juostos) turi būti įrengiamos prie natūralių reljefo įdaubų, nuolat arba laikinai užpildytų tekančiu arba stovinčiu vandeniu, upių ir upelių, ežerų, tvenkinių (išskyrus kūdras), kanalų, rekultivuotų į vandens telkinius karjerų. Jos skirtos apsaugoti vandens telkinius nuo taršos žemės ūkio cheminėmis medžiagomis.

Pareiškėjas privalo:

- įrengti nustatyto pločio apsaugos juostas; ariamojoje žemėje esančias juostas apsėti daugiamečių žolių mišiniais, pagal pievų įrengimo reikalavimus;
- apsaugos juostoje ir paviršinio vandens telkinių pakrančių šlaituose neganyti gyvulių;

- apsaugos juostos nearti, nenaudoti organinių ir mineralinių trąšų, augalų apsaugos priemonių, nekirsti medžių, šienauti vieną kartą per metus;
- vieną kartą per metus nušienauti melioracijos griovių šlaitus, iškirsti ir pašalinti krūmus;
- iki nustatytos datos (pvz., iki spalio 15 d.) išvežti žolę ir pašalinti iškirstus krūmus nuo paviršinio vandens telkinių apsaugos juostos, griovių šlaitų.

Kraštovaizdžio tvarkymo programos tikslas – išsaugoti pievas, ypač natūralias ir pusiau natūralias, pelkes ir šlapžemes, išlaikyti ekstensyvias ūkininkavimo sistemas pievose ir mažinti žemdirbystės intensyvumą, išsaugoti bioįvairovę, biotopus. Įgyvendinant šią programą, bus išsaugoma gyvųjų organizmų rūšių visuma, jų buveinės bei genetinė įvairovė. Programa taikoma tik pievoms, pelkėms ir šlapžemėms (t. y. įmirkusiems žemės plotams su pelkėmis būdinga tokia pat augalija, kai vyksta pelkėjimo procesas). Pareiškėjas privalo:

- pievose ir pelkėse (šlapžemėse) nenaudoti pesticidų ir trąšų, jas kasmet šienauti;
- pradėti šienauti ne anksčiau kaip rugpjūčio 15 d., bet ne vėliau kaip rugsėjo 30 d.;
- nearti pievų ir jų nepersėti kultūrinėmis žolėmis;
- ūkyje esančiose pelkėse (šlapžemėse) neganyti gyvulių;
- pievose išsaugoti pavienius medžius, iškirsti krūmus;
- išvežti nušienautą žolę, iškirsti ir pašalinti krūmus (iki spalio 15 d.);
- ūkyje esančiose pelkėse (šlapžemėse) neįrengti naujų drenavimo sistemų.

Ekologinio ūkininkavimo programos tikslas – paremti ekologinį ūkininkavimą kaip gamybos sistemą, teikiančią socialinę ir ekonominę naudą kaimo vietovių gyventojams, užtikrinti aplinkosaugą ir kokybiškų maisto produktų, turinčių didelę paklausą rinkoje, gamybą.

Parama teikiama ekologinės gamybos ir pareinamojo laikotarpio į ekologinę gamybą ūkiams už sertifikuotą ir deklaruotą žemės plotą, naudojamą ekologiškiems žemės ūkio ir maisto produktų gaminti. Pareiškėjas privalo:

- laikytis ekologinio žemės ūkio taisyklių (ES reglamento 2092/91) reikalavimų;
- pateikti ekologinio ūkio sertifikatą, išduotą ekologinio žemės ūkio sertifikavimo įstaigos;
- nemažinti sertifikuoto ekologinei gamybai naudojamo žemės ūkio naudmenų ploto;
- kiekvienais metais deklaruoti pasėlius.

Pareiškėjas, norintis gauti išmoką, turi pateikti kompetentingos institucijos išduotą sertifikatą, patvirtinantį, kad jis tais metais laikėsi programos keliamų reikalavimų.

Pagal **Retų veislių gyvulių ir paukščių programą** finansuojami ūkiai, laikantys gyvulių ir paukščių veisles, kurioms iškilo grėsmė išnykti, jeigu nebus suteikta parama. Šios priemonės tikslas – skatinti ūkiuose laikyti ir auginti nykstančių vietinių veislių naminius gyvulius. Pareiškėjas privalo:

- laikytis gyvulių sveikatos ir zoohigienos reikalavimų bei gyvulių gerovės normų;
- išlaikyti paraiškoje nustatytų retų veislių gyvulių ir paukščių skaičių paraiškos galiojimo laikotarpiu;
- kasmet pristatyti kompetentingos institucijos pažymą dėl retų veislių gyvulių skaičiaus ūkyje.

Dirvožemio kalkinimo programos tikslas – gerinti dirvožemio biochemines savybes ir sudaryti geresnes sąlygas augti žemės ūkio augalams. Programa taikoma tik ariamojoje žemėje,

ne mažesniame kaip 50 ha kalkinti būtinų dirvožemių (pH < 5,5) plote, iš kurio vienam pareiškėjui tenka ne mažiau kaip 5 ha. Be to, žemės ūkio naudmenos turi būti geros agrarinės būklės.

„Rizikos“ vandens telkinių būklės gerinimo programą sudaro priemonė „Ariamosios žemės vertimas daugiamete ganykla (pieva)“. Ji yra skirta mažinti dirvožemio eroziją ir į rizikos vandens telkinius patenkančius azoto ir fosforo kiekius. Daugiamete ganykla (pieva) verčiamos ariamosios žemės plotas turi būti ne mažesnis kaip 1 ha ir patekti į „rizikos“ vandens telkinio baseiną. Pareiškėjas privalo vystyti tik ekstensyvią gyvulininkystę (ne daugiau kaip 0,5 sutartinių gyvulių 1 ha).

Teikiant žemdirbiams paramą, reikalaujama palaikyti tinkamą turimos žemės ūkio paskirties žemės agrarinę būklę ir laikytis geros ūkininkavimo praktikos reikalavimų. **Geros agrarinės ir aplinkosauginės būklės** reikalavimai, patvirtinti Žemės ūkio ministro 2007 m. liepos 10 d. įsakymu Nr. 3D - 327:

1) ariamojoje žemėje turi būti auginami žemės ūkio augalai arba laikomas sideracinis ar juodasis pūdymas. Žemės ūkio augalų laukuose neturi būti juos stelbiančių piktžolių, išskyrus pavienes piktžoles ar pavienius jų kupstus. Juodąjį pūdymą reikia periodiškai įdirbti arba naudoti chemines priemones, siekiant išnaikinti piktžoles ir pagerinti dirvožemio kokybę. Soduose ir uogynuose, kurių tarpueiliuose laikomas juodasis pūdymas, turi būti laikomasi šiame punkte nurodytų juodojo pūdymo dirbimo reikalavimų;
2) ganyklos arba pievos, taip pat daugiametės ganyklos arba pievos turi būti geros būklės, naudojamos gyvuliams ganyti (iki rugpjūčio 1 d. turi būti bent kartą nuganytos) arba ne rečiau kaip kartą per metus (iki rugpjūčio 1 d.) nušienaujamos (žalioji masė šienavimo metu gali būti susmulkinta ir tolygiai paskleista ganyklų arba pievų, taip pat daugiamečių ganyklų arba pievų plotuose). Soduose ir uogynuose, kurių tarpueiliuose laikoma veja ar pieva, turi būti laikomasi šiame punkte nurodytų šienavimo ar ganymo terminų;
3) šienas ar žalioji masė ganyklose arba pievose, taip pat daugiametėse ganyklose arba pievose turi būti sutvarkyti ir išvežti iš lauko iki rugpjūčio 1 d. (išskyrus atvejus, kai žalioji masė šienavimo metu susmulkinama ir tolygiai paskleidžiama ganyklų arba pievų, taip pat daugiamečių ganyklų arba pievų plotuose). Šienas, šiaudų ir augalų liekanos gali būti sudėti į kūgius. Soduose ir uogynuose, kurių tarpueiliuose laikoma veja ar pieva, turi būti laikomasi šiame punkte nurodytų reikalavimų;
4) ariamojoje žemėje bei ganyklų arba pievų, taip pat daugiamečių ganyklų arba pievų plotuose neturi būti medžių ir krūmų, išskyrus pavienius medžius, kurie yra tradicinio kraštovaizdžio dalis.
5) ganyklų arba pievų, taip pat daugiamečių ganyklų arba pievų plotuose neturi būti sustabarėjusių, taip pat sėklas subrandinusių arba išbarsčiusių piktžolių (kiečių, pelynų, usnių, varnalėšų, dilgėlių ir kt.). Pavienių piktžolių ar žolės kupstų buvimas nelaikomas pažeidimu.
6) ganyklose arba pievose, daugiametėse ganyklose arba pievose žolė, taip pat ražienos negali būti deginamos.
7) žemės ūkio veiklos subjektai privalo laikytis sėjomainos reikalavimų ir tame pačiame lauke (sėjomainos lauke) tą pačią augalų rūšį (kultūrą) gali auginti ne ilgiau kaip 3 metus iš eilės;

8) pavieniai medžiai ir krūmai, augantys žemės ūkio naudmenose ir savivaldybės institucijos sprendimu paskelbti saugotinais, turi būti saugomi kraštovaizdžio apsaugos tikslais. Šie medžiai ir krūmai be savivaldybės institucijos išduoto leidimo negali būti iškertami, išskyrus atvejus, jei medžiai yra nulaužti ar išversti vėjo ar sniego, taip pat nudžiūvę medžiai, keliantys grėsmę žmonėms, pastatams, eismui.

Geros agrarinės būklės reikalavimų laikymąsi kontroliuoja Nacionalinės mokėjimo agentūros Kontrolės departamento teritoriniai skyriai.

Geros ūkininkavimo praktikos reikalavimai [75]:

1) privaloma laikytis paviršinio vandens telkinių zonų ir pakrančių apsaugos juostų reikalavimų;
2) gyvulių tankis ūkyje neturi būti didesnis kaip 1,7 sąlyginio gyvulio vienam hektarui žemės ūkio naudmenų. Jeigu gyvulių tankis ūkyje yra didesnis kaip 1,7 sąlyginio gyvulio vienam hektarui žemės ūkio naudmenų, reikia įsigyti papildomai žemės arba mėšlo perteklių perduoti kitam ūkiui, kuriame gyvulių tankis yra mažesnis negu nustatyta norma;
3) asmenys gali naudoti tik tas augalų apsaugos priemones, kurios įtrauktos į cheminių ir biologinių augalų apsaugos priemonių, leidžiamų naudoti individualiai, sąrašą;
4) mėšlides privalu įrengti fermose, kuriose laikoma daugiau kaip 10 sąlyginių gyvulių, išskyrus fermas su giliaisiais tvartais;
5) mėšlu ir srutomis laukai tręšiami šiltuoju metų laiku: nuo balandžio 1 d. iki gruodžio 1 d. Kartais leidžiama tręšti mėšlu dirvas, kai nėra sniego dangos ir dirva nėra įšalusi.

Geros ūkininkavimo praktikos reikalavimų kontrolę pagal kompetenciją vykdo regioniniai aplinkos apsaugos departamentai, Nacionalinė mokėjimo agentūra bei Augalų apsaugos tarnyba.

7. MIŠKŲ NAUDOJIMO BEI APSAUGOS TEISINIS REGLAMENTAVIMAS

Miškas – ne mažesnis kaip 0,1 hektaro žemės plotas, apaugęs medžiais, kurių aukštis natūralioje augavietėje brandos amžiaus siekia ne mažiau kaip 5 metrus, kita miško augalija, taip pat išretėjęs ar dėl žmogaus veiklos bei gamtinių veiksnių netekęs augalijos (kirtavietės, degavietės, aikštelės) [5]. Laukuose, pakelėse, prie vandenų telkinių, gyvenamosiose vietovėse bei kapinėse esančios medžių grupės, siauros – iki 10 metrų pločio – medžių juostos, gyvatvorės, pavieniai medžiai bei krūmai ir miestuose bei kaimo vietovėse esantys žmogaus įveisti parkai nelaikomi mišku. Šių želdinių priežiūros, apsaugos ir naudojimo tvarką nustato Aplinkos ministerija.

Medynas – miško dalis, kurioje sumedėjusios augalijos ardų sandara yra vienoda, vyrauja tam tikra medžių rūšis, augalija yra panašaus amžiaus, turi bendrą augavietę, ir ši miško dalis šiais rodikliais skiriasi nuo gretimų miško dalių.

Miško žemė – apaugęs mišku (medynai) ir neapaugęs mišku (kirtavietės, žuvę medynai, miško aikštelės, medelynai, daigynai, miško sėklinės plantacijos ir žaliaviniai krūmynai bei plantacijos) plotas. Miško žemei taip pat priskiriami tame pačiame plote esantys miško keliai, kvartalų, technologinės ir priešgaisrinės linijos, medienos sandėlių bei kitų su mišku susijusių įrenginių užimti plotai, poilsio aikštelės, žvėrių pašarų aikštelės, taip pat žemė, skirta miškui įveisti.

Pagal ūkininkavimo tikslus, ūkininkavimo režimą ir pagrindinę funkcinę paskirtį miškai skirstomi į šias grupes:

I grupė – rezervatiniai miškai. Tai – valstybinių rezervatų, valstybinių parkų bei biosferos monitoringo teritorijose esančių rezervatų ir rezervatinių apyrubių miškai. Ūkininkavimo tikslas – palikti miškus natūraliai augti. Miško kirtimai, išskyrus Saugomų teritorijų įstatyme ir rezervatų nuostatuose numatytus atvejus, neatliekami.

II grupė – specialiosios paskirties miškai:

IIA – ekosistemų apsaugos miškai. Tai – kraštovaizdžio, telmologinių, pedologinių, botaninių, miško genetinių, zoologinių, botaninių – zoologinių draustinių ir šių rūšių draustinių, esančių valstybiniuose parkuose bei biosferos stebėsenos (monitorinio) teritorijose, miškai, saugomų gamtos išteklių sklypų, priešeroziniai ir kiti miškai. Ūkininkavimo tikslas – išsaugoti arba atkurti miško ekosistemas ar atskirus jų komponentus;

IIB – rekreaciniai miškai. Tai – miško parkai (intensyviai rekreacijai naudojami ne mažesnio kaip 3 hektarų ploto miškai su atitinkama rekreacine įranga bei infrastruktūra), miestų miškai, valstybinių parkų rekreacinių zonų miškai, rekreaciniai miško sklypai ir kiti poilsiui skirti miškai. Ūkininkavimo tikslas – formuoti ir išsaugoti rekreacinę miško aplinką.

III grupė – apsauginiai miškai. Tai – geologinių, geomorfologinių, hidrografinių, kultūrinių draustinių, šių rūšių draustinių, esančių valstybiniuose parkuose bei biosferos monitoringo teritorijose, miškai, taip pat apsaugos zonų ir kiti miškai. Ūkininkavimo tikslas – formuoti produktyvius medynus, galinčius atlikti dirvožemio, oro, vandens, žmogaus gyvenamosios aplinkos apsaugos funkcijas.

IV grupė – ūkiniai miškai. Tai visi kiti miškai, nepriskirti I – III miškų grupėms. Ūkininkavimo tikslas – laikantis aplinkosaugos reikalavimų, formuoti produktyvius me-

dynus, nenutrūkstamai tiekti medieną. Leidžiami visi kirtimai. Plynų jų kirtimų biržės negali būti didesnės kaip 8 hektarų.

Rekreacinių miškų sklypuose galimas žemės sklypų naudojimas rekreacijai pagal teritorijų planavimo dokumentus, Turizmo įstatymo ir Aplinkos ministerijos nustatytą tvarką bei laikantis Specialiosiose žemės ir miško naudojimo sąlygose nustatytų reikalavimų.

Fiziniai asmenys turi teisę laisvai lankytis miškuose, išskyrus rezervatų ir specialiosios paskirties objektų (pasienio zona, kariniai objektai ir kt.) miškus ir miškus, kuriuose tai apriboja kiti įstatymai. Visi asmenys valstybiniuose ir privačiuose miškuose gali rinkti vaisius, vaistažoles ir vaistinę žaliavą, išskyrus augalų rūšis, kurių sąrašą tvirtina Aplinkos ministerija, riešutauti, uogauti ir grybauti, valstybiniuose miškuose laikyti bites aviliuose ir bitidėse.

Savivaldybių vykdomosios institucijos miškų urėdijų ir valstybinių parkų direkcijų ar privačių miškų savininkų teikimu, o miestų miškuose – be šio teikimo, kai yra svarbių priežasčių, gali visuose miškuose uždrausti ar apriboti fizinių asmenų lankymąsi bei vaistažolių, grybų, uogų ir kitų miško išteklių naudojimą.

Miško žemė gali būti paverčiama kitomis naudmenomis tik įgyvendinant patvirtintus bendruosius arba specialiuosius planus [49]. Miško pavertimas kitomis naudmenomis negali būti projektuojamas:

1) I grupės miškuose; II grupės ekosistemų apsaugos miškuose; III grupės draustinių miškuose;
2) kituose miškuose, esančiuose iki 1 km atstumu nuo Baltijos jūros ir Kuršių marių, išskyrus atvejus, kai formuojamos žemės juostos komunikaciniams koridoriams, inžineriniams tinklams ir susisiekimo komunikacijoms įrengti (šios žemės juostos turi būti numatytos bendrojo arba specialiojo teritorijų planavimo dokumentuose);
3) vandens telkinių pakrančių apsaugos juostose; paveldo objektų fizinės apsaugos zonose.

Šie reikalavimai netaikomi, kai iškertami iki 10 metų amžiaus neinventorizuoti miško želiniai, savaime užaugę buvusiose žemės ūkio naudmenose.

Miško savininkas ar valdytojas, norintis paversti miško žemę kitomis naudmenomis, pateikia prašymą Žemėtvarkos skyriui, pridėdamas žemės sklypo planą, pažymėjimą apie žemės sklypo ir daiktinių teisių į jį įregistravimą Nekilnojamojo turto registre, teritorijų planavimo dokumento kopiją ir Miškų valstybės kadastro išduotą pažymą apie miško žemės sklypo taksacines ir grafines charakteristikas. Žemėtvarkos skyrius, išnagrinėjęs prašymą, parengia apskrities viršininkui motyvuotą išvadą. Apskrities viršininko įsakyme paversti miško žemę kitomis naudmenomis nurodoma: žemės sklypo savininkas; žemės sklypo plotas, pagrindinė tikslinė žemės naudojimo paskirtis ir miško plotas; miško žemės pavertimo kitomis naudmenomis sąlygos, įskaitant miško kirtimo ir medienos naudojimo tvarką.

Miško iškirtimas technologinėms ir gamybinėms miško ūkio reikmėms (daigynams įrengti, miško ūkiniams keliams tiesti, priešgaisrinėms juostoms, technologiniams proskiebiams, poilsio aikštelėms ir medienos sandėliams įrengti, nustatyta tvarka žvyrui bei smėliui kasti ūkio reikmėms ir kt.) nėra miško žemės pavertimas kitomis naudmenomis.

Visose miško valdose atliekama valstybinė miškų inventorizacija. Remiantis valstybinės miškų inventorizacijos duomenimis, tvarkoma miškų apskaita ir sudaromas valstybinis miškų kadastras. Šis kadastras apima visumą duomenų apie miškus, jų priklausomybę, miško išteklių kiekį bei kokybę ir ekonominę vertę.

Miškų plotų didinimas ir jų racionalus tvarkymas yra aktualus uždavinys, gerinant ekologinę situaciją tarptautiniu mastu. Rio de Žaneire 1992 m. priimtoje **Subalansuotos plėtros veiksmų programoje** numatyta:

1) išplėsti miškais ar medžių danga apsodintus plotus, siekiant išlaikyti ir atnaujinti ekologinį balansą bei išplėsti miško poveikį žmonių poreikiams ir gerovei;
2) parengti ir įgyvendinti nacionalinės miškininkystės veiklos programą ir miškų tvarkymo planus.

Lietuvos Respublikos Seimo 2002 m. patvirtintoje Valstybės ilgalaikės raidos strategijoje nustatytos šios ilgalaikės plėtros kryptys miškų ūkio plėtros srityje: išsaugoti ir gamtinius miško išteklius; užtikrinti jų racionalų ir nenutrūkstamą naudojimą, didinti miškų produktyvumą bei sveikatingumą; didinti šalies miškingumą įveisiant miškus.

Miškai tvarkomi, naudojami ir atkuriami pagal miškotvarkos projektus. Vidinės miškotvarkos projektai sudaromi visoms privačioms miško valdoms. Privalomos vykdyti miškotvarkos projekto dalys yra šios: pagrindinių kirtimų dešimtmečio norma (ją viršyti draudžiama), miško atkūrimas ir aplinkosaugos reikalavimai.

Ekosistemų apsaugos ir rekreaciniuose miškuose blogos sanitarinės būklės, stichinių ar biotinių veiksnių pažeisti medynai kertami neplynaisiais arba plynaisiais sanitariniais kirtimais. Gamtinę brandą pasiekę medynai gali būti kertami pagrindiniais neplynaisiais kirtimais. Rekreaciniuose miškuose leidžiami visų rūšių ugdymo, sanitariniai ir kraštovaizdžio formavimo kirtimai.

III miškų grupės miškuose leidžiami neplynieji ir nedidelio ploto (iki 5 hektarų) plynieji pagrindiniai, ugdymo ir sanitariniai kirtimai. Kai gretimose miško valdose plynųjų pagrindinių kirtimų biržės susisiekia, bendrasis jų plotas negali būti didesnis kaip 5 hektarai.

IV miškų grupės miškuose leidžiami visi kirtimai. Leidžiamas plynųjų pagrindinių kirtimų vienos biržės plotas – ne daugiau kaip 8 hektarai. Kai plynųjų kirtimų biržės susisiekia, bendrasis jų plotas negali būti didesnis kaip 8 hektarai.

Kirtavietėse ir degavietėse miškas turi būti atkuriamas laikantis Aplinkos ministro patvirtintų Miško atkūrimo ir įveisimo nuostatų [64]. Miško atkūrimas ir įveisimas taip pat apima medynų rekonstravimą, želdinių ir žėlinių papildymą, priežiūrą ir apsaugą, kol susiformuoja jaunuolynas.

Privačių miškų savininkai privalo laikytis dešimtmečiui nustatytos miško kirtimo normos [8]. Pavyzdžiui, jeigu dešimtmečio kirtimo norma yra 6,1 – 10 hektarų, turi būti kertama ne mažiau kaip 3 kartus ir per pirmuosius 5 metus iškertama ne daugiau kaip pusė dešimtmečio kirtimo normos.

Privačiuose III – IV grupių miškuose, kuriuose nėra brandžių ir perbrendusių medynų, miškų savininkams pastatų remontui arba naujų pastatų statybai gali būti leidžiami pribręstančių medynų pagrindiniai (plynieji ir neplynieji) kirtimai (pušų, uosių minimali amžiaus riba – 81 metai, eglių – 61 metai, beržų, juodalksnių – 51 metai), iškertant miško valdoje plyną biržę, kurios bendras plotas – iki 0,5 hektaro. Taip pat gali būti leidžiami ta pačia tvarka rinktiniai pagrindiniai kirtimai, iškertant brandžius ir perbrendusius medžius nebrandžiuose medynuose, o jeigu jų nėra, – nebrandžius medžius pribręstančiuose medynuose.

Leidimus kirsti mišką savininkams išduoda regionų aplinkos apsaugos departamentai.

Privataus miško savininkas turi teisę:

1) pagal tarpusavio susitarimą parduoti ar kitaip leisti naudoti nenukirstą mišką fiziniams ir juridiniams asmenims, jeigu yra leidimas kirsti mišką arba vykdomi kirtimai, kuriems leidimo nereikia;
2) ganyti gyvulius savo miškuose, išskyrus kirtavietes ir jaunuolynus iki 20 metų;
3) miškuose įrengti poilsio aikšteles, rekreacinius ir pažintinius takus, atlikti kraštovaizdžio formavimo kirtimus, jeigu tai neprieštarauja teritorijų planavimo dokumentams ir teisės aktams.

Privataus miško savininkas privalo:

1) saugoti mišką nuo gaisrų, kenkėjų ir ligų, neteisėto kirtimo, miško naudojimo tvarkos pažeidimų ir kitų veiksmų, darančių žalą miškui ir aplinkai;
2) laikytis teisės aktais patvirtintų miškų priešgaisrinės apsaugos reikalavimų bei miško sanitarinės apsaugos reikalavimų;
3) želdintinas kirtavietes ir degavietes dirbtiniu būdu atkurti ne vėliau kaip per 3 metus, o paliekant želti – ne vėliau kaip per 4 metus; žuvusius želdinius ir žėlinius atkurti ne vėliau kaip per 2 metus;
4) atlikti miško naudojimo, atkūrimo ir priežiūros darbus tais būdais ir priemonėmis, kurie turi mažiausią neigiamą poveikį aplinkai, išsaugo dirvožemio našumą ir biologinę įvairovę;
5) atlikti miško želdinių ir žėlinių priežiūros ir apsaugos darbus, šviesinimo ir valymo kirtimus;
6) laikytis privalomų vykdyti miškotvarkos projekto dalių;
7) užtikrinti riboženklių priežiūrą, ribinių linijų prakirtimą ir atnaujinimą;
8) netrukdyti fiziniams asmenims laisvai lankytis privačiuose miškuose, rinkti juose vaistažoles ir vaistinę žaliavą (išskyrus augalus tų rūšių, kurių sąrašą tvirtina Aplinkos ministerija), skinti vaisius, riešutauti, uogauti ir grybauti. Ši teisė kitiems asmenims lankytis miškuose gali būti apribojama tik dėl svarbių priežasčių (didelis miško gaisrų pavojus, miško kirtimai, specializuoto ūkio plotai, saugomi objektai, būtinumas išsaugoti miško išteklius, miško verslai ir panašiai). Apriboti ar uždrausti gali tik savivaldybių administracijos miškų urėdijų ir valstybinių parkų direkcijų ar miško savininkų teikimu. Priėmus sprendimą miško savininkas turi teisę pastatyti informacinį ženklą apie lankymosi miške draudimą ar apribojimus.

Miško apsaugos uždaviniai – saugoti mišką ir jo išteklius nuo neteisėtų veiksmų: savavališko miško kirtimo, miško naudojimo tvarkos pažeidimų, miško išteklių grobstymo, miško teršimo, šiukšlinimo, miško padegimo, naminių gyvulių daromos žalos; taip pat saugoti mišką nuo žvėrių daromos žalos, gaisrų, ligų, kenkėjų ir kitų stichinių nelaimių, miško dirvožemio ir medžių mechaninių pažeidimų.

Visų šalies miškų būklės, naudojimo, atkūrimo ir apsaugos kontrolę vykdo Valstybinė aplinkos apsaugos inspekcija prie Aplinkos ministerijos ir jos teritoriniai miškų kontrolės padaliniai. Atliekant šią valstybinę kontrolę, tikrinama:

- ar laikomasi nustatytosios pagrindinių miško kirtimų normos, ar kirtimo būdai ir biržių išdėstymas atitinka miškotvarkos projektą;
- ar teisingai atrinkti kirtimui medžiai, ar pagrįstai jie iškirsti;
- ar laikomasi leidime kirsti mišką nurodytų sąlygų; kaip išvalytos kirtavietės;

- kokia sanitarinė miškų apsaugos būklė;
- ar laikomasi želdintinų kirtaviečių ir degimviečių atkūrimo termino, kokia šio darbo kokybė, ar jos atkuriamos privalomųjų rūšių medžiais;
- priešgaisrinės miškų apsaugos būklė;
- ar laikomasi specialiųjų žemės ir miško naudojimo sąlygų, nurodytų žemės nuosavybės dokumente ir miškotvarkos projekte, taip pat kitų aplinkosaugos reikalavimų.

Valstybiniai miškų pareigūnai (jų pareigybių sąrašas nustatytas Aplinkos ministro įsakymu) vykdo privačių ir valstybinių miškų naudojimo kontrolę. Jie turi teisę:

1) nešioti nustatyto pavyzdžio uniformą ir skiriamuosius ženklus;
2) stabdyti transportą, gabenantį medieną, ir tikrinti jos įsigijimo dokumentus;
3) reikalauti iš fizinių ir juridinių asmenų pažymų apie miško išteklių įsigijimą arba žodinių ir raštiškų pasiaiškinimų;
4) įstatymų nustatyta tvarka paimti iš pažeidėjų neteisėtai įsigytą medieną ir kitą miško produkciją, brakonieriavimo priemones, kitus daiktinius pažeidimų įrodymus;
5) sustabdyti arba uždrausti neteisėtą ūkinę veiklą miško valdoje, jeigu šia veikla pažeidžiamas Miškų įstatymas, kitų teisės aktų reikalavimai ir daroma žala miškui;
6) surašyti administracinių teisės pažeidimų protokolus, skirti administracines nuobaudas už teisės aktų pažeidimus, numatytus Administracinių teisės pažeidimų kodekse.

Asmenys, padarę žalą miško savininkų, valdytojų ar naudotojų miškui, turtui ir interesams bei pažeidę privalomus Miškų įstatymo reikalavimus, traukiami atsakomybėn įstatymų nustatyta tvarka. Padaryta žala privalo būti atlyginta. Jei yra galimybė, turi būti atstatyta iki pažeidimo buvusi būklė.

8. LAUKINĖS AUGALIJOS NAUDOJIMAS IR APSAUGA

Laukinės augalijos ištekliai – tai laukiniai augalai ir grybai, jų dalys, augalų gyvybinės veiklos produktai (sula, sakai), kuriuos žmogus naudoja ar gali naudoti savo reikmėms. Jiems taip pat priskiriami miškai ir miškais neapskaitomi **želiniai** – natūraliai išaugę medžiai, krūmai ir žoliniai augalai (medis – sumedėjęs augalas, kuriam būdingas vienas pagrindinis stiebas ir laja; krūmas – sumedėjęs augalas su keliais ar keliolika panašaus dydžio stiebų).

Augalija yra svarbiausia grandis biosferos medžiagų ir energijos apykaitoje. Intensyvėjant žemės ūkio ir pramonės veiklai, vis daugiau dėmesio skiriama laukinės augalijos apsaugai. Lietuvos Respublikos Seimo patvirtintos Valstybės ilgalaikės plėtros strategijos aplinkos kokybės gerinimo pagrindinės kryptys numato tikslus – sustabdyti augalų, grybų ir gyvūnų rūšių bei populiacijų nykimą, išsaugoti jų nacionalinius genetinius išteklius.

Augalijos naudojimą reglamentuoja Laukinės augalijos įstatymas [14], Miškų įstatymas [18], Saugomų gyvūnų, augalų, grybų rūšių ir bendrijų įstatymas [21], Saugomų teritorijų įstatymas [22], Vyriausybės ir Aplinkos ministerijos priimti įstatymų lydimieji teisės aktai.

Laukinės augalijos įstatymas nustato laukinės augalijos apsaugos principus, apsaugos priemones, laukinės augalijos išteklių naudojimo, apskaitos ir kontrolės tvarką.

Laukinės augalijos apsaugos principai:

1) išsaugoma visa Lietuvos gamtai būdinga augalų, grybų rūšių ir bendrijų įvairovė;
2) ribojamas sunkiai atsikuriančių bei didelę paklausą turinčių laukinės augalijos išteklių naudojimas;
3) išsaugomi pakankami laukinės augalijos rūšių populiacijos dydžiai;
4) atkuriamos pažeistos laukinės augalijos augavietės;
5) mažinamas laukinės augalijos daromas neigiamas poveikis atliekant žemės, miškų ūkio darbus bei vykdant kitokią ūkinę veiklą.

Laukinės augalijos apsaugai užtikrinti numatomos šios priemonės:

- saugomų teritorijų steigimas Saugomų teritorijų įstatymo nustatyta tvarka;
- laukinės augalijos plotų išsaugojimas kitose teritorijose;
- sutarčių su žemės savininkais ir naudotojais sudarymas dėl tam tikrų laukinių augalų ir jų bendrijų išsaugojimo ar pažeistų laukinės augalijos augaviečių atkūrimo;
- laukinės augalijos išteklių naudojimo ribojimas;
- laukinės augalijos augaviečių apsauga organizuojant ir vykdant jose ūkinę veiklą.

Laukinės augalijos būklei ir jos pokyčiams stebėti bei vertinti vykdoma laukinės augalijos stebėsena (monitoringas) kaip aplinkos stebėsenos (monitoringo) sudėtinė dalis.

Laukinės augalijos išteklių naudotojų teisės ir pareigos. Laukinės augalijos išteklių naudotojai turi teisę naudoti laukinės augalijos išteklius teisės aktų nustatyta tvarka. Žemės savininkai ir naudotojai privalo laikytis įstatymų ir kitų teisės aktų nustatytų laukinės augalijos naudojimo, apsaugos ir atkūrimo reikalavimų, taip pat laikytis priešgaisrinės saugos reikalavimų ir vykdyti kitas teisės aktų nustatytas pareigas. Tam tikrų laukinių augalų gausumas gali būti ribojamas siekiant išvengti jų daromos žalos žemės ūkiui, miškams ir vandens telkiniams. Aplinkos ministro įsakymu [56] patvirtintoje Laukinės augalijos išteklių naudojimo tvarkoje numatyta:

1) valstybės saugomose teritorijose ar specialios paskirties vietose (zonose) naudoti laukinės augalijos išteklius, nepažeidžiant šios tvarkos reikalavimų, leidžiama, jeigu tai neprieštarauja tų teritorijų apsaugos ir kitiems jų paskirtį bei veiklą nustatantiems teisės aktams, arba jeigu tai laikinai neuždrausta savivaldos institucijų sprendimais;
2) teisė naudoti valstybinėje miškų ūkio paskirties (miško žemėje) ir valstybinio vandenų fondo žemėje laukinės augalijos išteklius suteikiama išduodant leidimą. Leidimą naudoti laukinės augalijos išteklius, nurodant jų rinkimo vietas ir kiekį, valstybinėje žemėje išduoda žemės valdytojas, laisvos valstybinės žemės fondo žemėje – regiono aplinkos apsaugos departamentas. Tais atvejais, kai žemės valdytojas (nuomininkas) kartu yra ir laukinės augalijos naudotojas, leidimai neišrašomi;
3) privačioje žemėje laukinės augalijos išteklius naudoja žemės savininkas arba suteikia teisę kitiems naudotojams. Uogauti, grybauti, riešutauti (nekertant lazdynų), rinkti vaistažoles privačiame miške, toliau kaip 100 m nuo miško savininkų sodybų, galima be savininko sutikimo, išskyrus atvejus, kai tai daroma pramoniniu būdu;
4) ganyti gyvulius leidžiama miško žemėje esančiose aikštėse, pelkėse, inžinerinių tinklų linijose, kvartalinėse linijose, priešgaisriniuose proskiebiuose ir kitose ne miškui auginti skirtose vietose. Privačiuose miškuose gyvulius ganyti leidžiama ir kitose vietose, išskyrus plynas kirtavietes ir natūralius bei kultūrinius iki 20 metų amžiaus jaunuolynus;
5) žemės valdytojas ir savininkas privalo kontroliuoti, kaip laukinės augalijos naudotojai laikosi teisės aktuose ir leidime nurodytų reikalavimų; juos pažeidusiems asmenims leidimai panaikinami.

Laukinės augalijos išteklių apskaitos tvarką nustato Vyriausybė ar jos įgaliota institucija. Šiai institucijai juridiniai asmenys privalo teikti laukinės augalijos išteklių statistinius duomenis. Duomenys apie tam tiktų laukinių augalų ir grybų rūšių paplitimą, laukinės augalijos išteklių plotus, kiekį, kokybę ir naudojimą kaupiami Aplinkos ministerijos nustatyta tvarka. Siekiant užtikrinti, kad visi fiziniai ir juridiniai asmenys laikytųsi nustatytos laukinės augalijos naudojimo tvarkos ir augalijos naudojimo reikalavimų, vykdoma laukinės augalijos apsaugos ir naudojimo valstybinė kontrolė. Asmenys, neteisėta veika padarę žalą laukinei augalijai, privalo ją atlyginti.

Miško išteklių apsaugą ir naudojimo tvarką reglamentuoja Miškų įstatymas [18]. Ne miško žemėje esančių medžių ir krūmų naudojimo tvarką nustato Želdynų įstatymas (2007 06 28, Nr. X-1241), Aplinkos ministro įsakymai [56; 58] ir kiti teisės aktai.

Vyriausybės nutarimu patvirtintose Specialiosios žemės ir miško naudojimo sąlygose [42] prie saugotinų želdinių, augančių ne miško žemėje, priskiriami medžiai ir krūmai miestuose, miesteliuose ir kaimuose, sanitarinėse zonose, parkuose, vandens telkinių pakrančių apsaugos juostose ir zonose, greta automobilių kelių ir geležinkelių, kapinėse, sodų bendrojo naudojimo vietose, taip pat kiti želdiniai, kuriuos saugomais paskelbė savivaldybės, arba jeigu jie storesni kaip 20 cm skersmens. Šių želdinių apsaugą, tvarkymą ir priežiūra reguliuoja Aplinkos ministro įsakymu patvirtinta Saugotinų želdinių, augančių ne miško žemėje, apsaugos, priežiūros, tvarkymo ir nuostolių juos sunaikinus ar sužalojus atlyginimo tvarka [58]. Saugotinus želdinius privalo prižiūrėti žemės savininkai ir naudotojai, o juos kirsti galima tik gavus savivaldybės administracijos leidimą.

Retoms bei nykstančioms laukinių augalų ir grybų rūšims bei jų bendrijoms ir buveinėms saugoti steigiami botaniniai ir botaniniai – zoologiniai draustiniai. Jų teritorijoje draudžiama:1) įrengti naudingųjų iškasenų karjerus; 2) sausinti žemę, keisti vandens lygį; 3) apsodinti mišku natūralias pievas ir miško laukymes; 4) tręšti ir kultūrinti natūralius plotus; 5) draustiniuose esančiuose vandens telkiniuose draudžiama plaukioti motorinėmis valtimis ir žvejoti ne arčiau kaip 100 m nuo kranto.

Siekiant apsaugoti natūralią žolinę augaliją, draudžiama sausinti ir suarti užliejamas ir sausmines pievas bei ganyklas, jeigu jos buvo neariamos ne mažiau kaip 25 metus ir jei jose vyrauja natūralūs žolynai.

Už laukinės augalijos apsaugą reglamentuojančių teisės aktų pažeidimus **Administracinių teisės pažeidimų kodekse** [2] numatytos tokios sankcijos:

51–13 straipsnis: Specialiųjų žemės, miško, vandens telkinio naudojimo sąlygų pažeidimas ar nevykdymas (baudos dydis piliečiams – nuo penkių šimtų iki vieno tūkstančio litų).

78 straipsnis: Savavališkas medžių, krūmų, vejų, gėlynų žalojimas arba naikinimas miestų ir kaimų gyvenamųjų vietovių bendrojo naudojimo vietose, ruožuose išilgai automobilių kelių ir geležinkelių, vandens telkinių, pakrančių apsauginėse juostose bei vietose, saugomose pagal specialius sprendimus, – užtraukia baudą piliečiams nuo vieno šimto penkiasdešimties iki trijų šimtų litų ir pareigūnams – nuo dviejų šimtų iki penkių šimtų litų.

9. GYVŪNIJOS NAUDOJIMAS IR APSAUGA

Gyvūnija – tai ekosistemos dalis, turinti įtakos medžiagų ir energijos apytakai, dirvodarai, kraštovaizdžio formavimui, augalijos egzistavimui, žmogaus dvasiniam gyvenimui. Skiriama laukinė gyvūnija ir gyvūnai, kuriuos žmogus naudoja savo ūkinėje ar kitoje veikloje. Laisvėje gyvenantys laukiniai gyvūnai nuosavybės teise priklauso valstybei. Nelaisvėje laikyti laukiniai gyvūnai, kurie ištrūksta į laisvę ir kurių savininkas per vieną mėnesį nuo ištrūkimo į laisvę dienos šių gyvūnų nesugauna, taip pat laikomi laisvėje gyvenančiais valstybei nuosavybės teise priklausančiais laukiniais gyvūnais.

Laukinės gyvūnijos įstatyme [15] nustatytos šios pagrindinės laukinės gyvūnijos apsaugos ir jos išteklių reglamentavimo tvarkos nuostatos:

1. Teisę naudoti laukinės gyvūnijos išteklius turi Lietuvos Respublikos piliečiai ir juridiniai asmenys, užsienio piliečiai bei asmenys be pilietybės.
2. Laukinės gyvūnijos naudojimą reglamentuojančios institucijos – Vyriausybė, Aplinkos ministerija, Valstybinė maisto ir veterinarijos tarnyba, savivaldybės. Pagal nustatytą kompetenciją jos steigia saugomas teritorijas, rengia ir įgyvendina laukinės gyvūnijos išteklių naudojimo programas, nustato šių išteklių naudojimo taisykles ir kt.
3. Visi asmenys, planuojantys ūkinę veiklą ar ja besiverčiantys, privalo užtikrinti, kad dėl jų veiklos nebus neigiamo poveikio laukinei gyvūnijai arba jis bus minimalus.
4. Laukinės gyvūnijos išteklių naudotojai privalo:
   1) laikytis teisės aktuose nustatytų laukinės gyvūnijos apsaugos ir jos išteklių naudojimo reikalavimų;
   2) įgyvendinti privalomas laukinės gyvūnijos apsaugos ir jos išteklių atkūrimo priemones, nurodytas leidime naudoti laisvėje gyvenančios laukinės gyvūnijos išteklius;
   3) įstatymų nustatyta tvarka ir atvejais atlyginti žemės, miško, vandens telkinių savininkams, valdytojams ir naudotojams žalą, atsiradusią dėl laukinės gyvūnijos išteklių naudojimo.
5. Laukinės gyvūnijos ir jos išteklių apskaitai bei racionaliam naudojimui užtikrinti Aplinkos ministerija organizuoja duomenų apie laukinę gyvūniją kaupimą ir laukinės gyvūnijos duomenų bazės tvarkymą.
6. Laukinės gyvūnijos apsaugos ir jos išteklių naudojimo valstybinę kontrolę atlieka Aplinkos ministerija, Valstybinė maisto ir veterinarijos tarnyba, Muitinės departamentas prie Finansų ministerijos ir kitos Vyriausybės įgaliotos institucijos.

Pagrindinės laukinės gyvūnijos išteklių naudojimo rūšys yra žvejojimas ir medžiojimas.

Žvejojimą reglamentuoja Žuvininkystės įstatymas [27] ir Mėgėjiškos žūklės įstatymas [17] bei įstatymų lydimieji teisės aktai (žr. 3.3 poskyrį).

Medžiojimą reglamentuoja Medžioklės įstatymas [16], Aplinkos ministerijos tvirtinamos Medžioklės Lietuvos Respublikos teritorijoje taisyklės [55] bei kiti teisės aktai.

Medžiojimas – tai laukinės gyvūnijos išteklių naudojimo rūšis, kai siekiama panaudoti laisvėje gyvenančių medžiojamųjų gyvūnų išteklius, šiuos gyvūnus sekant, tykojant, persekiojant, šaudant arba gaudant. Medžiojamieji gyvūnai – tai laukiniai gyvūnai, kurie yra medžiojami dėl savo vertės ir atsižvelgiant į šalies medžioklės tradicijas (stambioji

medžiojamoji fauna ir smulkioji medžiojamoji fauna). Medžioklė – medžiojamųjų gyvūnų apsauga ir racionalus naudojimas, vadovaujantis Medžioklės įstatymu, kitais medžioklę reglamentuojančiais teisės aktais, bei atsižvelgiant į ekologines medžioklės plotų sąlygas, etikos normas ir šalies kultūros tradicijas.

Medžioklės plotai – tai žemės, miškų ir vandens telkinių plotai, kuriuose gali būti medžiojama Medžioklės įstatymo nustatyta tvarka. Medžioklės plotų naudojimas – medžiojimas ir su juo susijusi veikla medžioklės plotuose, taikant biotechnines priemones, statant ir eksploatuojant medžioklės įrenginius, įgyvendinant medžiojamųjų gyvūnų daromos žalos prevencijos priemones, vykdant medžiojamųjų gyvūnų apsaugą nuo neteisėto naudojimo. Medžioklės plotų naudotojas – fizinis ar juridinis asmuo, galintis būti laukinės gyvūnijos išteklių naudotoju pagal Laukinės gyvūnijos įstatymą ir nustatyta tvarka įgijęs teisę naudoti medžiojamųjų gyvūnų išteklius medžioklės plotų vienete. Medžioklės plotų vienetas – vientisa medžioklės plotų teritorija, kuri sudaryta vadovaujantis medžioklėtvarkos principais, kurioje planuojamas ir organizuojamas medžiojamųjų gyvūnų išteklių naudojimas.

Teisę naudoti laisvėje esančių medžiojamųjų gyvūnų išteklius suteikia Aplinkos ministerijos regionų aplinkos apsaugos departamentai išduodami leidimą naudoti medžiojamųjų gyvūnų išteklius medžioklės plotų vienete.

Privačios žemės sklypo savininkas turi teisę uždrausti medžioti jam priklausančioje žemėje medžioklės ploto vieneto sudarymo ar jo ribų pakeitimo metu, taip pat bet kuriuo metu vėliau. Raštišką sprendimą dėl medžiojimo jam priklausančioje žemėje uždraudimo arba tokio draudimo panaikinimo, kartu su žemės sklypo nuosavybės teisę patvirtinančio dokumento bei žemės sklypo plano kopijomis žemės savininkas turi pateikti atitinkamos savivaldybės komisijai, sudarančiai medžioklės ploto vienetus ir keičiančiai jų ribas.

Medžioti draudžiama:

1) kapinėse, urbanizuotose teritorijose, valstybiniuose rezervatuose, rezervatuose, esančiuose valstybiniuose parkuose ir biosferos rezervatuose, rezervatinėse apyrubėse ir kitose teritorijose, kuriose šią veiklą draudžia įstatymai ir kiti teisės aktai;
2) žemės sklypuose, esančiuose medžioklės plotuose, jeigu jų savininkai uždraudė medžioti juose Medžioklės įstatymo nustatyta tvarka;
3) kitose teritorijose, kuriose atsižvelgiant į vietos sąlygas negali būti medžiojama ir kurias nustato institucijos, sudarančios medžioklės plotų vienetus.

Medžioklės plotų vienetai sudaromi ir jų ribos keičiamos vadovaujantis medžioklėtvarkos principais, užtikrinant racionalų medžiojamųjų gyvūnų populiacijų valdymą, tinkamą medžiojamųjų gyvūnų apsaugą ir tvarkingą bei saugų medžiojimą, taip pat kad būtų išvengta didesnės medžiojamųjų gyvūnų daromos žalos žmogaus ūkinės veiklos objektams. Medžioklės plotų vienetas turi apimti ne mažiau kaip 1000 ha vientisą medžioklės plotą, išskyrus atvejus, kai mažesni medžioklės plotų vienetai sudaromi Aplinkos ministerijos siūlymu mokslo ir mokymo tikslams arba kai tokie vienetai sudaromi Žemės ūkio ministerijos siūlymu žuvininkystės tvenkinių teritorijose.

Medžioklės plotų vienetų sudarymo ir jų ribų pakeitimo projektus kiekvienoje savivaldybėje rengia šios savivaldybės mero sudaryta komisija. Projektą tvirtina apskrities viršininkas. Neatsiejamos tvirtinamo medžioklės plotų vieneto sudarymo arba jo ribų

pakeitimo projekto dalys yra medžioklės plotų vieneto planas su pažymėtomis teritorijomis, kuriose leidžiama medžioti ir kuriose medžioklė yra uždrausta.

Ne rečiau kaip kas 10 metų turi būti parengiami visų sudarytų medžioklės plotų vienetų medžioklėtvarkos projektai.

Medžioklės plotų naudotojai turi teisę:

1) leidime naudoti medžiojamųjų gyvūnų išteklius medžioklės plotų vienete nurodytomis sąlygomis medžioti ir kitomis Laukinės gyvūnijos įstatyme nustatytomis laukinės gyvūnijos naudojimo rūšimis naudoti medžiojamųjų gyvūnų išteklius;
2) saugoti medžiojamųjų gyvūnų išteklius, gausinti juos, gerinti medžiojamųjų gyvūnų gyvenamosios aplinkos sąlygas;
3) susitarę su žemės sklypų savininkais ir valdytojais, vykdyti jų žemėje biotechnines priemones, statyti ir eksploatuoti medžioklės įrenginius, įrengti aptvarus medžiojamiems gyvūnams laikyti.

Medžioklės plotų naudotojai privalo:

1) racionaliai naudoti medžiojamųjų gyvūnų išteklius, globoti medžiojamuosius gyvūnus ir saugoti medžiojamųjų gyvūnų išteklius nuo neteisėto naudojimo;
2) naudodami medžiojamųjų gyvūnų išteklius, laikytis Medžioklės įstatymo bei kitų teisės aktų, reglamentuojančių medžiojimą ir medžioklę, reikalavimų, taip pat leidime naudoti medžiojamųjų gyvūnų išteklius medžioklės plotų vienete nustatytų sąlygų;
3) gauti žemės sklypo savininko sutikimą ar valdytojo leidimą arba sudaryti su juo atitinkamą sutartį dėl biotechninių priemonių taikymo ir stacionarių įrenginių statymo bei eksploatavimo jo žemėje;
4) Medžioklės Lietuvos Respublikos teritorijoje taisyklių nustatyta tvarka vykdyti medžiojamųjų gyvūnų išteklių tyrimo darbus;
5) Aplinkos ministerijos nustatyta tvarka teikti medžiojamųjų gyvūnų išteklių panaudojimo ataskaitas;
6) Mokesčių už valstybinius gamtos išteklius įstatymo ir kitų teisės aktų nustatyta tvarka mokėti mokesčius už medžiojamųjų gyvūnų išteklių naudojimą;
7) užtikrinti privačios žemės sklypo savininko teisę medžioti. Privačios žemės sklypo savininkas, turintis medžiotojo bilietą, turi teisę, susitaręs su medžioklės plotų naudotojais, kartu su medžioklės plotų naudotojais medžioti visuose medžioklės plotų vienetuose, į kuriuos patenka jam nuosavybės teise priklausantis žemės sklypas.

Laisvėje gyvenančių medžiojamųjų gyvūnų padarytą žalą žemės, miško ir vandens telkinių sklypų savininkams, valdytojams ir naudotojams atlygina medžioklės plotų naudotojai arba valstybės vardu kitos institucijos, jeigu neįrodoma, kad žala atsirado dėl nenugalimos jėgos, nukentėjusio asmens tyčios ir kitų Civilinio kodekso 6.253 straipsnyje nurodytų veiksmų.

Laisvėje gyvenančių medžiojamųjų gyvūnų padarytą žalą pagal Aplinkos ir Žemės ūkio ministerijų parengtą metodiką apskaičiuoja atitinkamos savivaldybės mero sudaryta nuostolių skaičiavimo komisija.

Laisvėje gyvenančių medžiojamųjų gyvūnų padarytą žalą žemės, miško ir vandens telkinių sklypų, kuriuose nėra uždrausta medžioti, savininkams, valdytojams ir naudotojams dėl žemės ūkio pasėlių, miško ir hidrotechnikos įrenginių pažeidimo atlygina medžioklės plotų naudotojas, kai žalos žemės ūkio pasėliams ar hidrotechnikos įrenginiams padaro kanopiniai žvėrys ar bebrai, jeigu juos medžioti nėra uždrausta ištisus metus, bei kitais teisės aktų nustatytais atvejais.

Lėšos už laisvėje gyvenančių medžiojamųjų gyvūnų padarytą žalą turi būti sumokėtos per vieną mėnesį nuo žalos dydžio apskaičiavimo dienos. Šalis, nesutinkanti su apskaičiuotu žalos dydžiu, turi teisę Administracinių bylų teisenos įstatymo nustatyta tvarka nuostolių skaičiavimo komisijos sprendimą apskųsti teismui.

Medžiojamųjų gyvūnų padaryta žala neatlyginama, jeigu ji padaryta žemės sklypuose, kuriuose jų savininkas nustatyta tvarka uždraudė medžioti.

Medžiojamųjų gyvūnų padaryta žala žemės sklypų savininkams, valdytojams ir naudotojams, kurių žemės ūkio pasėliams buvo padaryta žalos, atlyginama, jeigu žemės ūkio pasėlių savininkas augina pasėlius pagal agrotechninius reikalavimus ir taiko pasėlių apsaugojimo nuo medžiojamųjų gyvūnų daromos žalos priemones, patvirtintas Medžiojamųjų gyvūnų padarytos žalos žemės ūkio pasėliams ir miškui apskaičiavimo metodikoje.

Už gamtos išteklius – medžiojamuosius gyvūnus medžioklės plotų naudotojai moka metinį mokestį, kuris apskaičiuojamas nuo medžioklės ploto.

Administracinių teisės pažeidimų kodekso ir Baudžiamojo kodekso straipsniai, numatantys sankcijas už medžioklės ir žvejybos taisyklių pažeidimus, nurodyti 7 skyriuje.

Naminių ir kitų gyvūnų auginimo ir laikymo sąlygos reglamentuotos **Gyvūnų globos, laikymo ir naudojimo įstatyme** [12] bei kituose įstatymuose, suderinančiuose Lietuvos Respublikos teisės aktus su Europos konvencijomis. Juose nustatyta, kad gyvūnai turi būti auginami ir laikomi tokiomis sąlygomis, kurios nėra kenksmingos gyvūnui. Laukinius gyvūnus galima gaudyti, laikyti ir jaukinti tik gavus Aplinkos ministerijos leidimą ir laikantis jos nustatytos tvarkos. Gyvūno savininkas privalo nuolat rūpintis gyvūno sveikata, šėrimu, taip pat gyvūno laikymo ir eksploatavimo įrengimais. Kiekvienas gyvūnas turi būti laikomas, šeriamas ir prižiūrimas gyvūno rūšį, amžių, fiziologiją ir elgseną atitinkančiomis sąlygomis. Savivaldybės turi tvirtinti gyvūnų laikymo gyvenamosiose vietovėse taisykles ir prižiūrėti, kaip jos įgyvendinamos. Gyvūnai turi būti vežami laikantis vežimo taisyklių ir tik specialiai paruoštu transportu, kad nebūtų žalojami ir nepatirtų streso. Ūkinės paskirties gyvūnų laikymas, šėrimas, girdymas ir skerdimas reglamentuojamas Vyriausybės įgaliotos institucijos patvirtintomis taisyklėmis. Pagal Žemės ūkio ministro įsakymu patvirtintas Geros ūkininkavimo praktikos taisykles [75] nustatyti šie pagrindiniai gyvulių laikymo gerovės reikalavimai:

1) patalpose turi būti tinkamas apšvietimas, kad gyvūnus bet kuriuo metu būtų galima kruopščiai apžiūrėti;
2) gyvūno judėjimo laisvė, atsižvelgiant į jo rūšį, neturi būti varžoma, ji turi atitikti fiziologines ir etologines reikmes;
3) gyvūnai turi būti šeriami jų amžių ir rūšį atitinkančiais pašarais bei turi gauti pakankamai vandens. Pašarų ir vandens kiekis turi patenkinti gyvūnų mitybos reikmes.

Asmenys, kurių nuosavoje arba naudojamoje žemėje yra saugomų gyvūnų (lengvai pažeidžiamų, nykstančių ir kt.) ir jų bendrijų, privalo laikytis šių reikalavimų:

1) užtikrinti palankias saugomų rūšių ir bendrijų gyvavimo sąlygas;
2) garantuoti saugomų rūšių ir bendrijų apsaugą, jų radaviečių ir augaviečių tinkamą priežiūrą;
3) užtikrinti, kad saugomas objektas būtų prieinamas naudoti mokslinio tyrimo, švietimo ir kitiems su šio objekto tyrimu bei apsauga susijusiems tikslams;

4) vykdyti kitus įstatymų reikalavimus.

10. ŪKINĖS VEIKLOS POVEIKIS APLINKAI IR JO VERTINIMAS

Aplinkos apsaugos teisės normas derinant su Europos Sąjungos direktyvomis parengtas Planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo įstatymas [20; 79]. Tais atvejais, kai pagal šį įstatymą turi būti atliktas **planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimas** ir toks vertinimas nėra atliktas, šis vertinimas atliekamas specialiojo ar detaliojo plano rengimo metu. Šis įstatymas nurodo, kad planuojama ūkinė veikla – tai naujų statinių statyba, esamų statinių rekonstravimas, žemės gelmių ir kitų gamtos išteklių naudojimas, žemėtvarkos, miškotvarkos bei vandentvarkos projektuose numatoma ūkinė veikla ir kt. Pasekmės ar poveikis aplinkai – tokios pasekmės ar poveikis (fizinis, cheminis ir kt.) aplinkai, dėl kurių įvyksta ar gali įvykti reikšmingi ekosistemos ar jos elementų natūralių funkcijų pokyčiai. Planuojamos ūkinės veiklos pasekmės ir galimas jos poveikis aplinkai turi būti vertinami, jeigu planuojama ūkinė veikla dėl savo pobūdžio, masto ar numatomos veiklos ypatumų gali daryti reikšmingą poveikį aplinkai. Tam atliekamas Strateginis pasekmių aplinkai vertinimas (toliau – SPAV).

Visais atvejais privalo būti vertinama veikla, kurios apimtys nurodytos Planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo įstatyme, iš jos **veikla, susijusi su žemės ūkiu ir žemės naudojimu**, yra tokia:

1) kiaulininkystė, kai numatoma auginti daugiau kaip 900 paršavedžių arba 3000 kitų kiaulių;
2) vištų auginimas, kai numatoma auginti daugiau kaip 85 tūkst. broilerių arba 60 tūkst. vištų;
3) stambesnių kaip 5 mln. m^3 vandens tūrio tvenkinių įrengimas;
4) durpių gavyba didesniam kaip 150 ha plote;
5) kitų naudingųjų iškasenų kasyba didesniame kaip 25 ha plote;
6) magistralinių ar krašto automobilių kelių tiesimas;
7) pagrindinių viešojo naudojimo geležinkelių tiesimas;
8) dujų, naftos ar cheminių medžiagų tiekimo vamzdynų, ilgesnių kaip 40 km, tiesimas;
9) antžeminių elektros perdavimo linijų tiesimas (kai įtampa – 110 kV ar aukštesnė, o linijos ilgis – 15 ir daugiau kilometrų);
10) miestų, miestelių ar kaimų nuotekų valymo įrenginių įrengimas (kai įrenginiai gali išvalyti 50 tūkst. ir daugiau gyventojų ekvivalentą atitinkantį teršalų kiekį).

Be to, numatyta, jog poveikio aplinkai vertinimas turi būti atliekamas ir kitais atvejais, jeigu atranką atliekanti institucija – Aplinkos ministerija, šios ministerijos regionų aplinkos apsaugos departamentai ar Aplinkos apsaugos agentūra priima išvadą, jog poveikio aplinkai vertinimas yra privalomas. Atrankos išvada priimama įvertinus ūkinės veiklos organizatoriaus (užsakovo) pateiktą informaciją, poveikio aplinkai vertinimo subjektų išvadas ir visuomenės pasiūlymus, taip pat atsižvelgusi į:

1) vietovės, kurią planuojama ūkinė veikla gali paveikti, jautrumą aplinkosaugos požiūriu, ekosistemos savybes, kraštovaizdį, žemėnaudos pobūdį, vietovės infrastruktūrą, gamybos objektų sutelkimą, santykinį gamtinių išteklių kiekį, kokybę ir regeneracijos galimybes, natūralios aplinkos atsparumą, saugomas teritorijas ir vertingas istoriniu, kultūriniu arba archeologiniu aspektu teritorijas;

2) galimą planuojamos ūkinės veiklos poveikį aplinkai.

Atranka vykdoma tik esant tam tikroms planuojamos ūkinės veiklos apimtims. Iš jų su žemės ūkiu ir žemės naudojimu susijusi veikla:

1) kiaulininkystė, kai numatoma auginti 200-900 paršavedžių arba 700 – 3000 kitų kiaulių;
2) gyvulininkystė, kai numatoma auginti daugiau kaip 200 kitų naminių gyvulių;
3) vištų auginimas, kai numatoma auginti 10 – 85 tūkst. broilerių arba 10-60 tūkst. vištų;
4) žuvų auginimas tvenkiniuose, kurių plotas didesnis kaip 5 ha;
5) vandentvarkos įrenginių žemės ūkio reikmėms, įskaitant sausinimo ir drėkinimo sistemas, įrengimas didesniame kaip 5 ha plote;
6) nesukultūrintų žemės plotų, didesnių kaip 0,5 ha, panaudojimas intensyvaus žemės ūkio reikmėms;
7) žemės konsolidacijos projektų, numatančių kaimų žemėvaldos pakeitimus, įgyvendinimas;
8) miško įveisimas ar miško iškirtimas siekiant pakeisti žemės naudojimo paskirtį (kai plotas – daugiau kaip 1 ha miestuose ir daugiau kaip 10 ha kaimo vietovėse);
9) urbanistinių objektų įskaitant prekybos centrus ir mašinų stovėjimo aikšteles, taip pat poilsio namų ar viešbučių kompleksų už miestų ribų statyba, kai užimamas didesnis kaip 0,5 ha plotas.

Poveikio aplinkai vertinimo subjektai – tai sveikatos apsaugos, priešgaisrinės apsaugos, kultūros vertybių apsaugos ir vietos savivaldos institucijos bei apskrities viršininko administracija.

Užsakovui pateikus reikiamą informaciją atsakingajai institucijai – Aplinkos ministerijos struktūriniam padaliniui (pagal kompetenciją), ši institucija per 20 darbo dienų pateikia užsakovui ir poveikio aplinkai vertinimo subjektams atrankos išvadą, ar privalomas poveikio aplinkai vertinimas. Jeigu vertinimas privalomas, užsakovas parengia planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo programą ir ją pateikia poveikio aplinkai vertinimo subjektams. Gavus iš šių subjektų išvadas, taip pat visuomenės pasiūlymus, programa pateikiama atsakingajai institucijai, kuri per 10 darbo dienų turi ją išnagrinėti ir patvirtinti arba pateikti pastabas bei pasiūlymus.

Visuomenės pasiūlymai dėl planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai gaunami:

1) kai planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimas atliekamas kartu su specialiojo ar detaliojo teritorijų planavimo dokumento rengimu – svarstant su visuomene šį teritorijų planavimo dokumentą;
2) kai planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimas atliekamas atskirai – pagal Aplinkos ministro įsakymu (2000 07 10, Nr. 277) patvirtintą Visuomenės informavimo ir dalyvavimo planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo procese tvarką.

Vadovaujantis šia tvarka, planuojamos ūkinės veiklos organizatorius (užsakovas) visuomenės susitelkimo vietose (pvz., savivaldybės skelbimų lentoje), spaudoje ar kitu būdu praneša visuomenei apie tai, kokia privaloma vertinti planuojama ūkinė veikla bus vykdoma, kur galima susipažinti su informacija apie šią veiklą ir kam teikti motyvuotus pasiūlymus planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai klausimais. Nustatytas 10 darbo dienų terminas

pateikti pasiūlymus, kurie registruojami. Po to užsakovas, parengęs Planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo ataskaitą, paskelbia visuomenės informavimo priemonėse apie rengiamą susitikimą su visuomene, kurio metu jo dalyviai supažindinami su šia ataskaita ir įvertinami iki susirinkimo pradžios raštu gauti visuomenės pasiūlymai. Atsižvelgdamas į gautus, taip pat susirinkimo metu pateiktus ir įregistruotus pasiūlymus, užsakovas turi patikslinti ataskaitą ir ją pateikti planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo subjektams. Visi visuomenės pasiūlymai turi būti argumentuotai įvertinti.

Aplinkos ministerija ar kita atsakingoji institucija, gavusi ataskaitą, vertinimo subjektų išvadas bei argumentuotą visuomenės pasiūlymų įvertinimą, per 25 darbo dienas turi priimti sprendimą, ar planuojama ūkinė veikla, įvertinus jos pobūdį ir poveikį aplinkai, leistina pasirinktoje vietoje. Gavęs šį sprendimą, užsakovas visuomenei paskelbia apie tai trumpą informaciją visuomenės informavimo priemonėse.

Jei privalomas planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimas atliekamas rengiant teritorijų planavimo dokumentą, visi reikiami poveikio aplinkai vertinimo dokumentai parengiami ir skelbiami viešai teritorijų planavimo dokumento svarstymo su visuomene metu.

SPAV atlikti nereikia, kai rengiami: 1) teritorijų planavimo dokumentai, kurių sprendiniuose numatomas tik vienas ūkinės veiklos objektas; 2) detalieji planai, jeigu jie svarstomi, derinami ir tvirtinami supaprastinta tvarka; 3) planai ir programos, kurie skirti teritorijos gamtosauginio tvarkymo klausimams spręsti, tačiau nenustato ūkinės veiklos projektų, kuriuos reikės derinti su atsakinga už aplinkos apsaugą institucija, plėtros pagrindų.

11. APLINKOS APSAUGOS STEBĖSENA (MONITORINGAS)

Siekiant stebėti, kaip naudojami gamtos ištekliai ir kaip kinta jų būklė, vykdomas aplinkos monitoringas. Jo tvarką reglamentuoja Aplinkos monitoringo įstatymas [6] ir Vyriausybės nutarimu patvirtinta Valstybinė Aplinkos monitoringo 2005 – 2010 metų programa [53].

Aplinkos monitoringas – tai sistemingas gamtinės aplinkos bei jos elementų būklės kitimo ir antropogeninio poveikio stebėjimas, vertinimas ir prognozė. Vykdant aplinkos monitoringą, stebima, vertinama ir prognozuojama:

1) aplinkos oro, vandens, žemės gelmių, dirvožemio, gyvosios gamtos būklė;
2) natūralių ir antropogeniškai veikiamų gamtinių sistemų (gamtinių buveinių, ekosistemų) būklė;
3) fizikinis, radiacinis, cheminis, biologinis ir kitoks antropogeninis poveikis bei jo įtaka gamtinei aplinkai;
4) gamtinėje aplinkoje vykstančių globalinių procesų kaita ir tendencijos (rūgštieji krituliai, ozono sluoksnio kitimas, šiltnamio efektas ir kt.).

Aplinkos monitoringo sistemą sudaro valstybinis, savivaldybių ir ūkio subjektų aplinkos monitoringas.

Valstybinis aplinkos monitoringas yra vykdomas siekiant gauti informaciją, leidžiančią integruotai vertinti gamtinius procesus ir antropogeninį poveikį gamtinei aplinkai bei gamtinės aplinkos kokybę Lietuvos Respublikos teritorijoje, prognozuoti ir valdyti gamtinės aplinkos būklę ir ūkinės veiklos įtaką jai tiek nacionaliniu, tiek tarptautiniu mastu. Valstybinį aplinkos monitoringą organizuoja Aplinkos ministerija, vykdo Aplinkos ministerija ar jos įgaliotos institucijos, Žemės ūkio ministerija ar jos įgaliotos institucijos, Valstybinė maisto ir veterinarijos tarnyba, kitos valstybės institucijos. Jis vykdomas pagal Valstybinę aplinkos monitoringo programą.

Valstybinės aplinkos monitoringo programos pagrindiniai tikslai:

1. Aplinkos oro būklės stebėjimo srityje:
   1) gauti duomenis, kurie leistų pagrįstai mažinti į atmosferą išmetamų teršalų ir šiltnamio dujų kiekį, pasaulio klimato kaitos, rūgštėjimo ir eutrofikacijos procesų bei ozono sluoksnį ardančių medžiagų neigiamą poveikį žmonių sveikatai ir ekosistemoms, prognozuoti oro kokybę;
   2) gauti duomenis, kurie leistų analizuoti, vertinti ir prognozuoti aplinkos oro kokybę Lietuvos teritorijoje atsižvelgiant į tolimąją ir artimąją radionuklidų pernašą.
2. Vandens būklės stebėjimo srityje:
   1) įvertinti taikomų priemonių taršai mažinti efektyvumą ir gauti duomenis, kurių pagrindu priimti sprendimai sudarytų sąlygas pasiekti gerą požeminių vandens telkinių būklę, mažinti taršą atviroje jūroje ir pasiekti gerą pakrantės, tarpinių vandenų, upių, ežerų, tvenkinių ir su šiais vandens telkiniais susijusių ekosistemų gerą ekologinę būklę;
   2) skatinti vandens, kaip vieno iš svarbiausių ribotų išteklių, racionalų naudojimą ir sudaryti sąlygas efektyviai mažinti teršalų patektį į vandens telkinius iš stacionarių taršos šaltinių.
3. Dirvožemio būklės stebėjimo srityje:

1) gauti duomenis, kurie įgalintų siekti geresnės dirvožemio kokybės stabdant ar ribojant dirvožemio vertingųjų savybių praradimą lemiančius natūralius ar antropogeninius procesus: eroziją, organinės medžiagos mažėjimą ir dirvožemio rūgštėjimą;
2) gauti duomenis, kurie leistų veiksmingai reguliuoti teršalų emisijų kiekį, teritorijos užstatymo mastą ir spartą.

4. Gyvosios gamtos būklės stebėjimo srityje:
1) gauti duomenis, kurie leistų nustatyti pagrindines biologinės įvairovės kitimo tendencijas ir pagrįsti priemones, skirtas šiai įvairovei išsaugoti ir naudoti pagal darnaus vystymosi principus, taip sudarant sąlygas sustabdyti biologinės įvairovės nykimą;
2) gauti duomenis, būtinus siekiant išsaugoti ir racionaliau naudoti vertingiausius gyvosios gamtos išteklius;
3) gauti duomenis, būtinus probleminių laukinių gyvūnų ir augalų rūšių populiacijų veiksmingai ir pagrįstai kontrolei užtikrinti.

5. Ekosistemų būklės stebėjimo srityje:
1) gauti duomenis, kurie leistų kompleksiškai vertinti tarptautinių tolimųjų oro teršalų pernašų poveikį ekosistemoms ir teikti informaciją apie gamtinės aplinkos pokyčių priežastis;
2) identifikuoti vandenų taršą ir jos mastą iš atskirų žemės ūkio veiklos blokų, gauti duomenis, leidžiančius numatyti šios taršos mažinimo priemones ir įvertinti jų veiksmingumą.

6. Kraštovaizdžio būklės stebėjimo srityje:
1) gauti duomenis, kurie leistų gerinti bendrą kraštovaizdžio struktūrą, parinkti ir pagrįsti veiksmingas priemones žemėvaldos ir žemėnaudos smulkėjimo tendencijoms sustabdyti;
2) gauti duomenis, kurie leistų sustabdyti pajūrio paplūdimių ir kopų nykimą, krantų abraziją parinkus tinkamas hidrotechnines, kopagūbrio auginimo, apželdinimo ir kitas priemones;
3) gauti duomenis, kurie leistų parinkti tinkamas priemones, stabdančias gamtinio kraštovaizdžio nykimą gamtinio karkaso ir saugomose teritorijose;
4) gauti duomenis, kurie leistų įvertinti karstinio kraštovaizdžio stabilumą ir pokyčių mastą, karstinių procesų intensyvumo kaitą ir įtaką kraštovaizdžio pokyčiams, vietos gyventojų gerovei, numatyti aplinkosaugos priemones.

Savivaldybių aplinkos monitoringas vykdomas pagal savivaldybės aplinkos monitoringo programą, kurią rengia savivaldybės vykdomoji institucija. Jį vykdančios savivaldybės institucijos turi analizuoti, vertinti ir prognozuoti gamtinės aplinkos pokyčius ir galimas pasekmes, teikti apie tai informaciją visuomenei ir valstybės institucijoms.

Ūkio subjektų aplinkos monitoringas vykdomas pagal jų pačių parengtas monitoringo programas. Šio monitoringo tikslas – nustatyti ūkio subjektų taršos šaltinių išmetamų teršalų kiekį ir ūkinės veiklos poveikį gamtinei aplinkai bei užtikrinti jų sukeliamos taršos ar kito neigiamo poveikio mažinimą.

LITERATŪRA

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija: Priimta Lietuvos Respublikos piliečių 1992 m. spalio 25 d. referendume. – http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija.htm.
2. Administracinių teisės pažeidimų kodeksas – 2004 07 08, Nr. IX – 2335 // Valstybės žinios, 2004, Nr. 115 – 4275.
3. Aplinkos apsaugos įstatymas – 2004 04 13, Nr. I – 2223 // Valstybės žinios, 1992, Nr. 5 – 75; 2004, Nr. 60 – 2121.
4. Aplinkos oro apsaugos įstatymas – 1999 11 04, Nr. VIII – 1392 // Valstybės žinios, 1999, Nr. 98 – 2813.
5. Aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės įstatymas – 2002 07 01, Nr. IX – 1005 // Valstybės žinios, 2002, Nr. 72 - 3017; 2004, Nr. 50 - 1636.
6. Aplinkos monitoringo įstatymas – 2006 05 04, Nr. X - 595 // Valstybės žinios, 2006, Nr. 57 – 2025.
7. Apskrities valdymo įstatymas – 1994 12 15, Nr. I – 707 // Valstybės žinios, 1994, Nr. 101 – 2015.
8. Augalų apsaugos įstatymas – 2003 10 14, Nr. IX – 1761 // Valstybės žinios, 1995, Nr. 90 – 2013; 2003, Nr. 102 – 4583.
9. Baudžiamasis kodeksas – 2000 09 26, Nr. VIII – 1968 // Valstybės žinios, 2000, Nr. 89 – 2741; 2003, Nr. 38 – 1733.
10. Geriamojo vandens įstatymas – 2001 07 10, Nr. IX – 433 // Valstybės žinios, 2001, Nr. 64 – 2327.
11. Geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo įstatymas – 2006 07 13, Nr. X – 764 // Valstybės žinios, 2006, Nr. 82 – 3260. 4.
12. Gyvūnų globos, laikymo ir naudojimo įstatymas – 1997 11 06, Nr. IX – 2157 (2004 01 27, Nr. IX – 2157) // Valstybės žinios, 1997, Nr. 108 – 2728; 2004, Nr. 25 – 753.
13. Įstatymas dėl Europos konvencijų gyvūnų apsaugos klausimais ratifikavimo – 2003 12 18, Nr. IX – 1923 // Valstybės žinios, 2004, Nr. 40 – 1289.
14. Laukinės augalijos įstatymas – 1999 06 15, Nr. VIII – 1226 (2004 02 17, Nr. VIII – 1226) // Valstybės žinios, 1999, Nr. 60 – 1944; 2004, Nr. 32 – 1012.
15. Laukinės gyvūnijos įstatymas – 2001 12 11, Nr. IX - 638 // Valstybės žinios, 1997, Nr. 108 – 2726; 2001, Nr. 110 – 3988.
16. Medžioklės įstatymas – 2003 06 10, Nr. IX – 966 // Valstybės žinios, 2002, Nr. 65 – 2634; 2003, Nr. 61 – 2765.
17. Mėgėjiškos žūklės įstatymas – 2004 07 15, Nr. IX – 2389 // Valstybės žinios, 2004, Nr. 118 – 4395.
18. Miškų įstatymas – 2001 04 10, Nr. IX – 240 // Valstybės žinios, 1994, Nr. 96 – 1872; 2001, Nr. 35 – 1161.
19. Mokesčių už valstybinius gamtos išteklius įstatymas – 2006 05 25, Nr. X – 616 // Valstybės žinios, 1991, Nr.11–274; 2006, Nr. 65 – 2382.
20. Planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo įstatymas – 2005 06 21, Nr. X - 258 // Valstybės žinios, 1996, Nr. 82 – 1965; 2000, Nr. 39 – 1092; 2005, Nr. 84 – 3105;

21. Saugomų gyvūnų, augalų, grybų rūšių ir bendrijų įstatymas – 1997 11 06, Nr. VIII – 499 (2001 12 11, Nr. IX – 637) // Valstybės žinios, 1997, Nr. 108 – 2727; 2001, Nr. 110 – 3987;
22. Saugomų teritorijų įstatymas – 2001 12 04, Nr. IX – 628 // Valstybės žinios, 1993, Nr. 63 – 1188; 2001, Nr. 108 – 3902.
23. Turizmo įstatymas – 1998 03 19, Nr. VIII – 667 (2002 12 03, Nr. IX – 1211) // Valstybės žinios, 1998, Nr. 32 – 852; 2003, Nr. 114 – 5119.
24. Vandens įstatymas – 2003 03 25, Nr. IX – 1388 // Valstybės žinios, 1997, Nr. 104–2615; 2003, Nr. 36–1544.
25. Žemės gelmių įstatymas – 2001 04 10, Nr. IX – 243 // Valstybės žinios, 1995, Nr.63 – 1582; 2001, Nr. 35 – 1164.
26. Žemės įstatymas – 2004 01 27, Nr. IX – 1983 // Valstybės žinios, 1994, Nr. 34 – 620; 2004, Nr. 28 – 868.
27. Žuvininkystės įstatymas – 2000 06 27, Nr. VIII – 1756 // Valstybės žinios, 2001, Nr.56 –1648; 2004, Nr.73-2527.
28. Europos laukinės gamtos ir gamtinės aplinkos apsaugos konvencija // Valstybės žinios, 1996, Nr. 91 – 2126.
29. Konvencija „Dėl Baltijos jūros baseino jūrinės aplinkos apsaugos“ // Valstybės žinios, 1997, Nr. 21 – 499.
30. Tarptautinė augalų apsaugos konvencija // Valstybės žinios, 1999, Nr. 107 – 3102.
31. Migruojančių laukinių gyvūnų rūšių išsaugojimo konvencija // Valstybės žinios, 2001, Nr. 50 – 1742.
32. Europos kraštovaizdžio konvencija // Valstybės žinios, 2002, Nr. 104 – 4621.
33. Jungtinių Tautų bendrosios klimato kaitos konvencijos Kioto protokolas // Valstybės žinios, 2002, Nr. 126 – 5735.
34. 1979 metų Tolimų tarpvalstybinių oro teršalų pernašų konvencijos Protokolas dėl rūgštėjimo, eutrofikacijos ir pažemio ozono mažinimo // Valstybės žinios, 2004, Nr. 44 – 1440.
35. Europos konvencija dėl namuose laikomų gyvūnų apsaugos // Valstybės žinios, 2004, Nr. 80 – 2839.
36. Rio deklaracija apie aplinką ir plėtrą. http:www.am.lt/LSP/files/Agenda21.p.d.f.
37. Johanesburgo darnaus vystymosi deklaracija. http:www.am.lt/VI.files/p.d.f.
38. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2000/60/EB.
39. Lietuvos Respublikos Seimo 1996 m. rugsėjo 25 d. nutarimu Nr. I – 1550 patvirtinta Valstybinė aplinkos apsaugos strategija // Valstybės žinios, 1996, Nr. 103 – 2347.
40. Lietuvos Respublikos Seimo 2000 m. birželio 13 d. nutarimu Nr. VIII – 1728 patvirtinta Žemės ūkio ir kaimo plėtros strategija // Valstybės žinios, 2000, Nr. 50 – 1435.
41. Lietuvos Respublikos Seimo 2002 m. lapkričio 12 d. nutarimu Nr. IX – 1187 patvirtinta Valstybės ilgalaikės raidos strategija // Valstybės žinios, 2002, Nr. 113 – 5029.
42. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1992 m. gegužės 12 d. nutarimas Nr. 343 „Dėl Specialiųjų žemės ir miško naudojimo sąlygų patvirtinimo” // Valstybės žinios, 1992, Nr. 22 – 652; 2005, Nr. 35 –1140.

43. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. balandžio 7 d. nutarimas Nr. 509 „Dėl Miškų priešgaisrinės apsaugos taisyklių patvirtinimo" // Valstybės žinios, 1995, Nr. 32 - 751; 2005, Nr. 150 – 5480.
44. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. rugpjūčio 14 d. nutarimas Nr. 1116 „Dėl pažeistos žemės rekultivavimo ir derlingojo dirvožemio sluoksnio išsaugojimo" // Valstybės žinios, 1995, Nr. 68 –1656.
45. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. liepos 24 d. nutarimas Nr. 799 „Dėl Privačių miškų tvarkymo ir naudojimo nuostatų patvirtinimo" // Valstybės žinios, 1997, Nr. 71 – 1808; 2004, Nr. 86 – 3117.
46. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. rugsėjo 22 d. nutarimu Nr. 1138 patvirtinti Lietuvos Respublikos aplinkos ministerijos nuostatai // Valstybės žinios, 1998, Nr. 84 – 2353; 2002, Nr. 20 – 766.
47. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. sausio 25 d. nutarimas Nr. 107 „Dėl Požeminio vandens naudojimo ir apsaugos 2002 – 2010 metų strategijos" // Valstybės žinios, 2002, Nr. 10 – 362.
48. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. vasario 11 d. nutarimas Nr. 198 „Dėl leidimų naudoti naudingųjų iškasenų (išskyrus angliavandenilius), požeminio pramoninio bei mineralinio vandens išteklių ir žemės gelmių ertmes išdavimo tvarkos patvirtinimo" // Valstybės žinios, 2002, Nr. 16-607; 2005, Nr. 72 – 207.
49. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. gegužės 9 d. nutarimas Nr. 641 „Dėl Miško žemės pavertimo kitomis naudmenomis tvarkos patvirtinimo" // Valstybės žinios, 2002, Nr. 48 – 1840.
50. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. kovo 15 d. nutarimas Nr. 276 „Dėl Bendrųjų buveinių ar paukščių apsaugai svarbių teritorijų nuostatų patvirtinimo" // Valstybės žinios, 2004, Nr. 41 – 1335.
51. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. rugpjūčio 18 d. nutarimas Nr. 967 „Dėl planų ir programų strateginio pasekmių aplinkai vertinimo tvarkos aprašo patvirtinimo" // Valstybės žinios, 2004, Nr. 130 – 4650.
52. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. gruodžio 1 d. nutarimas Nr. 1526 „Dėl Lietuvos Respublikos kraštovaizdžio politikos krypčių aprašo patvirtinimo" // Valstybės žinios, 2004, Nr. 174 – 6443.
53. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. vasario 7 d. nutarimas Nr. 130 „Dėl Valstybinės aplinkos apsaugos monitoringo programos patvirtinimo" // Valstybės žinios, 2005, Nr. 19 – 608.
54. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. balandžio 7 d. nutarimas Nr382 „Dėl valstybinių vandens telkinių, į kuriuos neišduodami leidimai naudoti žūklės plotus, sąrašo patvirtinimo" // Valstybės žinios, 2005, Nr. 47 – 1568.
55. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. rugpjūčio 10 d. nutarimu Nr. 873 patvirtinta Valstybinių geologinių tyrimų 2006 – 2010 m. programa ,,Geologija ir darnus vystymasis" // Valstybės žinios, 2005, Nr. 98-3705.
56. Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2000 m. balandžio 27 d. įsakymu Nr. 173 patvirtinta Laukinės augalijos išteklių naudojimo tvarka // Valstybės žinios, 2000, Nr. 37 – 1046.

55. Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2000 m. birželio 27 d. įsakymas Nr.257 „Dėl Medžioklės Lietuvos Respublikos teritorijoje taisyklių patvirtinimo“ // Valstybės žinios, 2000, Nr. 53 – 1540; 2002, Nr. 97 – 4308; 2004, Nr. 79 – 2814.
56. Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2001 m. sausio 9 d. įsakymas Nr. 22 „Dėl paukščių apsaugai svarbių teritorijų patvirtinimo“ // Valstybės žinios, 2001, Nr. 12 - 364; 2007, Nr. 32 – 1164.
57. Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2001 m. balandžio 20 d. įsakymas Nr. 219 „Dėl gamtinių buveinių apsaugai svarbių teritorijų kriterijų patvirtinimo“ // Valstybės žinios, 2001, Nr. 37 – 1271; 2006, Nr. 118 – 4513; 2007, Nr. 31 – 1138.
58. Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2001 m. gegužės 18 d. įsakymas Nr. 274 „Dėl Saugotinų želdinių, augančių ne miško žemėje, apsaugos, priežiūros, tvarkymo ir nuostolių juos sunaikinus ar sužalojus atlyginimo tvarkos patvirtinimo“ (2003 m. gruodžio 19 d. įsakymo Nr. 673 redakcija) // Valstybės žinios, 2001, Nr. 45 – 1603‘ 2004, Nr. 10 – 285.
59. Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2001 m. gegužės 21 d. įsakymas Nr. 276 „Dėl valstybinės reikšmės vandens telkinių aplinkosauginių kriterijų“ // Valstybės žinios, 2001. Nr. 48 – 1680; 103 – 3691.
60. Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2001 m. birželio 20 d. įsakymas Nr. 328 „Dėl Miško sanitarinės apsaugos taisyklių patvirtinimo“ // Valstybės žinios, 2001, Nr. 56 – 2003.
61. Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2002 m. lapkričio 29 d. įsakymas Nr. 615 „Dėl Želdynų apsaugos, tvarkymo ir atkūrimo strategijos patvirtinimo“ // Valstybės žinios, 2003, Nr. 1 – 9.
62. Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2002 m. rugsėjo 9 d. įsakymas Nr.471 „Dėl Aplinkai padarytos žalos dydžio apskaičiavimo metodikos patvirtinimo“ // Valstybės žinios, 2002, Nr. 93 – 4026; 2006, Nr. 24 – 814.
63. Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2002 m. gruodžio 31 d. įsakymas Nr. 695 „Dėl buveinių ir paukščių apsaugai svarbių teritorijų monitoringo programos patvirtinimo” // Valstybės žinios, 2003, Nr. 4 – 161.
64. Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2003 m. gruodžio 18 d. įsakymas Nr. 659 „Dėl miško atkūrimo ir įveisimo nuostatų patvirtinimo“ // Valstybės žinios, 2004, Nr. 39 – 1280.
65. Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2004 m. sausio 9 d. įsakymas Nr. D1 – 8 „Dėl aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės pareigūnų galių suteikimo“ // Valstybės žinios, 2004, Nr. 12 – 354; 133 – 4824.
66. Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2004 m. sausio 20 d. įsakymas Nr. D1 – 35 „Dėl Rekreacinių teritorijų naudojimo, planavimo ir apsaugos nuostatų patvirtinimo“ // Valstybės žinios, 2004, Nr. 18 – 554.
67. Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2004 m. balandžio 15 d. įsakymas Nr. D1-187 „Dėl Aplinkosaugos sąlygų plaukioti vandens telkiniuose plaukiojimo priemonėmis ir vandens telkinių, kuriuose plaukiojimas tam tikromis plaukiojimo priemonėmis draudžiamas ar ribojamas, sąrašo patvirtinimo“//Valstybės žinios, 2004, Nr. 58 – 2073; 2006, Nr. 51 –1900.

68. Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2004 m. rugpjūčio 27 d. įsakymas Nr. D1 – 456 „Dėl Planų ir programų atrankos dėl strateginio pasekmių aplinkai vertinimo tvarkos aprašo patvirtinimo“ // Valstybės žinios, 2004, Nr. 136 – 4971.
69. Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2004 m. gruodžio 14 d. įsakymas Nr.D1 – 639 „Dėl žvejybos privačiuose vandens telkiniuose tvarkos aprašo patvirtinimo“ // Valstybės žinios, 2005, Nr. 4 – 71.
70. Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2005 m. gegužės 30 d. įsakymas Nr.D1 – 267 „Dėl Verslinės žvejybos Lietuvos žuvininkystės vidaus vandens telkiniuose taisyklių patvirtinimo“ // Valstybės žinios, 2005, Nr. 69 – 2482.
71. Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2005 m. birželio 15 d. įsakymas Nr. D1 – 302 “Dėl Vietovių, atitinkančių gamtinių buveinių apsaugai svarbių teritorijų atrankos kriterijus, sąrašo, skirto pateikti Europos komisijai, patvirtinimo” // Valstybės žinios, 2005, Nr. 105 – 3908; 2006, Nr. 124 – 4709.
72. Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2005 m. liepos 1 d. įsakymas Nr.D1 – 337 „Dėl mėgėjiškos žūklės taisyklių patvirtinimo“ // Valstybės žinios, 2005, Nr. 85 – 3189.
73. Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2005 m. gruodžio 23 d. įsakymas Nr. D1 – 636 „Dėl Poveikio aplinkai vertinimo programos ir ataskaitos rengimo nuostatų patvirtinimo“ // Valstybės žinios, 2006, Nr. 6 – 225.
74. Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2006 m. gegužės 22 d. įsakymu Nr. D1 – 255 patvirtintas Planų ar programų ir planuojamos ūkinės veiklos įgyvendinimo poveikio įsteigtoms ar potencialioms „Natura 2000“ teritorijoms reikšmingumo nustatymo tvarkos aprašas // Valstybės žinios, 2006, Nr. 61 – 2214.
75. Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro 2004 m. liepos 16 d. įsakymas Nr. 3D-431 „Dėl geros ūkininkavimo praktikos reikalavimų” // Valstybės žinios, 2004, Nr. 113-4253; 2006, Nr. 39-1411.
76. Lietuvos Respublikos aplinkos ministro ir žemės ūkio ministro 1999 m. gegužės 6 d. įsakymu Nr. 131/189 patvirtinta Išnaudotų karjerų, durpynų ir kitaip pažeistos žemės programa // Valstybės žinios, 1999, Nr. 41 – 1302.
77. Lietuvos Respublikos aplinkos ministro ir žemės ūkio ministro 2002 m. rugpjūčio 1 d. įsakymas Nr. 393/285 „Dėl Naudingųjų iškasenų mažųjų karjerų įrengimo, naudojimo ir rekultivavimo tvarkos patvirtinimo“ // Valstybės žinios, 2002, Nr. 80 – 3473.
78. Lietuvos geologijos tarnybos prie Aplinkos ministerijos 2005 m. rugsėjo 5 d. įsakymu Nr. 1 – 107 patvirtintos „Naudingųjų iškasenų (išskyrus angliavandenilius) išteklių ir žemės gelmių ertmių naudojimo projektų rengimo taisyklės“ // Valstybės žinios, 2005, Nr. 109 – 3996.
79. Aplinkos teisė: Lietuvos teisės derinimas su Europos Sąjungos reikalavimais / R. Ragulskytė – Markovienė – Vilnius: Eugrimas, 2005 – 363 p.
80. Aleknavičius P. Žemės teisė: vadovėlis. – Kaunas:UAB „Judex“, 2007. – 296 p.
81. Marcijonas A., Sudavičius B. Ekologinė teisė: vadovėlis. – Vilnius: Eugrimas, 1996 – 273 p.
82. Monkevičius E. Žemės teisė: monografija. – Vilnius: Justitia, 2006. – 320 p.
83. Valstybinių aplinkos apsaugos pareigūnų dokumentų rinkinys [sud. R. Klovas, I. Sabaliūtė]. – Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2004, – 472 p.
84. *http:www.zum.lt* / Parama kaimo plėtrai ir žuvininkystei.

Tiražas 250 vnt.
Spausdino UAB „Ardiva“
Jonavos g. 254, LT-44132, Kaunas,
Tel.: (8-37) 36 34 01; Faks.: (8-37) 33 47 34;
El. p.: info@ ardiva.lt; www. ardiva.lt.